

KÓNYI JÁNOS

DEMOCRITUSA

I r t a

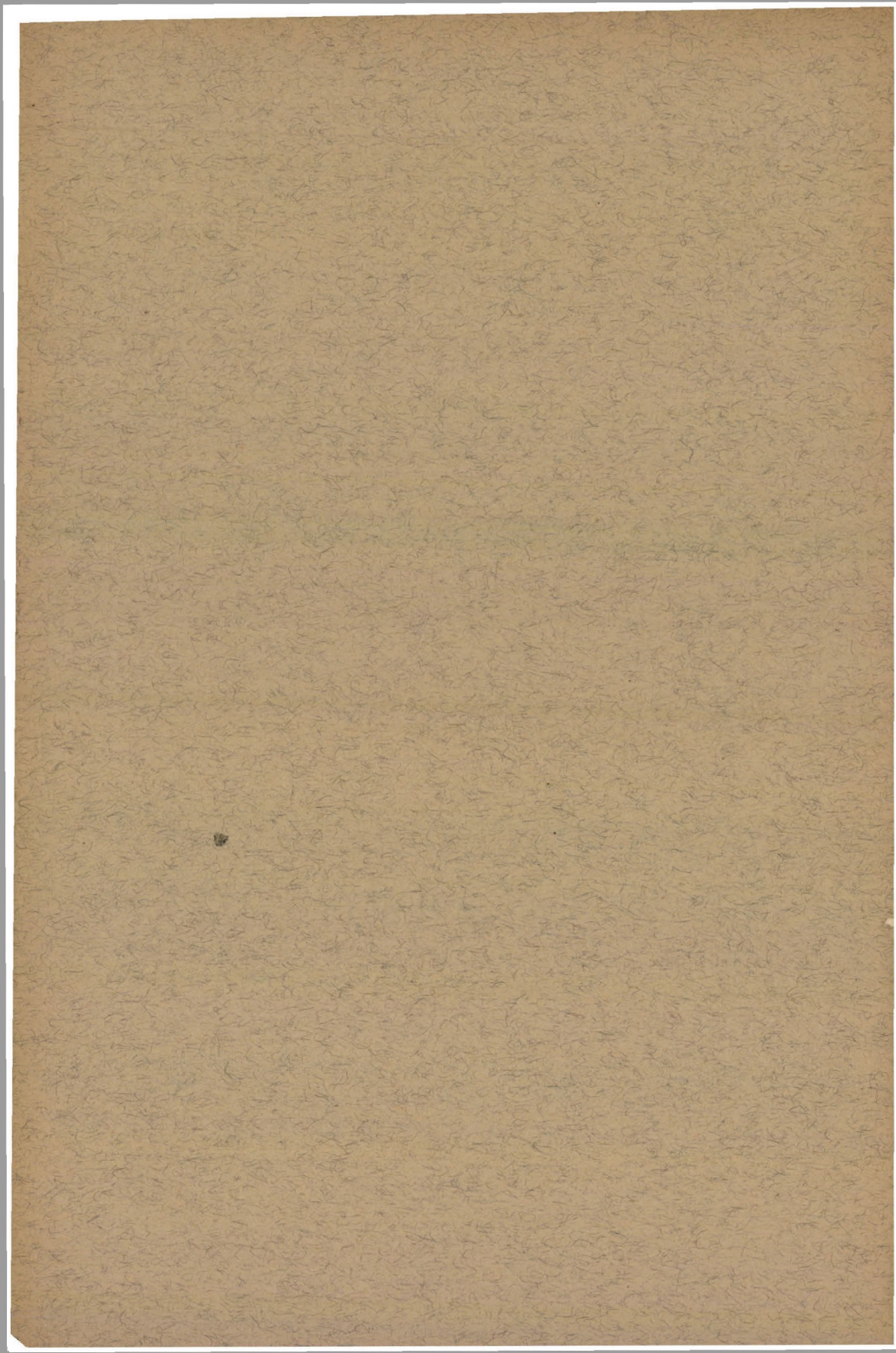
GYÖRGY LAJOS

1. tag

**Széki foglaltó értekezésül felolvasta
a M. Tud. Akadémia I. osztályának
1931. március 2-i ülésén**

B U D A P E S T, 1 9 3 2

A M. TUD. AKADEMIA IRODALOMTÖRTÉNETI BIZOTTSÁGA

K Ó N Y I J Á N O S D E M O C R I T U S A

I r t a

GYÖRGY LAJOS

I. tag

**Székfoglaló értekezésül felolvasta
a M. Tud. Akadémia I. osztályának
1931. március 2-i ülésén**

B U D A P E S T, 1 9 3 2

A M. TUD. AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI BIZOTTSÁGA

Sárkány Nyomda R. T. Budapest, VI., Horn Ede-utca 9. Tel.: 221—90.

Vezetők: Dr. Wessely Antal és Wessely József.

I.

Másfél századdal ezelőtt, 1782-ben, Landerer Katalin be-tüivel és költségén Budán egy sajátos tartalmú és szel-lemű könyv jelent meg *A mindenkor nevető Democritus, avagy okos leleményű furtsa Történetek* címen (2 rész. 8°. I. 164 l., II. 192 l.), amelyeket „a bánatjokat felejteni ki-vánó jámborok kedvéért” a szorgalmas tollú és nagy jó-akaratú Kónyi János strázsamester „szedegetett össze”. Elő-ször is állapítsuk meg, hogy az irodalomtörténet Beöthy Zsolt méltatása¹ óta pár sorban számon tartja ennek az ér-dekes könyvnek emlékét, de különösebb jelentőséget soha nem tulajdonított neki, nem igen törődött vele, sőt mintha a kortársak Kónyt illető hagyományos lenézésének befolyása alatt vele szemben még a tudományos tárgyalás jogosultsá-gát is kérdésesnek tekintette volna. Pedig észre kell vennünk, hogy ez a könyv feltűnően kirí a környezetéből, szembetű-nően elüt a szomszédságában megjelent szépirodalmi termé-kek jellegétől, mind a tartalmával, mind a szokatlan mű-formájával s főképen céljával, amely csupán a kedély fel-vidámítására törekszik s nem kérkedik sem azzal, hogy ol-vasóinak műveltségét meggyarapítja, sem azzal, hogy az er-kölcsök megjavításával lelkületüket jobbá és szebbé teszi. Semmi tudós szín rajta, semmi morális szándék, semmi nagy-ravágyás benne, csupán az az igénytelen törekvés, hogy a bút elszélessze s könnyű nevetést gerjesszen. Amit maga elé tűzött, derekasan véghez is vitte. Az irodalmi élet akkori szerényebb viszonyai között nagy feltűnést keltett, sok mo-solyt fakasztott és széles körökben jókedvet derített. Szok-atlan könyvsikere kézzelfogható bizonyossága a népszerűsé-gének és olvasottságának. 1796-ban harmadszor merül fel ki-adásának szüksége, „mint hogy a furtsa Democritusnak sok kedvellői találkoznak” s az 1815-i Szentgyörgy-napi vásárra hatodszor nyomatja ki Landerer Anna ezt a „kellemetes, sőt az ártalmas bús melancholiának el-űzésében hasznos Munkát”. Murai Károly, aki a mult század hetvenes éveiben „a magyar humorista irodalom ó-koráról” értekezett, azt ál-

¹ A szépprózai elbeszélés, 1887. 127—128. l.

lítja,² hogy 1848-ban is jelent meg egy Democritus-kiadás. Nem lenne érdektelen, ha igazolni lehetett volna adatának hitelességét, de ez épúgy nem sikerült, mint ahogy a *Democritus* példányainak felkutatására s így kiadásainak pontos megállapítására vonatkozó minden eddigi utánjárás hiábavalónak és eredménytelennek bizonyult. Közkönyvtáraink gyűjteményei az említett 1796. évi 3-ik és az 1815. évi 6-ik kiadáson kívül még csak egy 1784-ben és 1785-ben megjelent *Democritus*-i őriznek, de sem az 1782. első kiadásnak, sem pedig a múlt század elején a kiadó állítása szerint kibocsátott 4-ik és 5-ik lenyomatnak egyetlen példányát sem mentették meg számunkra. A bibliografiára tartozik e kérdés részleteinek tisztázása.³ Mi a hiányos adatokból is világosan látjuk, hogy a *Democritus* a XVIII. és XIX. század fordulóján hat egymás utáni kiadásban megelevenedő rendkívül kapós könyv lehetett. Sorsát azonban ő sem kerülte el. Pédányai elrongyolódtak, elkallódtak, olvashatatlaná szakadoztak, 1—2 darabban megmentett emlékekké ritkultak. Tartalma felszívódott a hasonló jellegű más gyűjteményekbe, ő maga azonban kiadásainak megszűntével teljesen feledésbe merült. Jókai Mór sem a címét, sem a szerzőjét nem ismerte, pedig anyagát felhasználta s idézi is 1860-ban *A magyar néphumorról* tartott akadémiai székfoglaló értekezésében,⁴ amely először igyekezett tudományos feladattá tenni az „ügyeletre sem méltatott, talán meg is vetett, mindenesetre kevésbé becsült” népadomákat. Bánóczi József a Magyar Nyelvőr egyik régi évfolyamában valahonnan kezébe került töredék alapján kiadta⁵ a *Democritus* egyik érdekes fejezetét, a nélkül azonban, hogy tudott volna a közölt szöveg eredetéről és hovatartozandóságáról. A múlt század második felében tehát már annyira megritkult és megviselődött a vígságot keltő *Democritus* kézben forgó példányainak száma, hogy Jókai csak egy csonka darabjából s Bánóczi pár levélből vett tudomást a mindkettőjük érdeklődését megragadó népies tartalmáról.

A könyv szépen indult, de kiadásainak megszűntével egyszerre megszakadt pályája kevés figyelemben részesült irodalomtörténeti emlékké vált s eltemetődött azoknak a szürke írásoknak sokaságában, amelyekkel nem sok gondja van az utókornak. Valahogy mindig átsiklott rajta a tekintünk, durvaságaitól visszariadt az ízlésünk s trágárságain

² Független Hírlap 1879. II. 147. sz.

³ Petrik II. 242. l. csupán két adatot ismer: 1784. I. r. és 1785. II. r. Szinnyei: MI. VI. 944. h. szerint kiadásai: I. r. 1782. 1784. 1785. 1796. 1815., II. r. 1785. 1786. 1792.

⁴ *Életemből*. NK. 96. k. 324. l.

⁵ VI. 1877. 363—364. l.: *Asszonyi privilegium és litánia*.

kedvét veszítette a tudományos érdeklődésünk. Mindössze annyit vett észre az eddigi kutatás, hogy néhány Eulenspiegel-elem s egypár mesenyom számbavételre érdemes lelőhelye,⁶ de a rendkívül gazdag és változatos tartalma, a meszezi világok tájékaira sodró ízlése épűgy nem került vizsgálat alá, mint a tárgytörténeti vonatkozásainak kimeríthetetleniségén, irodalomtörténeti jelentőségén s a magyar humor anyagának tágításában és felfrissítésében szerzett érdemén sem akadt meg az érdeklődésünk. Igaz, hogy igen jelentéktelennek látszó, e mellett áttekinthetetlen anyag ömlik elénk a *Democritus* lapjairól, s azt sem tagadhatjuk, hogy nyomasztóan érezzük a nehézséget, amíg tudományos megközelítésének eszközeit és módjait megtaláljuk. De illeszkedjünk csak bele a XVIII. század szellemi környezetébe, mindjárt friss, vonzó és eredeti irodalmi jelenség benyomását fogja kelteni a Kónyi avultnak és érdektelennek látszó könyve. Első része 173 hosszabb-rövidebb anekdotát sorakoztat fel (7—111 l.), s a kötetet bezárja (112—164 l.) egy terjedelmesebb népies dialógus (*Világbentzének némelly furtsa és nevetséges történetei*), amely csak úgy duzzad az eredetére valló vaskos tréfáktól. Második része, az elsőhöz hasonlóan cím és sorszámozás nélkül, 221 anekdotát közöl (1—123 l.); majd néhány szintén népies jellegű fejezetben tombolja ki jókedvét a nők rovására. Ilyenek: *Az Aszszonyoknak Igazságok és Privilegiumok* (124—129 l.), aztán *Egész új Litánia azon Aszszonyokról, kik minden gonoszságnak és rossz erkölcsnek alája vannak vettelve* (129—133 l.). Végül toldalékul hozzá van adva *Diogenesnek Élete* (133—173 l.), *Anacharsisnak Élete* (174—179 l.) és *Anaxagorasnak Élete* (180—192 l.)

Változatos olvasmányok ezek, amelyekről megütközéssel fordult el a Kazinczyék ízlése, de minket épen az vonz bennük, hogy a szellemi élet primitívebb rétegeibe vezetnek, ahol a humor üde, friss forrása fakad. Különösen törzsanyaga, a közel 400 anekdota, ragadja meg figyelmünket. Ez a jelentéktelensége mellett is rendkívül jellegzetes, bámulatosan szívós és páratlanul érdekes életet élő irodalmi apróság magyar nyelven itt tűnik fel először. Nagyon sokat kellett azóta terjeszkednie, itt is ott is megjelennie, elevenességét tanúsítania s tudatunkba egyre mélyebben beleszövődnie, hogy észrevegyük, méltányoljuk, az irodalomba beengedjük s érdeklődésünkre érdemesítsük. Ma már másképen

⁶ Gröger Lajos: *Till Eulenspiegel Kónyi János Democritusában*. Kalazantinum XVI. 1911. 27—33. l., Binder Jenő: *Magyar adalékok Antti Aarne-nak „Az égből jött ember”-ről szóló mesetanulmányához*. Ethnographia XXX. 1920. 106—111. l., Trostler József: *Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában*. Bp. 1927. 28. kkl. Kny. a Nyr. 1927. évf.-ból.

beszélünk róla, mint ahogy néhány emberöltővel ezelőtt megítélték, sőt újabban a tudományos tekintetet is egyre nagyobb mértékben tereli magára, amióta épen a mult emlékeinek feltárása folytán mindinkább belátjuk, hogy az anekdotás könyveknek az előttünk élt nemzedékek humorának, a lelki hangulat egy-egy fozslányának megőrzésén kívül ízlés-, erkölcs- és műveltség-történeti szempontból is különös jelentőség tulajdonítható. Az anekdotázás, amelyet Mikszáth Kálmán az úri élet fűszerének nevez,⁷ s az adomák olvasása többé-kevésbé hozzátartozik a mindennapi szórakozásainkhoz. Ebben ma nincs is hiány. Évről évre terjedelmes kötetekbe gyűlekeznek értékesebbjek, azonkívül az élclapok, a szépirodalmi folyóiratok s a napi sajtó példányai hétről hétre, napról napra számbavételre lehetetlen mennyiségben ontják hasábjaikon az anekdotás elemeket és a tréfás motívumokat. Hozzávetőleges számítás szerint irodalmunk eddig mintegy 200 kötetre terjedő 150 anekdotás könyvet halmozott fel, s bár épen erre az igénytelen területre sok ismeretlen név is bemerészkedett, néhány kiemelkedő egyéniség lendületet adott s tekintélyt kölcsönzött virágzó életének. Andrád Sámuel elmés és mulatságos tréfáinak két kötete, Dugonics András példabeszédeket magyarázó históriái, Döbrentey Gábor karakterfestő anekdotái és Nagy Ignác *Bors és paprika* c. 1200 darabból álló gyűjteménye a legkiemelkedőbb s egyszersmind alapvető jelenségek a magyar anekdota területén a mult század közepéig. A régi anyagnak később új szint ad Vas Gereben, Beöthy László, Bernát Gáspár, majd Vajda János, de főképen és elsősorban Jókai Mór. Őt a magyar anekdota történetében époly kiemelkedő hely illeti meg, mint Mikszáth Kálmánt, e műfaj legművészbibb magyar képviselőjét. Tóth Béla hat kötetes magyar anekdotakincse, Gracza György *Nevető Magyarországa* és Dvorzsák János több mint tízezer darabot tartalmazó gyűjteménye a magyar humor gazdag adattára s alig áttekinthető anekdotás anyagunknak a mult század végéig terjedő összefoglalása. E sor elején a magyar anekdotaréteg ereinek egyik csomópontjaként áll Kónyi János *Democritusa*. Ez a könyv annál a helyzeti előnyénél fogva is különös figyelemre tarthat számot, hogy az anekdota első tárgyi és formai képviselője irodalmunkban. Hasonló gyűjtemény előtte nyomtatásban nem jelent meg, csupán elszórtan és nagy távolságokban csendül fel itt-ott halkan a népies humor anekdotás hangja Bornemisza Péter *Ördögi kisirtetekről* szóló munkájában, Pázmány Péter írásaiban, Káldi György predikációiban és a *Törökországi levelekben*. Kétségtelen, hogy az anekdotázás —

⁷ *Munkái*. Jub. kiad. 6. k. 189. l.

jellemzően férfi mulatság s a társasági élet velejárója — azokban az időkben is, amelyekből emlékei nem maradtak, csakúgy divatozott, a tréfabeszédek épúgy szájról-szájra terjedtek, formálódtak, új színekkel s friss elemekkel bővültek, mint manapság, de irodalmi megrögzítése teljesen ismeretlen a *Democritus* előtt, amely egyszerre 400 pompás példával tör utat a szakadatlan virágzásnak. Ha elismerjük az anekdota irodalmi rangját s másfél százados magyar életének tulajdonítunk némi érdeket, úgy tartozunk Kónyinak azzal az igazságtétellel, hogy gyűjteményét az irodalomtörténeti jelentőség úttörő és alapvető érdemével tüntessük ki. A meglehetősen mostoha álláspontot vele szemben csak egyik kortársának méltányoló szavai enyhítik. „Ha én Kónyiról meggondolom, — írja Ráday Gedeon 1788. jan. 4-én a Kazinczyhoz intézett levelében — hogy ő valamit eddig tett, azt mind nem tudományának, hanem egyedül maga szorgalmatosságának, és természeti ajándékinak kell tulajdonítani, nem tsak könnyen el nézhetem hibáit, de némelly helyeken tsudálhatom is ötét. Munkái között leg természetesebben folyónak tartom a Magyar Democritusát, melly nem az Deák Democritus fordítása, hanem valóságos Magyar eredetbeli munkája: Vágy-nak ugyan benne némelly tsintalanabb történetekis elő adva, mellyet ámbár egészen helybe nem hagyok, de még sem tagadhatom azt, hogy az ilyen apró históriátskáknak elő adásában, még pedig *Naive* elő adásában, egész addig jobb Elő Beszélőnk nintsen, és ha valamivel többet tanult volna, Magyar Fontainet, vagy Rábenert várhattunk volna belőle...”^s

Ráday Gedeon kedvező véleményét, amely helyesen utal a Kónyi történeti jelentőségére, igazolta a *Democritus* hat kiadása s anekdotáinak páratlan sikere. A naptárak s a nyomába lépő gyűjtemények egy jó évszázadig belőle táplálkoznak s ezen a réven olyan színek kerülnek a magyar humoros irodalomba, amelyek az egyetemes anekdotakincs messzi ágazó gazdag világába vezetnek. Közvetítő szerepéből és szerves összefüggéseiből következik, hogy ismerete nélkül át nem tekinthető a magyar anekdota története, elemzése nélkül meg nem közelíthető a magyar humor lényege. Méltónak tartjuk tehát a *Democritus* olyan arányú feldolgozását, amely nemcsak az eredetét és vonatkozásait tárja fel, hanem a vele összefüggő kérdések megoldásához is háttérrel szolgál. Ne feledjük azonban, hogy nincs bonyolultabb feladat, mint egy anekdotagyűjtemény vonatkozásainak felderítése és eredetének kinyomozása. Hihetetlenül fáradságos utakat kell megtennünk, amíg megtaláljuk a helyes távlatot és a kellő

^s *Kaz. lev.* I. 152. I.* Kazinczy megjegyzi: „Gellertet akara írni Rabner helyett, tolla botlott”.

szempontokat azoknak a tréfás apróságoknak méltánylására, amelyek a nyomukban támadt mosollyal együtt tova szállanak, hogy kiszámíthatatlan helyen és időben ismét felelevenedjenek. Kónyi János *Democritusa* is évszázados, sőt évezredek távolságokba kapcsolódik, különféle szellemi irányokba szövődik, a néphumor termékeny talajába fogódzik, ezért belső értékét kifejtetni s megillető helyét kijelölni csak úgy tudjuk, ha összefüggéseit az anekdota egyetemes fejlődésével megkeressük.

II.

Az anekdota eredete, akárcsak a mondáé, homályos, a legtöbb esetben kinyomozhatatlan. Megjelenik egyszerre, mint a hegyből előtörő forrás. A hegyig vivő utat szemmel kísérhetjük, de a hegy belsejébe már be nem hatolhatunk. Úgy vagyunk az anekdotákkal is, mint a vándorlásukban folyókká dagadó forrásokkal s a folyóknak tengerre egyesülő áradatával. Kimeríthetetlen az anekdota-tenger. Csak egypár csepp, amelynek vándorlását szemmel tudjuk tartani s útját eredetéig követni. Innen a nagy nehézség az anekdota magjának felkutatásában⁹ és származása megállapításában. Az egyetlen módszer, amely mégis némi világosságot derít bonyolult lényegére, az összehasonlító tárgytörténet útjainak követése. Ennek mentén haladva eljutunk a hegyekből előretörő forrásokig, a keleti gyűjteményekig, a középkori példatárakig, a facetia- és schwankirodalomig s ezeknek leszármazottjain keresztül a XVIII. század folyamán kialakuló modern anekdota-típusig. A hosszú fejlődésnek e végső mozzanata tisztán és kialakultán jelentkezik a *Democritusban*: meg kell tehát keresnünk és összekapcsolnunk a látszólag távol eső érintkezési pontokat.

Az anekdota történetének vázolását voltaképpen ókori megjelenésével kellene kezdenünk. A görög és latin irodalom bőséges anyagot tartalmaz az ókor szellemét és humorát képviselő rövid formás apophthegmából,¹⁰ amelynek további gazdag élete és nagy kedveltsége az újkorban egészen napjainkig követhető. Ebből a körből Cicerón kívül, aki a renaissance facetiáját is befolyásoló igen értékes elméleti megjegyzéseket hagyott hátra, főképpen a Plutarchos anekdotás jellegű párhuzamos életrajzeit, továbbá Valerius Maximus (*Factorum et dictorum memorabilium libri IX.*) és Aelianus

⁹ Tolnai Vilmos, Prot. Szemle XXXIX. 1930. 327. l.

¹⁰ W. Gemoll: *Das Apophthegma*. Literarhistorische Studien. Wien-Leipzig 1924.

(*ποικίλη ἱστορία*, 14 könyv) nagyhatású gyűjteményeit kell figyelembe venni. Ezek az egyházi irányú és világi tartalmú erkölcsi példatáraknak később is sokszor idézett forrásai voltak. Nem mellőzhető a görög irodalom római korszakából a Plato és Xenophon-féle symposion-irodalmi műfajjal kapcsolatot tartó Athenaeus és Macrobius nevének méltányoló megemlézése: mindketten egy sereg anekdotát jegyeztek le és sok jelentős motívumot őriztek meg. Altalában az ókor számottevő eredeti anyagban szemlélteti a maga sajátos humorát, tartózkodó tréfás jókedvét, választékos ízlését s előkelő nemes szellemét. Hatása kétségtelen mind tárgyi, mind formai tekintetben, mégis tőle függetlenül ment végbe az újkori anekdota kialakulása. Ennek meg nem szakadó irodalmi élete a középkorban kezdődik. Igen érdekes jelenség, hogy nagy elterjedtsége az első határozott lökést az egyház alapjainak megszilárdításáért küzdő s a lelkek javáért odaadással dolgozó középkori predikátoroktól nyerte. A XIII. század óta divatba jött — s ez tartott a XVI. századig — példákkal s anekdotás elbeszélésekkel élnékíteni a predikációkat, egyrészt az egyház tanításának támogatására, másrészt a hallgatók érdeklődésének lekötésére. A rendalapító Szent Domonkos járt elől jó példával. Bárhol és bármiről beszélt, példákkal világította meg szavait, hogy a lelkeket Krisztus szeretetére buzdítsa s a világ megvetésére készítse. Hatása alatt nagy népszerűsége kapott a predikációba szőtt példa abból a helyes meggyőződésből, hogy a durvább lelkű és közönségesebb emberek „magis... *moven-
tur exterioribus exemplis quam auctoritatibus vel profundis
sententiis*“.¹¹ Ugyanebből az elvből még a tréfálkozást sem ítélték el, sőt éltek is vele, ahol jónak és célszerűnek látták. Ha a predikátor arra eszmélt, — írja Jacques de Vitry — hogy a hívek figyelme kimerült s némelyek már szunyókálnak, így kiáltott fel: „Aki ott alszik, az ugyan az én titkomat és tervemet el nem árulja“,¹² amire rögtön kinyitlak a szemek, mert mindenkinek oka volt magára venni az elhangzott figyelmeztetést. Temesvári Pelbárt is, amikor észrevette, hogy hallgatói elálmosodtak, a tejes köcsög élnékítő meséjét keríti elő „*pro exemplo consolatorio ad excitandos dormientes*“.¹³ Igen okos szempontjaik lévén, példáik körét is lépésről lépésre tágitották. Kezdetben csak az ó- és újszövetségből szemelgették ki a megfelelő helyeket, majd a szentek legendáival s a szentatyák életének tanulságos mozzanataival kezdték élnékíteni beszédeiket. Aztán minél kevésbbé

¹¹ Jacques de Vitry: *Sermones vulgares*, ed. Crane, bevezetése.

¹² Jacques de Vitry u. o.

¹³ *Quadrages*. II. 6. L.

kellett tartani az egyháznak a hanyatló pogányvilágtól, annál inkább igénybe vették az ókori hagyományokat. A keresztény tanítás a görög-római mitológiában és a klasszikus irodalomban talált argumentumokat: a középkori predikátor igen gyakran Plato, Aristoteles, Ovidius és Horatius mondásaival bizonyította tanítása igazságát s cáfolta az ellenérveket. Így lassanként mind könnyebb és szabadabb témákra síklottak át s egyszer csak vidám nevetés derítette fel a templomot, ahol olyan tréfák csattantak el, amelyek a mai izlésünkben már kínos megütközést keltenek. Végre oda jutott a dolog, hogy az év bizonyos napjain csak derűs predikációra volt kíváncsi az Isten házába sereglett hallgatóság. Ez annyira kedvére való volt a népnek, hogy jó néven vette, ha a „risus paschalis” és az újévnapi dorgálás, amelyekre az egyháziak a szó szoros értelmében kötelezve voltak, az év más napjain is megismétlődtek. Különösen hangzik, de valóság, hogy a később anekdotává egyszerűsödött tréfás történetek virágzásának egykori melegágya a templom volt. Nőveli a predikátorok érdemét az, hogy példáikat és tréfás történiákat az egyház latin nyelvén le is jegyezték s ezzel lehetővé tették, hogy azokat az akkori kultúr világ minden nevezetes pontján megismerjék. Ezért könnyen lehetséges, hogy az a tréfa, — legtöbb esetben a keleti vonásait még át-tetszően magán hordó motívum — amelyet Wyclif nagy el-lensége, a vidám kedélyű Bromyard angol dominikánus il-lesztett a predikációjába, néhány évtized múlva egy francia vagy egy német predikátor ajkáról hangzott el s innen megint távolabbi területek felé vette irányát. Így a középkor utolsó szakában, a XIII—XIV. században, hatalmas anekdota-vándorlás vonul végig a predikációs irodalmon,¹⁴ amelyet mindannyiszor fel kell ütnünk, valahányszor egy-egy régies szí-nezetű motívum alapformája után érdeklődünk.

Az első gazdag példagyűjteményt az 1180 és 1240 kö-zött élt Jacques de Vitry akkai püspöknek, IX. Gergely kar-dinálisának és Franciaország pápai nunciusának, beszédei őrizték meg számunkra. *Sermones vulgarese* 300 példáját Th. F. Crane adta ki Londonban 1890-ben és a *Sermones feriales et communes* kézírataiból kiszemelt újabb 107 anek-dotás elbeszélését Joseph Greven tette közzé 1914-ben a „Sammlung mittellateinischer Texte” c. gyűjtemény 9. köte-tében. E több mint 400 elbeszélés, amelyek tárgyi újdonsá-guk és vonzó előadásuk révén a nép között és a különféle gyűjteményekben bámulatosan elszéledtek, az európai anek-dotakincs egyik igen jelentős alaprétégének tekinthető. Szent

¹⁴ A. Wesselski: *Mönchsatein. Erzählungen aus geistlichen Schriften des XIII. Jahrhunderts*. Leipzig 1909.

Lajos korának erkölceit és szellemét nem lehet megérteni az 1190. körül született és 1261-ben Lyonban meghalt Étienne de Bourbon francia dominikánus *Tractatus de diversis materiis praedicabilibus* c. gyűjteménye nélkül, amelynek összeállítását szintén az az alapelv sarkalta, hogy „illi, qui exemplis abundaverunt, in dicto proposito maiorem gratiam habuerunt et maiorem fructum facere visi fuerunt”. Democritusszal kapcsolatban többször idézzük Bourbon-nak az előszó elevevességével ható eredeti és jellemző anekdotáit, amelyeket A. Lecoy de la Marche 1877. évi párizsi kiadása tett hozzáférhetővé. Kettőjük kortársa volt a XIII. század első felében élt Odo de Ceritona (1185—1247) francia cisztercita szerzetes, aki *Flores sermonum ac Evangeliorum Dominicalium* címen 1520-ban Párizsban nyomtatásban is megjelent predikációs műveibe később igen közkeletűvé vált számos parabolát fűzött, szintén abból a meggyőződésből, hogy „similitudines et exempla, quae libentius audiuntur, memoriae firmissus quam verba commendantur” (IV. 175.). Spanyolra (*Libro de los Gatos*), franciára és angolra is lefordított gyűjteményét, mint az anekdotakutatás egyik igen jelentős forrásanyagát, Léopold Hervieux adta ki Párizsban 1896-ban a „Les Fabulistes Latins” 4. kötetében. Már a Vitry és a Bourbon példái közt nagyon sok a keleti jellegű elbeszélés, ami érthető is, hiszen Vitry akkai püspök volt, s a néppel állandó érintkezésben levő vándorló szerzetesek révén is szakadatlanul tódultak a keleti tárgyak Nyugatra, de ez a hatás legszembetűnőbben a spanyol zsidóból kereszténnyé lett Petrus Alphonsus 1110 körül szerzett *Disciplina Clericalis* c. erkölcstanában nyilvánul meg: ennek 34 állatmeséjét és más komoly-tréfás elbeszéléseit, amint maga megmondja, keleti forrásokból gyűjtötte össze; Alfons Hilka és Werner Söderhjelm 1911. évi heidelbergi kritikai szövegkiadására történik hivatkozás Kónyi azon anekdotáinál, amelyeknek végső forrása a *Disciplina Clericalis*ban jelölhető meg. Változatosságban és gazdagságban mindnyájukat felülmúlja az 1264-ben meghalt Vincentius Bellocensis dominikánus, IX. Lajos barátja: a három részből álló *Speculum maius*ában (naturale, historiale, doctrinale) összekompilálta mindazokat a történeteket, amelyeket a cisztercita krónikákban följegyezve talált. A *Speculum maius* először 1473-ban jelent meg Straßburgban, a *Speculum doctrinale* 51 fejezetét F. C. Schlosser adta ki újból 1819-ben. Szintén predikációs példatárnak kell tartanunk a Kelettől független *Gesta Romanorum*ot, amely minden bizonnyal a XIII. század első feléből származik, bár a legrégebb kézírata 1342-ből való. Igén népszerű gyűjtemény volt évszázadokon keresztül a *Mensa philosophica*. Ez a XIII. század végéről ered s egy

későbbi adat szerint az 1291-ben meghalt Michael Scotus volt a szerzője.¹⁵ Négy részből álló könyve arra oktat, hogy az asztalnál mit és hogyan kell beszélni. Utolsó fejezete a társaságban folytatható vidám tárgyú elbeszélések mintátára, tulajdonképpen meglehetősen obscén tréfák halmaza, ellene mondvá annak az utasításának, hogy „oportet enim in convivio versari sermones, uti castitate integros ita appetibiles venustate”. Alantas tréfáit a későbbi schwankgyűjtemények kedvvel másolgatták s ezek révén néhány darabja Kőnyinál is előkerül. Első kiadását Brunet 1475-re teszi; a későbbiek közül legnevezetesebbek a XVII. század elején (1602. 1603. 1608.) a Luscinius facetiáival együtt megjelent lenyomatok. A legutolsó és leggazdagabb ilyen természetű munka az 1418-ban meghalt Johannes Bromyard angol dominikánusnak az egész középkori példa-irodalmat összefoglaló *Summa praedicantium* c. gyűjteménye, amelyből az egyházi tanítók évszázadokon keresztül pompásabbnál pompásabb példákat válogathattak beszédeik anyagához. Különféle helyekről összeszedett több mint 1000 elbeszélést, mesét és tréfás apróságot tartalmaz: közülök a néphumor talajából származó örökké friss elemek Johannes Pauli schwankgyűjteménye útján kerültek az újkori anekdotatárakba¹⁶ s így a magyar *Democritus*ba. Első kiadása 1485-ben jelent meg Nürnbergben, a legelterjedtebb 43 példája Wright kiadásában is hozzáférhető. Rajta kívül még Johannes Gobii Junior 1300 körül írt *Scala celi*-jének 122 igen tetszetős elbeszélését (Ulm 1480) és Johannes Herolt baseli dominikánus 1435–1440 között szerzett beszédeit (*Sermones discipuli de tempore et sanctis*, Argentine 1490), valamint az 1500-ig 36 kiadásban megjelent *Promptuarium exemplorum* c. (1476) alfabetikus rendbe foglalt példatárát kell kiemelnünk a középkor azon termékei közül, amelyek számos népies gyökerű humoros elemet mentettek meg és közvetítettek az újkori anekdotagyűjteményekbe.

A középkor végén egy újabb jelentős mozzanat iktatódik az anekdota fejlődésébe. A XV. század vége és a XVI. század eleje valósággal a tréfák erjedésének kora. Az az idő ez, amikor egyrészt életkomolyság és kedélymélység, másrészt féktelen élvezetvágy és határtalan erkölcstelenség uralkodott az embereken. Termékeny talaja és gazdag tápláléka ez a humoros elemek sarjadzásának. A korszellem hozza magával, hogy már nemcsak egyházi művekben üti föl fejét a tréfa, hanem világi könyvekben is, még pedig oly szabadosan és zabolátlanul, mint soha többé azután. Ez a hang

¹⁵ A. L. Stiefel, Herrigs Archiv XCV. 62. 1.

¹⁶ Orient und Occident, I. 538. I.

már Petrarcánál jelentkeznek, aki rendkívül szerette az anekdotákat, hiszen nemcsak a Valerius Maximust utánzó *Rerum memorandarum libri IV.* c. könyvét szötte tele tréfás apróságokkal, hanem más műveiben, sőt a leveleiben is szívesen elmond egy-egy sikamlós apróságot. A nála még észrevehető tartózkodás humanista utódainál korlátokat nem ismerő féktelenségbe csap át s olyan tréfa-beszédek kerülnek lejegyzésre, majd az első nyomtatványok közt kiadásra, amelyek mai nézőpontunkból minden képzeletet fölülmúlnak. Durvaságuk és obscenitásuk, mely a XV. és XVI. század anekdotájára olyan erős bélyeget üt, hogy nyomai még a XVIII. században is meglátszanak, érzékenyen érinti mai ízlésünket, s ha megütközésünkön erőt venni nem tudunk is, igyekszünk őket a kor erkölcsi és lelki vetületének tekinteni. Meg kell érteni, hogy kiváltképen a „férfi irodalom” korszaka volt ez. Bebel biztosít arról, hogy semmi olyant nem ír le, ami komoly férfi társaságban előadható ne volna s munkája tele van szennyes részletekkel. Jakob Frey és Martin Montanus akkor közlik legfrivolabb elbeszéléseiket és legszemérmertlenebb történeteiket, amikor munkáik előszavában erősen fogadkoznak, hogy meg nem sértik a tisztességes hangot. Olvasva munkáikat, más ízlés, más erkölcsi tekintetek, más világszemlélet körében érezzük magunkat. Ez alól úgyszólván nincs kivétel. Nemcsak a névtelen kompilátorokra jellemző ez a stílus, a világhírű nevek — mint Poggio, Bebel, Luther — sem tudták kivonni magukat e tónus alól, s nemcsak a férfiakat, hanem a nőket sem kímélték goromba tréfaiktól. Amit Gonnella, a XV. század egyik híres tréfa-mestere, Borzó herceg feleségével a férj mulatságára elkövetett, igen éles világot vet arra, hogy e kor tekintetét nem ismerő vidám jó kedve mily korlátatlanul, szinte rakoncátlanul élvezte a tréfát. Hogy az anekdota a kor belső világának éles tükörképe, sehol oly világosan szembe nem tűnik, mint éppen ebben az időszakban.

Amit Petrarca megkezdett, azt még tudatosabban, szélesebb stílusban és nagyobb művészettel üzte földije, a firenzei Bracciolini Poggio (1380—1459), a latin klasszikusok felkutatásában is elévülhetetlen érdemeket szerzett kiváló olasz humanista, az újkori anekdota európai hírnevű legkiemelkedőbb képviselője. 1438 és 1452 között egy *Liber facetiarum*-ot állított össze azokból az elbeszélésekből, amelyeket mint szekretárius a pápai kúriában hallott s azonkívül a Franciaországban és Angliában tett utazása közben lejegyzett. Finom iróniával átszőtt humor csillog az egy könyvbe csoportosított 273 elbeszélésén, amelyekre az a jellemző, hogy semmi mellékes szempontnak nincsenek alárendelve. Nem akarnak tanítani, senki és semmi ellen nem irányulnak,

sem pedig arra nem törekszenek, hogy bűnöket ostorozzanak, társadalmi bajokon segítsenek vagy bizonyos viszonyokat megvilágítsanak. Egyedüli és kizárólagos rendeltetésük a mulattatás és a felvidámitás. A renaissance esztétikájának megfelelően ez az új műfaj, a facetia, a lélek felüdítésére — Jovianus Pontanus elmélete szerint „ad iocos et relaxationem animorum” — irányul, pusztán élvezetet akar nyújtani s arra törekszik, hogy a társaságban élő embert távoltartsa mindenféle pesszimizmustól és világgyűlöletől.¹⁷ Ez az új kultúrában termett facetia, amely a francia fabliauban, az olasz novellában és a német schwankban azelőtt is élt, Poggionak köszöni irodalmi megrögzítését s a hangsúlyt a pointe-re helyező rövid csattanós formáját. Az újkori anekdota senkinek sincs annyira lekötelezve, mint Poggionak, aki a jelentéktelen tréfás apróságot irodalmi rangra emelte s művészi keretek közé vonta.¹⁸ Ennek megfelelően hatásának méretei is rendkívüliek.¹⁹ Első ismert kiadása év jelzése nélkül 1470-ben jelent meg s 1500-ig még 26-szor nyomtatták le. Jóízű elbeszélései, vaskos tréfái, sokszor obszén történetei, amelyek elsősorban a XVI—XVIII. század közönységét mulattatták — közülök azonban egynémelyik még mai napig sem hervadt el — korán, már a XVI. század elején angol, francia, spanyol és német nyelvterületekre is áttértek, majd később egészen a délszláv irodalmakig elkalandoztak. Általában a rég mult időknek alig van olyan anekdotatára, amely Poggio gyűjteményétől, a világirodalom e legerősebb hatású kultúrdokumentumától, magát függetleníteni tudta volna. F. J. Noël 1798-i londoni kiadása, továbbá A. Semerau (1905) és H. Floerke (1906) német fordítása szolgál ma a tudományos vizsgálat alapjául.

Poggionak rendkívüli volt a hatása az összes humanista centrumokban, elsősorban természetesen a saját hazájában adott nagy lendületet a népszerűvé lett facetiának. A nyomába lépő gazdag munkásságú Lodovico Domenichi 1548-ban megjelent gyűjteménye — szintén éles korkép —, amely a XVI. században még 16 kiadást ért, a tridenti zsinat Poggiót betiltó rendelete után versenytárs nélkül tar-

¹⁷ E. Walzer: *Die Theorie des Witzes u. der Novelle nach dem de Sermone des Jovianus Pontanus*. Ein gesellschaftliches Ideal vom Ende des XV. Jhts. Strassb. 1908.

¹⁸ K. Vollert: *Zur Geschichte der lateinischen Facetiensammlungen des XV. u. XVI. Jhs.* Berlin 1911. Palaestra 113. sz., G. Bebermeyer: *Facetie*. P. Merker—W. Stammler: *Reallexikon*. Berlin 1925—1926. I. 340. kkl.

¹⁹ György Lajos: *Poggio- és Arlotto-elemek a magyar anekdotairodalomban*. Bp. Szenle 1929. 214. k., U. ö: *Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái*. Kolozsvár 1929. 8—10. l.

totta a népszerűséget.²⁰ Hozzá hasonló nagy sikert arattak Lodovico Guicciardini apophthegmái (1565), amelyek a honukban megjelent 19 kiadáson kívül francia és német nyelven is nagy elterjedtségnek örvendtek. A Poggio-féle facetia uralma az olaszoknál a XVII. század végéig kihat.²¹ Még a velencei Giovanni Sagredo *Arcadia in Brenta* (1667) c. kompilációja tartozik az anekdota történetében a jelentősebb helyet betöltő művek sorába. Természetesen sokat köszönnek Poggiónak az olasz novellisták is, így Matteo Bandello erotikus tartalmú novellái, a hozzá hasonló szellemű Hieronymus Morlinus és az őt forrásul használó Straparola (*Notti* 1550.) frivol történetei, úgyszintén Malespini és Fortini számos Poggio-elemet illesztettek műveikbe, illetőleg szélesítették elbeszélésekké. Velük együtt Giovanni Sercambi (1347—1424) korábbi keletű novellái sem hagyhatók figyelmen kívül az anekdota tárgyátörténeti vizsgálatában: valamennyien számos népies jellegű tréfa-anyagot őriztek meg, amelyekben époly egyszerű és igénytelen humor mosolyog ránk, mint a középkori dominikánus szerzetesek példagyűjteményeiben. Nevezetesen még azok az olasz gyűjtemények, amelyek egyetlen személy köré fonták a tréfák változatos sorozatát. Ilyen híres tréfacsináló volt Gonnella, Barlacchia és Piovano Arlotto. Mindhárman valóban éltek és sok mulatságot szereztek nemcsak kortársaiknak, hanem a róluk megjelent könyvek révén a későbbi évszázadok olvasóinak is.²² Domenico Barlacchia mint firenzei népmulattató kerekedett hírnévre, Gonnella pedig a ferrarai III. Miklós herceg (1383—1441) udvari szórakoztatója volt, „fabulator facetissimus sive ioculator maxime comis”, amint Giovanni Pontano a *De sermone* c. könyvében jellemzi. A XVI. században nyomtatásban is megjelent vaskos facetiái igen szemléletes képet adnak arról, hogy micsoda mulatság szórakoztatta a trecento korának kedélyvilágát. Mindkettőjükönél híresebb lett otthon és a külföldön Arlotto Mainardi firenzei pap, akit a török Nasreddinnel és a német Pfaffen von Kahlenberggel, vagy Eulenspiegelrel szokás összehasonlítani. Már hosszú élete alatt (1396—1484) sokat emlegették a tolakodókat lerázó, a zsugorikat megszégyenítő s a társaságot felvidámító talpraesett mondásait s a szegényeknek és a szorongatottaknak

²⁰ Domenichi forrásairól és kiadásairól l. A. Wesselski Arlotto-kiadását, II. k. 308—343. l.

²¹ Az olasz facetia történetére vonatkozólag l. A. Wesselski: *Italiänischer Volks- u. Herrenwitz*, München 1912. bevezetését, I—XXIII. l.

²² *Facezie, motti, buffonnerie, et burle, del Piovano Arlotto: Del Gonnella, et del Barlacchia*. Firenze 1565. — Gonnella tréfáiból kritikai szövegkiadást készített A. Wesselski: *Die Begebenheiten der beiden Gonnella*. Weimar 1920. Narren, Gaukler u. Volksliebliche 5.

mindig segítségére siető nagy szívjóságát. Népszerűségét nem csökkentette, hogy műekönyvén kívül, amelyet emlékeztetőben hordott, más írást olvasni nem tudott, s hogy tréfái, amelyek találóan illenek az Arlotto (fajankó) keresztnévéhez, sokszor durvák és izléstelenek. Facetiái, amelyek már a XVI. században bejárták az egész Nyugatot, 1500 körül jelentek meg nyomtatásban, de teljes gyűjteményüket csak 1884 óta ismerjük, amikor a Giovanni Mazzuoli Stradino (1480—1549) másolatában fennmaradt hiánytalan szövegének (203 fac.) kritikai kiadását Giuseppe Baccini, majd 1910-ben németül Albert Wesselski közre bocsátotta.

Az Olaszországból diadalmasan útra kelt humanista facetia a renaissance-novellával egyidejűleg először Franciaországba, aztán Németországba, majd Angliába vonult be. A franciáknál azonban a rövid facetia nem vert gyökeret, hanem a fabliauktól is erősen befolyásolt gyűjteményekben a hosszabb lélekzetű és szélesebben részletező novella került az élre, amely tudvalevőleg egy új novella-stílus virágzásához vezetett. A facetia szempontjából még leginkább az 1460 táján keletkezett — a Decameronra támaszkodó, de Poggiót is kizsákmányoló — *Cent nouvelles nouvelles* jöhet tekintetbe, a későbbi gyűjtemények közül pedig főképen Guillaume Bouchet *Les Serées* (1584) és Sieur d'Ouville *L'Élite des contes* (1641) igen népszerű könyveinek veszi nagy hasznát az összehasonlító anekdotakutatás. Az előbbi C. E. Roybet, az utóbbi G. Brunet kiadásában áll a tudományos vizsgálat rendelkezésére. A humanista facetia iránt megvolt az érzék az angol irodalomban is.²³ Ez a XIII. század óta a túlnyomóan francia forrásokból származó komikus elbeszélő tárgyak előtt állandóan nyitva tartotta kapuit. Poggio és Bebel hatása alatt 1526-ban a *A hundred mery talys* c. első angol facetia-gyűjtemény keletkezik, majd Eulenspiegel nyomán a hozzá hasonló *Jests of Scogin* tréfa-sorozat lát napvilágot. Általában mindenütt nagy az élénkség a humanista facetia körül, de legterebélyesebb virágzása kétségtelenül a német irodalomban tűnik föl. Itt hiányoztak mindazok a külső körülmények, amelyek az olasz novella megfogalmazását elősegítették volna, viszont megvoltak mindazok a formai és tárgyi föltételek, — a homeletikai irodalomban a schwank-epizód népszerűsége s az egyetemeken az unalmas disputációk élénkítésére szolgáló népies természetű „Questiones de quodlibet” — amelyek a humanista facetia nagy kedveltségét elősegítették. Utat vágott neki Heinrich Bebel (1472—1518) tübingai professzor 1508-ban és 1512-ben kiadott gyűj-

²³ Ernst Schulz: *Die englischen Schwankbücher bis herab zu „Dobson's Drie Bobs”* (1607). Berlin 1912. Palaestra 117.

teménye, amely három könyvben közel ötödfélszáz facetiával lepte meg a finom élcet és a durva tréfát egyforma kedvvel hallgató közönségét. Anyagát részben a prédikációs könyvekből és példatárakból merítette. Ezeknek száma azonban csekély azokhoz képest, amelyeket közvetlenül a nép szájából jegyzett le. Olyan módszerrel dolgozott, mint a modern folklorista: amit a korcsmákban, plébániákon s a kolostori ebédlőkben hallott s jellemzőknek talált, a Poggio formájához alkalmazkodó rövidséggel és csattanós éllel klaszszikus latin nyelvbe tömörítette. Azonban csak a stílusa és a formája a humanista tudósé, egyébképen szemlélete, gondolkozása és szelleme jellegzetesen német. Különösen a papokkal és a parasztokkal gúnyolódik, majd szeretetreméltó vidám tréfákat űz szűkebb hazájának lakóival, a svábokkal, a nélkül azonban, hogy bárminemű tendenciával is gyengítené az egészséges néphumorból és az üde kedélyből fakadó facetiáinak frappáns hatását. Bebel könyve époly nagy sikert ért el, mint a pápai titkár *Liber facetiaruma*. Nemcsak a XVI. század schwankgyűjteményeinek a szerzői, az *Eulenspiegel* és a *Schlitbürger* írói, hanem Hans Sachs és Fischart is gyakran fordultak tárgyért jóízű történeteikhez. Félreismerhetetlen hatása Lutherre is kiterjed s még távolabb Abraham a Sancta Clara (Ulrich Megerle, 1642—1709) méltán híressé vált sajátosan egyéni és népies stílusú predikációin is megérik. Majd csattanósabb darabjait az utána következő gyűjtemények annyiszor lemásolták és kizsákmányolták, általában az európai kultúrnépek anekdota-irodalmára még a mai napig is kellőképpen nem méltányolt olyan nagyarányú befolyással volt, hogy Poggio mellett őt kell tekintenünk a mai anekdota legnagyobb hatású tárgyi és formai megalapozójának. Rendkívül gazdag vonatkozásait a Wesselski 1907-ben Münchenben megjelent kritikai kiadásának jegyzetei szemléltetik. Érdekes, hogy a facetia Bebel után tovább fejlődést már nem mutat. Othomar Luscinius (1487—1536) humanista 1524-ben megjelent *Joci ac sales mire festivi* c. gyűjteménye, amely jobbra klasszikus forrásokból szedte össze anyagát,²⁴ és Johannes Gastius 1541-ből való *Sermones convivalese*, amely csak a megelőző szerzőket, így Poggiót, Bebelt s a facetiát didaktikailag értékesítő Erasmust (*Colloquia familiaria* 1522, *Apophthegmata* 1531) szemelgette ki, csupán tudós kompilációknak tekinthető. Mintha teljesen kiszikkadt volna az eredetiségük, folyton csak másokat ismételve, állandóan könyvekből merítgetnek. Az élő néphumorról kap-

²⁴ Her. Arthur Lieber: Ottmar Nachtigalls „Joci ac sales mire festivi“. Ein Beitrag zur Kenntniss der Schwanklitteratur im 16. Jahrh. Archiv f. Litt.-Gesch. XI. 1882. 1—50. l.

csolataikat feladják, az eredeti formával szakítanak, egyre terjedelmesebbek lesznek, a Poggio-féle művészi szempontokról megfeledkeznek. Mind ennek az lesz a következménye, hogy a kényelmesen részletező anekdota lassanként teljesen elnyomja a facetia csattanós élet. Ebben a hanyatló állapotában tengődve kitart még a XVI. században, amint Hulsbusch 1568-ban németből készített *Sylva sermonum iucundissimorum* c. gyűjteménye és Nicodemus Frischlin 1600-ban megjelent utolsó facetiás könyve bizonyítja. Ezek már csak az obscenitásban tartanak kapcsolatot a műfaj gyökereivel.

A németeknél a humanista facetia virágzásával párhuzamosan s részben hatása alatt a XVI. század folyamán a prózában feloldódó középkori schwank is nagy lendülettel tör elő. Az alantasabb színvonalú burleszk eseményeket nem egyszer novellává bővítő prózai schwank fejlődésének megindítója jóval korábbi időkre visszanyúló alapokon Johannes Pauli ferencrendi barátinak (1455—1530), a strassburgi klostrom gárdiánjának, 1519-ben már készen levő, de nyomtatásban csak 1522-ben Joh. Grieningernél Strassburgban megjelent nagyírú *Schimpf und Ernst* c. gyűjteménye volt. 700 elbeszélésből álló munkája, e kor erkölcstörténetének leggazdagabb adattára, amelyet a későbbi kiadások újabb 178 történettel gyarapították, a dorgáló, szórakoztató és oktató históriáit egyrészt az egyházi emberek kedélyének ébrentartására sorakoztatja fel, másrészt azért, hogy a várurakat a tisztességes élet követésére sarkalja. Hősei szerzetesek, nemesek, parasztok, mesteremberek és tudósok. Furcsa történeteivel nemcsak megnevettet, hanem mély igazságokra is eszméltet. Anyagát a görög és latin klasszikusokon, egyházatyákon és Petrarcan kívül főképen a predikációs irodalomból, itt is elsősorban Bromyard összefoglaló munkájából merítette. Nem tett egyebet, mint a céljának megfelelő példákat és történeteket kiemelte a homiletikai keretből s erősen népies jellegű stílusban önállósította. A középkori predikációs schwank rajta keresztül kezd meg végeláthatatlan vándorútját az egyetemes anekdota-irodalomban. Az obscenitást neki épűgy szemére lehet hányni, mint Poggiónak és Bebelnek: nem riad vissza tőle, ha azt hiszi, hogy javíthat vele, amint Poggio és Bebel is kész mindig a legsikamlósabb utakat járni, ha úgy látja, hogy vele vidám nevetést kelthet. A hanyatló egyházzal szemben kifejezésre jutó határozott álláspontja a reformáció idejében különösen kedvelté tette az elzászi barátinak a protestáns predikátoroktól is sokat forgatott és idézett könyvét, amelynek hatását még ma is emlegetett számos anekdota őrzi. Az egyedül hiteles editio princepsből két kritikai kiadás készült:

1866-ban H. Österley és 1924-ben Johannes Bolte tette közzé igen gazdag jegyzetanyaggal.

A *Schimpf und Ernst* nyomán a következő évtizedekben virágzó schwankirodalom keletkezik. Paulitól függetlenül szerkesztette Georg Wickram burgheimi városi írnok az 1555-ben megjelent *Rollwagenbüchlein*ját; ez azért jelentős, mert irodalmi források mellőzésével az életből merítette tartózkodóbb ízléssel kidolgozott elbeszéléseit. Az első kiadás 67 története a későbbi lenyomatokban 111-re szaporodott, de ezek is Wickramtól származnak, amint Bolte az 1903-ban készített kritikai kiadásában igazolta. A *Rollwagenbüchlein* a *Schimpf und Ernst*hez hasonló kedveltségre tett szert: a harmincéves háború elejéig 30 kiadása jelent meg s Hans Sachs 11 mesterdalához merített anyagot belőle. Hatását már a megjelenését követő esztendőben érezte: belőle vett indítékot Jakob Frey, az elzászi Maursmünster kisváros írnoka, az 1556-ban kiadott s még 11-szer lenyomatott *Gar-tengesellschaft*ja összeállítására. Sokat kölcsönzött Poggio, Bebel és Pauli gyűjteményeiből, úgyhogy 131 elbeszélése közül csak 17 tekinthető saját élményének, amint Bolte az 1896. évi kritikai kiadásának bevezetésében kimutatta. Egészeben a kispolgári és paraszt élet jellegzetes vonásait örökítette meg, azt az ígéretét azonban, hogy nem beszél olyanokat, amiket asszonyok és hajadonok előtt elmondani ne lehetne, nemcsak meg nem tartotta, hanem a meglehetősen szemérmetlen históriáiban még a forrásainak mosdatlanságát is túlszárnyalta. Frey hatása tovább ágazott: közvetlenül nyomába lépett a Martin Montanus *Wegkürzere* 1557-ben (kiadta Bolte 1899-ben), a lipcsei Valentin Schumann *Nachtbüchlein*ja 1559-ben (kiadta Bolte 1893-ban), azonkívül Fischart és Hans Sachs is többször merített belőle. Ő is erősen elhatározta, hogy tisztességes hangú lesz, ennek ellenére sokszor még Freyt is fölülmúlja obscenitásban. Mindkettővel szemben elnézőbbek tudunk lenni, ha a gyilkosság miatt 1561-ben kivégzett Lindener *Katzipori* és *Rastbüchlein* c. gyűjteményét (kritikai kiadása megjelent 1883-ban), századának legszennyesebb termékét, olvassuk. A legterjedelmesebb és egyszersmind legutolsó német schwankgyűjtemény a Hans Wilhelm Kirchhof spangenbergi várgróf *Wendunmuth*ja: első része 1563-ban jelent meg, a 7-ik utolsó része pedig 1603-ban, szerzője halála évében. Valamennyi közt legtar-kább: történeti elbeszélések, apophthegmák, novellák, mesék, facetiák a legnagyobb összevisszaságban váltakoznak benne. Nagyrészt népies hagyományok összeírása s így jelentékeny hatással volt a későbbi gyűjteményekre, de azért is becses

munka, mert nélkülözhetetlen anyagot nyújt a kor erkölcsi képének meglátásához.²⁵

Ezzel zárul a schwank fejlődésének és virágzásának kora. A XVII. században nagy hanyatlás áll be: több-kevesebb ízléssel készült kompiláló munkák végeláthatatlan sora következik.²⁶ Ez az időszak semmi újat nem hoz, csupán az elmúlt idők anyagán élösködik. Az érdeklődés nem csappan meg a facieta- és a schwankelemek iránt, de az ilyen irányú munkák tartalma már egészen a korszellemhez módosul. A mulattatás s a vele együtt járó esztétikai élvezet keltése egyre jobban háttérbe szorul. Helyébe lép az erkölcsi hatás keresése s az olvasók ismereteinek gyarapítására irányuló törekvés. Ekkor jelennek meg rengeteg számmal azok a gyűjtemények, amelyek a csodálatos és borzalmas elemeket tolják előtérbe. A pokolról, halálról, ördögről, az ég és a föld csodáiról, távoli országok mesés dolgairól, a tengerentúli népek különös szokásairól, árvizekről és földrengésekről, visszataszító gonosztettekről és kivégzésekről szeretnek leginkább beszélni, majd a nagy emberek életéből s a hősök kiváló tetteiről mondanak el anekdotás törtérikat. Az érdekességet abban keresik, hogy anyagukat közben-közben bibliai történetekkel tarkítják. Ehhez a változatos, sokszor ellenmondó elemekből egybe erőszakolt és merev doktrínér stílusban vezetett tartalomhoz rendszerint moralizáló értekezés vagy legalább is egy jámbor közmondás van függesztve. Minden törekvésük a tanító és erkölcsi szempontok szolgálatában áll, nyoma sincs bennük a kedélynek. Bármennyire elhatalmasodott ez a mesterkélt irány, elnyomni még sem tudta a természetes humor ki nem írtható megnyilatkozását. Ezért ennek a századnak is megvannak, bár kevesebb és jelentéktelenebb számmal, a maga mulattató gyűjteményei. O. Melander 1600-ban megjelent *Jocoseriája*, Joh. Sommer *Emplastrum Cornelianum* (1605),²⁷ M. C. Lündorf *Wiesbadisch Wiesenbrünnlein* (1610—1611) c. gyűjteménye,²⁸ J. W. Zingref nagyhatású apophthegma-tára (1628—1631) és a század közepén Joh. Peter de Memel *Lustige Gesellschaftja* (1656—1657)²⁹ szoros kapcsolatban a multtal tovább ápolják a humanista facetia és a német schwank hagyományait.

²⁵ L. a fentiekre A. Wesselski: *Deutsche Schwänke*. Weimar (1913). I—XVII. l., G. Bebermeyer: *Schwank*. P. Merker—W. Stammler: *Reallexikon* III. 208. kkl.

²⁶ Ferd. Gerhard: *Joh. Peter de Memels Lustige Gesellschaft nebst einer Uebersicht ueber die Schwank-Litteratur des XVII. Jahrhunderts*. Halle 1893. — Hermann Gumbel: *Zur deutschen Schwankliteratur im XVII. Jahrhundert*. Ztschr. f. deutsche Philologie 53. k. 1928. 303—346. l.

²⁷ A. Wesselski, *Euphorion* XV. 1908. 1—19. l.

²⁸ R. Köhler, *Kleinere Schriften* III. 57—74. l.

²⁹ L. a 26. jegyzetet.

Eredetiség már alig van bennük: nem az élő anyagból merítenek, hanem a könyvekből gyűjtik össze anyagukat. A lelkiismeretesebbek még visszamennek az eredeti forrásokhoz, Poggióhoz, Bebelhez, Paulihoz, Lusciniushoz, a legtöbb azonban másod- vagy harmadkézből egyszerűen csak kiírja a neki tetsző darabokat. A legszemérmetlenebb kompilációk kora ez, amikor a folytonos ismételtetéssel a variációk végeláthatatlan sora keletkezik. „Die Bücherschreiber sind zum theil wie die Guckguck, — jellemzi G. Ph. Harsdörffer az ilyen könyvszerzőket³⁰ — einer guckt den andern nach, und wenn man einen hört, so hört man sie fast alle.” Elítélendő eljárásuk ellenére sem tagadható meg tőlük az az érdem, hogy épen ezzel a ragadozó módszerükkel szakadatlanul életben tartották mindazt az eredeti és frissességében soha el nem hervadó anyagot, amelyet a középkor és az újkor első százada kiváló érzékkel összegyűjtött és feljegyzett. Az a törekvésük pedig, hogy viszonylag szűk terjedelmükbe minél több anyagot szorítsanak be, a hosszú elbeszélések mellőzésére, megrövidítésére s mondanivalóik tömött kifejezésére készítette őket. Így előnyben kezd részesülni, majd lassanként tudatossá válni a humanista facetia formája, az anekdotás elem jellemző mozzanatainak kiemelése s csupán a jókedv felderítésére irányuló rendeltetése.

Az az irányzat, amely a XVII. század közepén már a facetia- és a schwankmotívumot pregnáns élccé igyekszik tömöríteni vagy anekdotává individualizálni, egyre erősödik, nagyobb tért hódít és irányt jelöl, úgyhogy a XVIII. században már tudatossá lesz a modern anekdota két lényeges vonása: a minél szűkebbre szabott formai keret s a komikus elem csattanós kiélézése. A XVIII. századnak jutott feladatul, hogy ennek az elvnek megfelelően átdolgozza, átsímitsa, megrövidítse, összevonja vagyis teljes mértékben újra írja az előbbi korok anyagát. Ez a magyarázata annak, hogy a XVIII. század közepén minden népnél és minden irodalomban az új szempontoknak és a kor igényeinek megfelelően a facetia és a schwank motívumait átértékelő anekdota hatalmas előretörése tapasztalható. A század elejétől a század közepéig egymás nyomába lépnek az új gyűjtemények. Közülök egynéhány a sok kötetes terjedelmével, változatos tartalmával, darabjainak formás rövidségével és újszerűségével különösen magára vonja a figyelmet. A franciáknál 1767-ben egy két kötetes, több mint ezer anekdotát tartalmazó *Dictionnaire d'anecdotes* jelenik meg. Ezt még ugyanabban az évben németre fordítják és hosszú évtizedeken át kapva kapnak rajta az anekdotatár-szerkesztők. Ma is hozzá kell fordul-

³⁰ *Ars Apophthegmatica*. Nürnberg 1662. 3542. sz.

nunk, ha a XVIII. század újjá formálódott francia anekdota-anyagáról tájékozódni akarunk.³¹ A németeknél egyszerre két nagy gyűjtemény is útra kel. 1764 és 1772 között Friedrich Nicolai berlini könyvkereskedő a 7 kötetes, közel két és fél-ezer anekdotát felölelő *Vade Mecumot* bocsátja ki,³² amely oly sikert arat, hogy még befejezése előtt új kiadásai válnak szükségessé, svédre is lefordítják, majd illegitim kezek 3 új kötettel toldják meg. Vele egy időben jelent meg Kölnben 1768 és 1772 között a 9 kötetes *Neuer Bienenkorb*, amelynek anyaga nagyrészt egyezik a két előbbivel. Ezek a gyűjtemények a legteljesebb összefoglalásai annak az óriás méretű anekdota-anyagnak, amely évszázadokon át különféle formákban és változatokban egyik helyről a másikra vándorolt. Különösen jellemző rájuk, hogy tartalmuk jórészt a régi anyag modernizálása, s így többé már nem a XVI. és XVII. sz. elavult gyűjteményei, hanem ők a közvetlen forrásai az utánuk következő anekdotás könyveknek. Tartalmi súlyuknál fogva is nagy hatással voltak a modern anekdota virágzó életére, s mivel további forrásokul szolgáltak, a középkor legtávolabbi idejébe lenyúló tréfás motívumok áthozatalában s a mai tudathoz kapcsolásában is szerepet töltek be azon a területen, ahová hatásuk kiterjedt.

Ezzel elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol a *Democritus* az anekdota egyetemes fejlődésébe kapcsolódik. A benne feltűnő beláthatatlan távolságok, különféle szellemi irányzatok, szélsőséges ízlésbeli eltérések és hangulatképek, amelyeknek csak a külső megjelenésén érzik a XVIII. század símitó és egybefogó keze, szerves egységbe forrasztják korának új irányt kereső anekdota-típusával. Ez az anekdota minden jellegzetes vonásával tisztán jelentkezik Kónyinál, ami alapot nyújt arra a megállapításra, hogy a magyar *Democritust* a francia *Dictionnaire*tól és a német *Vade Mecum*-tól megindított modern anekdota-hullám egyik gyűrűjének tekintsük. Csak így tudjuk megérteni, hogy Kónyi minden előzmény nélkül kész anekdota-formával lép fel, s csak ezen kapcsolatain keresztül derül világosság a különböző elemekből összetevődött gazdag anyag változatosságára, amely az anekdota évezredes formálódásának valamennyi mozzanatát mintegy szemelvényekben mutatja be. Tartalmának behatóbb vizsgálatából még szemléletesebben emelkedik ki tárgyi gazdagsága és egyetemes vonatkozásainak széles köre, amely az anekdota vázlatosan megvont történetének majdnem valamennyi részletét egy-két pontban érinti.

³¹ Aug. Andrae: *Französische Belege zu Wanderanekdoten u. anekdotenhaften Erzählungen*. Romanische Forschungen, Erlangen 1915. XXXVII. 878—904. l.

³² Bolte Pauli-kiadása II. k. 253. l.

III.

Könyinak nem volt más célja, mint furcsa történeteivel jókedvre deríteni s felvidámitani nem nagyon igényes tréfakedvelő közönségét. Nem akart javítani vagy ostorozó erkölcsbíró lenni, se az élet kérdéseibe irányítólag beleszólni. Körülbelül azt a rendeltetést szánta gyűjteményének, amit *Eulenspiegel* szerzője így fejezett ki: „ein frölich gemüt zu machen in schweren zeiten“. Ezért válogat össze csiklandós históriákat, ma már nehezen kibírható vaskos tréfákat s hangos kacajra készítő visszás helyzeteket. Bár a *Democritus* hangulata önkéntelenül magával ragad bennünket s gyakran derül mosoly az arcunkra, meg kell vallanunk, hogy legjobb kedvünkben is furcsán és idegenül érezzük magunkat szokatlan anekdotái körében. Az a világ, ahová a *Democritus* vezet, rég elmúlt tőlünk, s azok a tréfák, amelyekkel kedvünket keresi, messzi távolodtak a finomabb élchez és választékosabb szellemhez szokott ízlésünktől. Az ő hőse a ravasz, furfangos, az urak eszén túljáró, néha együgyűen komikus, máskor a természetes értelmével minden fondorlaton felülkerekedő paraszt; a szószéken furcsa helyzetekbe jutó prédikátor s nem ritkán a tudatlansága miatt kinevetett pap; az életre-halálra kuráló doktor és prókátor, a tolvaj molnár, a halálos ágyán a vízzel békét kötő iszákos; a fölényes, hencegő katona, aki alaposan visszafizeti a tréfát; a huncfut és tudákos deák; az elmés udvari bolond; a válogatott csínyeket űző kópé s mindenek fölött az esendő lány, a hűtlen asszony, az önfejtő nő, a házsártos, nyelves, viszálykodó feleség s az igát vonó, megcsalt nevetséges férj. Csupa olyan típusok, akiknek ősei népszerűségük legszebb napjait a fabliau, a középkori schwank és a humanista facieta körében élték le. Nem a XVIII. század jókedvének képviselői, hanem régmúlt idők szellemének felvillanásai. A *Democritus* tartalmának közelebbi tárgyi vizsgálata valóban arra az eredményre vezet, hogy tele van olyan elemekkel, amelyeknek gyökerei az európai anekdotakincs legmélyebben húzódó rétegeiben ágaznak szét. Ezeknek megkeresése és feltárása az első magyar anekdotakönyv tárgytörténeti anyagának rendkívüli gazdagságát fogja szemünk elé állítani.

Könyi kedves furcsaságainak beható szemügyrevételéből azt a megállapítást vonjuk le, hogy a *Democritus* az anekdota legnevezetesebb világirodalmi megtelepedéseivel párhuzamba állítható, mindig és mindenütt feltalálható több mint 90 hírneves anekdota-típust tartalmaz. Ezeknek a daraboknak érdekes háttere és gazdag elágazódása olyan területek felé irányítja tekintetünket, amelyekkel összefüggéseinket eddig észre sem vettük. Mivel az is megállapítható róluk,

hogy motívumaik éppen a *Democritus* révén a magyar anekdota ereibe is bekerültek, érdemesnek és szükségesnek tartottuk őket külön kiemelni, egyenként tárgyalni, történetüket nyomonzni és változataikban a magyar típusokat megkeresni.

Tárgytörténeti elemzéseinkből főképen az derül ki, hogy anekdotáinknak igen erős és jellegzetes egyetemes vonatkozása van, aminek feltárása és kimutatása nemcsak a kedélyvilágunk kapcsolatainak új területét világítja meg, hanem a magyar humor egyéni színeinek megállapításához is lényeges adatokat nyújthat. A feldolgozásra váró igen érdemes magyar anekdotakincs felé annak ismeretével kell közelednünk, hogy mi benne az általános emberi megnyilatkozás s mi benne az idők szellemét, a korok bélyegét mutató s barangolásainak emlékeiből hozzá tapadt vonás. Amíg ezeket nem látjuk, amíg a vándorelemekre rá nem találunk, a magyar humor lényegét és megkülönböztető jegyeit sem emelhetjük ki. A *Democritus*nak éppen abból a szempontból tulajdonítunk különös fontosságot, hogy benne még közvetetlenül észrevehetők a később teljesen átalakult s a magyar humorban feloldódott elemek távolabbi összefüggései. Ezért a *Democritus* feldolgozása egyszersmind a feladataink közé még szervesen be nem tagolt magyar anekdotakutatás tudományos alapvetését is jelentheti.

A *Democritus* legnevezetesebb részleteinek itt közölt összehasonlító tárgytörténeti feldolgozásai egyúttal mutatványul szolgálhatnak az első magyar anekdotás könyv igen népszerűvé lett darabjaiból.

I. Keleti eredetű és népmesei motívumok.

1. Tejes köcsög.

II. 183.

Egy parasztlány a fejére tornyozott dézsában tejes köcsögöket visz a városba. Útközben elgondolkozik, hogy mit vásárol a tej árából (tyúk, csirke, malac, kövér disznó, tehén) s lassanként hogy fog meggazdagodni. Majd a férjhezmenésről sző ábrándokat. Talán egy hajdú, egy ispán vagy éppen valami földesúr fogja elvenni. Akkor majd szomszédasszonynak, ispánné asszonynak, tekintetes asszonynak szólítják az ismerősök. Ez az utóbbi eshetőség annyira meghatja, hogy mélyen meghajtja fejét, mire a dézsa leborul s az elfolyó tejjel együtt összes ábrándjai szétfoszlanak.

Világszerte jól ismert kép a csalóka ábrándok gyakran bekövetkező megsemmisüléséről. Évezredek távolságába ve-

sző eredete keletre ágazik. Megvan már a *Pancsatantra* V. részében s a vele összefüggő *Directorium vitae humanae* (cca. 1278.) VII. fejezetében (közli Katona L. Ethn. IX. 1898. 427. l.), továbbá a szintén keleti hatásnyomokat mutató XIV. századi spanyol *Conde Lucanorban* (H. Knust kiad. 7, 376. l.), az *Ezeregyéjszaka* meséiben (176—177. é.) és Nasreddin tréfái között (375. sz.). Ez utóbbi helyen maga Nasreddin a hiú ábrándszövő, amikor azzal a gondolattal incselkedik, hogy milyen szép dolog is lenne, ha az Isten mind arannyá változtatná azt a gabonát, amit a hátán a malomba cipel. Anynyira beleringatja magát e gondolatba, hogy kinyújtja kezét az arany után, mire a zsák kiesik markából s a gabona szétterül az úton. A keleti változatok általában csak az ábrándok szövésében s a csalfa remények szétfoslásában egyeznek a nyugati típussal; ez — eltekintve Plautus *Rudens* c. vígjátékától (act. IV. sc. 2.) — a légvárakat építő nő állandósult alakjával meglehetősen korán, már a XIII. században, jelentkezik Jacques de Vitrynél (51. sz.) és Étienne de Bourbon-nál (271. sz.; mindkettő szövegét közli Katona L. alább id. akad. ért. 40—41. l.). A XIV. században a híres *Cento novelle antiche* (cca. 1325.) c. anekdotagyűjteményben tűnik föl s a XV. században a bóbiskoló hívek felserkentésére a mi Temesvári Pelbártunk szövi be egyik predikációjába (*Quadrages.* II. 6. L.; szövegét közölte Horváth Cyrill az E. Ph. K. I. pótkötete 232. lapján és Katona L. alább id. akad. ért. 40—41. l.), ahol a mesének elődeinél szerveesebben tagolt és természetesebben motivált formája jelenik meg. A latin facetia-irodalomba Othomar Luscinius viszi át (63. sz.) s az ő révén terjed tovább (Gastius, 1541. 307. l., Lod. Domenichi, *Facetie* 1548. 285. l., Joh. Sommer, *Emplastrum Cornelianum* 1605. XXIII.) az a változat, mely a tejes köcsögöt tojásos kosárral helyettesíti. Montanusnál (53. sz.) és Kirchofnál (I. 171. sz.) tejes köcsög szerepel, s így az újkori anekdotagyűjteményekben forrásuknak megfelelően ez a két típus gyakran váltakozik. A köztudatban e ma is benne élő motívum élete, amely természetesen a népköltészetben is talajt vert (Grimm 164. sz.), igen sokat köszönhet Lafontaine (VII. *La laitière et le pot-au-lait*) és Andersen (*Konen med Aegen*) mai is olvasott feldolgozásainak.

Irodalom: Dunlop—Liebrecht 502. l. 29. sz., Benfey, *Pantschatantra* II. 345. l., Chauvin, *Bibliogr.* V. 62. l., Österley: Kirchhof, V. 44. l. 171. sz., Bolte: Montanus, 53. sz. 603. l., *Revue des trad. populaires.* Paris XIX. 252 l., A. Wesselski, *Euphorion* XV. 1908. 7—8. l. és Nasreddin kiad. II. 375. sz.-hoz tartozó jegyzetek., Katona Lajos, Ethn. IX. 1898. 425—428. l., Katona Lajos, *Temesvári Pelbárt példái.* 1902. 24—26., 40—41. l. és IT. II. 77. l., Bogár Teofil, E. Ph. K. XXIII. 1899. 319—322. l., Bolte-Polivka III. 164. sz.

Könyi elbeszélése a Montanus-Kirchhof-féle tejes köcsög változat anekdotás származéka, amely igen szoros kapcsolatot mutat a *Vade Mecum* szószerint egyező szövegével (I. 90. sz., u. az *Bienenkorb* VII. 176. sz.). A meggazdagodás motívum-sorozata egybevág Verseggy Ferenc hexameteres tanítómeséjének első részével (*Magyar Aglája*. 1806. 92—94. l. A *tejáruló Menyecske*, u. az *Kellemetesen mulató nyájaskodások*. 1888. 79—80. l.); kerekdedebb és élénkebb történet ez a Lafontaine-t követő Péczeli József átdolgozásánál (*Haszonnal mulattató mesék*. 1788. 130. l. XXIII. sz. *Egy szegény házaspár*. Takáts Sándor kiad. 1887. 37. l. V. ö. Ember Nándor, IK. XXVIII. 1918. 283. l.). Szintén Lafontaine nyomán halad Greguss Ágost: *A két leány c. verse (Újabb mesék)*. V. ö. Szigetvári Iván, It. XI. 1922. 31. l. Népies magyar változata ismeretes Győr vármegyéből: ebben a bokorban meglapuló nyúl megpillantása készíti a cigányt légvárak építésére. Közli Katona L. id. akad. ért., 25. l. jegyzet. L. továbbá: Simonyi Zsigmond 43. l. és Ethn. XIV. 1903. 146. l. Élclapjainkig is elkalandozott ez a tréfa: Ludas Matyi III. 1869. 32. sz. 251. l., Magyar Herkó Páter XII. 1904. 39. sz. 10. l. A napjainkból való zsidó-magyar anekdotában szembetűnőek a keleti elemek. (V. ö. Csillag Máté, 209. l. *Chozek és a kosár üveg*.) L. még Jókai: NK. 76. k. 126. l.

2. A légyölő.

I. 137.

Egy paraszt nem nyughatván a legyekről, panaszra ment a bíróhoz. A bölcs ember felhatalmazta a vádlót, hogy ott üsse agyon a szemtelen állatokat, ahol találja őket. Ebben a pillanatban a bíró orrára szállt egy légy. A paraszt úgy odasujtott, hogy a vér ellepte a bírót, mondván: „Bizony csak a legyet ütöttem agyon”.

E vaskos tréfa Keleten és Nyugaton, a régi facetia-gyűjteményekben és az újkori anekdotatárakban, de a népmesékben is igen elterjedt motívum. Utalni lehet a *Pancsatantrára* (Benfey I. 282., 292. l., II. 155., 538. l. Hertel 56., *Kathàrat-nàkara* 136. sz.) és Phaedrus meséjére (V. 3.), ahol az illető a légy helyett önmagát találja el, vagy a feleség céltévesztő ütése a légy helyett az urára esik (Bolte-Polívka I. 20. sz.). Az újkori változat, Benfey véleménye szerint, e motívum fokozása és továbbfejlesztése. Nasreddin is elkövette ezt a tréfát (Wesselski: Nasr. 280. sz.). Egyszer egy tál yoghurtot akart a piacon eladni, de nem bírta róla a legyeket elűzni. A kadihoz ment panaszra, aki ezt mondta neki: „Végy egy botot s üsd agyon őket, ahol látod”. Ebben a pillanatban néhány

légy sétált a kadi fején, mire a hodsza botjával rájuk vágott. A szicíliai Giufà piacon vásárolt húsát a legyek megeszik. A bíró elé járul panaszával: a legyek a hitelbe adott húst nem akarják megfizetni. A bírótól ekkor megkapja a felhatalmazást, hogy a legyek életére törhet ott, ahol épen találja őket. Alig hangzott el az ítélet, a bíró fejére szállt egy légy. Giufà öklével úgy oda ütött, hogy a bíró koponyája ketté repedt (Wesselski: Nasr. 428. sz.). L. a további népies változatokat G. Pitre, *Fiabe, novelle e racconti popolari siciliani*. 1875. III. 355. és 372. l.; Th. Fred. Crane, *Italian Popolar Tales*. 1885. 293. l.; M. Monnier, *Les contes populaires en Italie*, 1880. 59. l.; A. Aarne, *Finn. Märchen* 1586. sz.; A. Schullerus, *Verz. d. rumänischen Märchen*, 1928. FFC. 78. sz. 69. l. 4. sz.

Anekdota formája először J. Pauli 673. schwankjában (*Die Imen heten ein Bauren gestochen*) jelentkezik, ahol a parasztnak szintén az a panasza, hogy a legyek nem hagyják nyugton. A bíró látva, hogy kivel van dolga, így szólt: „Hab Gewalt, wa du deiner Figent einen sichst, so schlag in mit der Fust an sein Kopf”. Da das Urteil gangen was, da flog ein Binlin oder Ymlin dem Schultheissen uff seinen Hut. Der Bauer schleich zu im, als wolt er im etwas sagen, und zuckt die Fust und schlug den Schultheissen, das er schier über den Sessel ab wer gefallen.” Megemlíthető még a Hans Sachs feldolgozása (*Der Pauer mit den Mücken*, 1551. Fab. V. 229. l. 746. sz.) és a *Schimpf u. Ernst* 1533-i kiadásának 474. elbeszélése (l. Bolte kiad. 712. sz.: *Wie ein Narr den Bischoff schlug*). A tárgy nagy elterjedtségét számos adattal szemlélteti Österley: Pauli, 549. l., Köhler, I. 507. l., Chauvin, *Bibliographie* II. 118. l. 99. sz., Archiv f. slav. Philologie XXIX. 451. l., Crane, *Italian Pop. Tales*, 380. l., Wesselski: Nasr. I. 271—272. l. 280. sz., Bolte: Pauli, 402. l. 673. sz. és 411—412. l. 712. sz.

Könyi anekdotája a változatoknak abba a csoportjába tartozik, amely közvetlenül Pauli 673. schwankjával állítható párhuzamba. András Sámuel eltérő anekdotája (I. 29.), amelyben a paraszt amiatt emel panaszt a bírónál a legyek ellen, hogy szomszédja őrizetbe vett tejét megették, pontosan megfelel a *Vade Mecum* (I. 32., u. az *Bienenkorb* IV. 141.) elbeszélésének. További adataink nagyrészt velük állanak kapcsolatban: Győri kal. 1810. = Trocsányi V. 244. l.; Pesti kal. 1814.; Vátzi kal. 1825.; Szent István Társ. Naptára 1911. 150. l.; MNGy. XIII. 461. l. (egy Giufà-féle bolondos ifjú a legyet fejszével üti agyon nagyapja homlokán). Rokon motívum: Az Üstökös XXVI. 1874. 17. sz. 195. l. (Scitovszky érsekről).

3. A hálátlanság.

I. 62.

1. A városba igyekvő paraszt útközben egy kő alá szorult kígyóval találkozik. A bajba került állat jutalmul emberi hálát ígér a parasztnak, ha a halálos veszedelemből kiszabadítja. A könyörületre gerjedt ember megmenti a kígyót. — 2. A kígyó gyilkos szándékkal rögtön ráugrik az emberre. A jótettért ő emberi viszonzást ígért, már pedig a világ mindig hálátlansággal fizet. A paraszt ezzel szemben azt állítja, hogy a jótettért hála jár cserébe. Vitájuk eldöntésére bírakat választanak. Az elaggott gebe és a kivénült kopó a kígyó álláspontját igazolja. Végül a megvesztegetett róka a kígyót ravaszul törbe csalja s ismét a kő alá szorítja. — 3. Másnap reggel a róka elsétál a paraszthoz, hogy szolgálatainak jutalmát (tyúk) fölvegye. A férje ígéretére mit sem adó feleség egy hasáb fával letöri a róka derekát.

E keletre visszanyúló mese 3 része megfelel annak a három fejlődési fokozatnak, amelyen idők folyamán átment s a fenti formává bővült. 1. Az alaptípus képviselője — a fogásba került kígyó megöli megmentőjét — Aesopus 97. és Phaedrus IV. 19. sz. meséje, s nevezetesebb előfordulásai: Vitry 160., Waldis I. 7., Kirchhof VII. 73., Lafontaine VI. 13. — 2. A keleti hatás alatt (L. Hertel, *Pañcatantra* 92. sz. A hálátlan tigris. Döntőbírák: tehén, asszony, sakál) újabb mozzanattal bővült forma — a felek egy vagy több döntőbíró hívnak — a leggazdagabb s a népmesékben is leginkább elterjedt típus. Nevezetesebb előfordulásai: Petrus Alphonsus 5. példája (róka), *Gesta Rom.* 174. (filozófus), Boner 71., Steinhöwel 84., Hans Sachs *Fab.* VI. 5. 835. sz., Kirchhof I. 588., Lafontaine X. 2., Abraham a S. Clara, *Judas* I. 345. — 3. A hálátlanság motívumát még hangsúlyozottabban kiemelő utolsó mozzanat (Petrus Alphonsus, 23. példa) szintén későbbi járulék s a mese változatainak nagy részéből hiányzik.

Irodalom: Benfey, *Pantschatantra* I. 113. l., Chauvin, *Bibliographie* II. 120. l. IX. 18. l., L. Gonzenbach, *Sicilianische Märchen* 69. sz. jegyzetei., Pitré, *Fiabe novelle e racconti popolari siciliani* 273. sz., Köhler I. 50., 96., 370., 412., 581. l., *Ztschr. d. Ver. f. Volksk.* VI. 166. és 339. l., *Rev. des trad. pop.* XV. 37. l., A. Aarne, *Verzeichnis der Märchentypen.* 1910. 154. sz., Bolte-Polivka II. 420. l., Bolte: Pauli II. 420. l., Ethn. 1921. 107. l. jegyzet.

E mese magyar lelőhelyeiről Trostler József (*Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában.* Bp. 1927. 34—35. l. Kny. a Nyr. 1927. évf.-ból) készített összeállítást: *Pesti Gábor meséi.* Toldy F. kiadása. 1858. 31. l. VII. sz., *Heltai Gáspár Esopusi meséi.* Imre Lajos kiadása. 1897. 142. l. LXIII. Fabula., *Gesta Romanorum.* Katona Lajos kiadása.

1900. 466. l. CLXXIV., *Külömb-külömbféle Autoroknak görög és deák nyelvből... magyar nyelvre fordítottatott Meséik*. Kolozsvároitt 1777. LXXX., Magyar Músa 1787. I. 206—208. l. (Pétzeli József meséje. Lafontaine.); Magyar Músa 1787. I. 259—263. l. (Verses elbeszélés Könyiével közös forrás alapján), Gaál György, *Märchen der Magyaren*. 1822. *Der Welt Lohn*. — Kiegészítésül ezekhez l. még: 100 Mese képekkel. 1855. 37. l. *A paraszt és a kígyó*, U. az Tatay István, *Grammatikai és polgári tanulók szavalmányai*. 1847. 31. l. *A paraszti és a kígyó* (Lafontaine); MNGy. I. 470. l. *A róka, a medve és a szegény ember*; MNGy. XIII. 189. l. 28. sz. *Az ítélő róka, a hálátlan ember és a csalta kígyó* és 517. l. jegyzetek., Ethn. 1921. 106—107. l. *A róka, a farkas meg a szegény ember* (egy balatonalmádi népmese).

A magyar változatok nagyrészt a két első mozzanatot tartalmazzák. Mindhárom csak a Könyival összefüggő 1787-i verses elbeszélésben és a Gaál György Könyiből átültetett meséjében található meg. Ide lehet még venni Ipolyi meséjét (MNGy. XIII.), amely Könyival szintén kapcsolatot tart. Könyi meséje, amely a „hálátlanság” típusának legteljesebb változatát képviseli irodalmunkban, egyetlen vonás kivételével pontosan egyezik a *Schimpf und Ernst* 1545. kiadásának 23. elbeszélésével (Bolte: Pauli, 745. sz. II. 38—40. l. *Von der Welt Untreu und Undanckbarkeit*: itt a róka derekát maga a paraszt töri el, nem a felesége), amelyet egy későbbi folytató toldott be Joh. Pauli nagy hatású gyűjteményébe. Így jutott be a schwank-irodalomba (L. pl. *Talmuth*. 1699. II. 38. l.) s innen Könyi *Democritus*ába.

4. Mindentudó doktor.

II. 77.

1. Egy szegény varga, hogy nyomorult életét jobbra fordítsa, hasonló állapotú szomszédjával lopásra és jövendőmondásra szövetkezik. Amit a szomszéd ellop, azt majd ő visszajövendöli a károsultaknak. Az egyezség értelmében a paraszt a legjobb gazda két lovát, majd egy másik ember hat ökrét elhajtja s az erdőben elrejtí. Mindkét esetben a ravasz varga bűbájoskodással, jó pénzért, kideríti az eltűnt jószág lelőhelyét. — 2. A varga kezdi megszédni magát s híre fut sikeres jóslásainak. Amikor a grófkisasszony gyűrűje elvesz, a kastélyba parancsolják a vargát, hogy mondja meg, hol van a gyűrű. Három napra bezárkózik egy szobába. Amikor az inas ételt hoz neki, felkiált: — No hála Isten, itt van az első. Ő kijelentését az eltelt napra érti, de a nyugtalan lelkiismeretű inas magára vonatkoztatja. Másnap ugyanígy jár a második inas (No hála Isten, a második is itt van). Erre a megremült inasok töredelmes vallomást tesznek. Átadják a gyűrűt s 300

forinttal hallgatásra bírják a vargát, aki a gyűrűt egy falat kenyérben egy tarka kanpulykával lenyeleti. A határidő leteltével mindentudó emberünk leöleti a pulykát s az előkerülő gyűrűt átnyújtja a grófkisasszonynak. — 3. A megjutalmazott és boldogan távozó vargát az inasok próbára akarják tenni, hogy valóban látja-e az elrejtett dolgokat. Az egyik mezei tücsköt szorít a markába s felszólítja a vargát, hogy mondja meg, mit tart a kezében. Prücsök Miska vala az ő neve, de azt nem tudta az inas. Amikor tehát szorult helyzetében így kiáltott fel: — No szegény Prücsök, izzadj most!, azt hitte az inas, hogy a varga valóban látja a markába rejtett tücsköt. Így lett a szegény vargából nagy jövendőmondó.

Ezt az anekdotát, amely végelemzésben a botcsinálta doktor tárgykörébe tartozik, megtaláljuk a világ minden részében. Szanszkrit őstípusát a XI. századból való *Somadeva* (*Kathàsaritsàgara* 30. 92—138. Tawney angol fordítása. I. 272—274.) és a vele egyidős *Ksemendra* (*Brhatkathàmañjari* 7. 313—336.) őrizte meg Harisarman brahmán történetében. Mindkettő Gunadhya munkáját (*Brhatkatha*) használta; ennek eredete az időszámításunk szerinti II. századból kelteződik (Berichte d. phil. hist. Cl. d. kgl. sächs. Ges. d. Wiss. 1860. 131. l.). A szanszkriothoz legközelebb áll keleten a Kunos Ignáctól kiadott török népmese (*Türkische Volksmärchen aus Stambul*. 251—255. l.) és nyugaton a Polívkatól és Jaworskijtől közölt (Ztschr. f. österr. Volksk. I. 252—259. l. IV. 205—255. l.) szláv változatok sora. A germán (Grimm 98. sz., Clouston II. 413.) és a román (Cosquin 60. sz., Pitrè 60. sz.) nyelvterületeken hasonlóképen otthonos. A predikációs irodalomba is korán bekerült. A XIII. század híres német népszőnoka, Regensburgi Berthold testvér, a jövendőmondó asszonyok ellen dörgő beszédébe intő példáulul szőtte be ezt a történetet (A. E. Schönbach, Sitzungsberichte der Wiener Akad. phil.—hist. Kl. 142. 7. 1900) s kortársa, Etienne de Bourbon francia dominikánus, szintén lejegyezte a példagyűjteményébe (358. sz.). Morlini 1520-ban megjelent novellái közt (29.—Straparola, XIII. 6.) s Abraham a S. Claranál is (*Judas*. 1690. II. 290. l.) találkozunk vele. A facetia-irodalom termékeny talajába Bebel ültette át (II. 112. sz. *De quodam carbonario*), majd az ő nyomán haladó Kirchhof (I. 130.) és D'Ouville (*Contes* 1643. p. 300.; németre fordította G. C. Ruckard, *Die lachende Schule*. 1725. 149.) egyengették elterjedésének útját a francia és a német anekdotairodalom felé. Népszerűségét igazoló adatok a legújabb időkben is találhatók, v. ö. Aug. Andrae, Rom. Forschungen XXVII. 1910. 364. l. és XXXIV. 1915. 897. l., Prager deutsche Studien, H. 13. 1909. 171. l.

Irodalom: Benfey, Orient u. Occident. I. 1862. 374—382. l., U. o. R. Köhler III. 1864. 184. kkl. és *Kl. Schr.* I. 39—41. l., 584. l., II. 584. l., Österley: Kirchhof V. 41. l., Cosquin, Romania IX. 1880. 396—403. l., A. Wesselski: Bebel I. 217. l., Bolte-Polivka II. 98. sz. 401—413. l., Katona Lajos *Irod. Tanulmányai*. I. 262. l., Trostler József, *Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában*. 1927. 37—38. l. Kny. a Nyr. 1927. évfolyamából.

E mesetípus magyar változatait négy ide tartozó mese (Merényi II. 143., Arany 246. l., Nyr. V. 125. l. és XVIII. 473 l. = Simonyi Zsigmond, 43. l. L. még MNGy. IX. 510 l. 72. sz.) elemzése alapján Katona Lajos állította össze az Ethnographiában (XIV. 1903. 236—239. l. IT. I. 258—262. l.). Ezek közül kettő (Merényi: Prücsök János, Nyr. V.: Pücsök Miska) nemcsak a névben, amely egyébképpen általános (D'Ouville: Grillet, Pitre: Il medico Grillo), hanem mozzanataiban is feltűnően egyezik a Kónyi elbeszélésével, ez pedig e mesetípus különféle nyelvű népi változataival. D'Ouville népszerű darabja, amellyel Kónyi 2. és 3. motívuma pontosan talál, (az 1. ott teljesen hiányzik), s amely szintén ismeri a Giov. Sercambi óta (Nov. XX.) az irodalomban is felszínre vetődött prücsök-motívumot, szintén népies elemeket tartalmaz. Másrészt feltűnő az, hogy Kónyi meséje két motívummal (1. és 3.) bővebb a Bebel-Kirchhof-féle anekdota-típusnál, amely csak a középső (2.) mozzanatot részletezi egy fejedelem és egy szénégető szerepével. Hiába is kerestük Kónyi irodalmi mintaképét. Így arra az eredményre jutottunk, hogy Kónyi elbeszélése a facétia- és schwank-irodalomtól független népmesei típus. A később felmerülő magyar változatok szintén ide vágnak: Dugonics, II. 276. l. (csak a 3. motívum), *Vátzi kalendárium* 1826. (Kónyi szövege), Tatay István: *Grammatikai és polgári tanulók szavalmányai*, 1847. 115. l. (csak a 3. motívum szunyog-variációval), Gáspár János és Kovácsi Antal: *Magyar Olvasó-Könyv*. I. 1853. 43—45. l.; az 1859-i 2-ik kiadásból (44—46. l.) közölte Kanyaró Ferenc az Ethnographiában, XXI. 1910. 48—49. l. (eltérő bevezetéssel: Rák uram megtanulja a doktor-mesterség titkát, a 2. és 3. motívum egybeolvasztásával s rák-variációval); *A Szent István-Társulat Naptára* az 1911. évre 154—155. l. (ugyanaz, mint az előbbi, részletezőbb formában). A Bebel-Kirchhof-féle anekdota-típus is előkerül Andrád Sámuelnél (I. 287.) a *Bienenkorb* (VIII. 31.) és a *Vade Mecum* (II. 286.) közvetítő szövegével szószerint egyező formában.

5. Jelbeszéd.

II. 58.

A város megalapítása és felépítése után Róma követek útján törvényeket kért a görögöktől. Athén előbb tudni akarta, vajjon méltók-e a rómaiak arra, hogy kérésüket teljesítse. Ezért egy bölcs férfiút indított útnak azzal a megbízással, hogy tegye próbára a rómaiakat, de azt is kikötötte, hogy a vitának nem élőszóval, hanem kézjelekkel kell lefolynia. A rómaiak úgy gondolkodtak, hogy ilyen természetű vitára jó lesz egy bolond is, legalább nem kell szégyenkezniök, ha alul maradnak. Emberüket felöltöztették cifra ruhába s egy székre ültették a görög tudós elé, akinek sejtelve sem volt, hogy kivel van dolga. Nagy érdeklődés mellett kezdődött meg a tanácsban a nyilvános disputa. A görög felemelte mutatóujját; ezzel azt akarta jelezni, hogy egy az Isten. A bolond azt hitte, hogy a görög ki akarja szúrni a szemét, válaszul felemelte tehát a két ujját annak kifejezésére, hogy majd ő mind a két szemét kitolja, ha ilyen gonosz szándékkal van irányában. Mivel véletlenül a hüvelykujj is kinyílt, a görög a római jelét arra magyarázta, hogy az istenség három személyét akarja értésére adni. Erre tehát tenyerét mutatta neki annak jelzésére, hogy az istenség előtt minden nyilvánvaló. A bolond úgy értette ezt, hogy a görög őt nyakon akarja vágni. Ökölbe szorította tehát kezét annak a szándékának közlésére, hogy majd agyafőbe veri, ha vele kikezdi. A görög ezt arra magyarázta, hogy az Isten mindent hatalmában tart s titkai a világ előtt rejtve vannak. A bolond okos válaszaival a bölcs férfiú teljes mértékben meg volt elégedve s kijelentette, hogy a rómaiak, akik ilyen tudós emberekkel rendelkeznek, méltók a görög törvények át vételére.

A jelekkel való vitatkozás egy tudós és egy tanulatlan ember között igen régi keletű. Nyomait lépésről lépésre követhetjük egész napjainkig. A XIII. században az 1260 körül meghalt Accursius jogtudós (*De origine iuris*. L. 2. 4. §. Közli R. Köhler II. 482. l.), a XIV. században Giov. Sercambi (XX. nov.), a XV. században Hans Rosenblüt mesterdalnok (*Ein disputatz eins freiheits mit eim Juden*. Keller, *Fastnachtspiele*. III. 1115. l.), a XVI. században Hans Sachs (*Der Narr mit dem Doctor*. 1545. Fab. IV. 6. 243.) és François Rabelais (*Gargantua*. II. c. 18—19.), majd Béroalde de Verville (1558—1612. *Moyen de parvenir*. P. L. Jacob kiad. 1889. 361. l. = D'Ouville, *Contes*. 1644. I. 294. = Ruckard, *Die lachende Schule*. 1725. 121.) beszél el hasonló történetet. Különösen elmésen gúnyolódik Rabelais, aki a jelek magyarázatát mellőzi, mert azokról a tudós Thaumastes úgyszólván egy testes könyvet nyomtat ki Londonban. A prédikációs könyvek lapjai (J. Gritsch, *Quadragesimale*, 1484. 27. E., Bernardinus de

Bustis, *Rosarium*, 1520. II. 30., Joh. Gobii Jun., *Scala celi*. 1483. 80. a) és a schwank-gyűjtemények tág keretei (*Schimpf u. Ernsi* c. 32.) korán megnyitlak e tréfa előtt. A felsorolt helyek külső váza (rendszerint görög és római vagy keresztény és zsidó, tudós és bolond, majd később tudós és fél szemű mesterember vitája) teljesen egyforma, s ha a jelek minősége (ujj, ököl vagy valami tárgy felmutatása) és száma (2—3) nem is épen azonos, de annyira egy gondolatkörből eredő, hogy joggal tételezhetjük fel szoros összefüggésüket. Az eddig előkerült adatok tanúsága szerint ez a tréfa a XIII. század óta benne élt a köztudatban s a XV. és XVI. század folyamán francia és német földön előszóban és írásban szél-tében el volt terjedve. Előszóbeli hagyományának szívós életére jellemző, hogy még napjainkban is egészen friss népies változatai kerültek felszínre Litvániában, Hollandiában (Ztschr. d. Ver. f. Volksh. XXIV. 1914. 88—90. l.) és Meklen-burgban (u. o. XXVIII. 1918. 126—129. l.). Igen valószínű, hogy már Accursius a XIII. században nem írásbeli emlékből, hanem a népmondából jegyezte le az ősi típust (Savigny, *Gesch. des römischen Rechts im Mittelalter*. V. 214. l.). Ez annál hihetőbb, mert a *Negyven Vezér* c. török regényben, a „Togrul-Bey király és gyermekei historiá”-jában, ahol egy keresztény preláthus és egy mohamedán doktor közt foly a vita, megtaláljuk e tréfa teljesen hasonló elemekből álló keleti mását (*Histoire des quarante Vizirs*, trad. par Petis de la Croix. Bernhauer német ford. Lpzig 1851. 111. l.). Az eredet kérdésének nyomozása csakugyan igen távoli területek bejárására készítet. R. Köhler abból kiindulva, hogy ez a tréfa a tetszés szerint értelmezhető jelbeszéd kigúnyolása, azt a következtetést vonta le, hogy eredetét Indiában kell keresni, ahol a kölcsönös érintkezésnek ez a formája valóban ismeretes és használatos. Ki is tűnt, hogy a XI. századból való *Somadeva* nagy mesegyűjteményben szerepel már egy ilyen jelbeszédhistória (Brockhaus ford. I. 24.) s hasonló vonások a *Hārivansa* c. ind eposzban, a keleti Nagy Sándor-mondában, továbbá a kínai és mongol népmesékben is előfordulnak. A kétségtelen indiai származást nemrég Joh. Hertel igazolta (Ztschr. d. Ver. f. Volksh. XXIV. 1914. 317—318. l.) a dzsaina-irodalom egy hasonló változatával, a *Katharatnakara* c. elbeszélésgyűjtemény (L. erről J. Hertel, *Geist des Ostens* 1913. 178. kkl.) 43. történetével. Ez az elbeszélés: a dharai Bhoja király udvarában egy tudós és egy Ránika nevű fél szemű molnár közt lefolyó azonos jelvita (1—2 ujj, 5 ujj—ököl) kétezer éves háttérrel von Kónyi jóízű tréfája mögé.

Irodalom: K. Fr. Flögel, *Gesch. der Hofnarren*. 1789. 125—126. l., R. Köhler, II. 479. 494. l., Chauvin, *Bibliogr.* V. 144, 213, 296. l. VIII.

75. l., Pietro Toldo, *Revue des Études Rabelaisiennes*. 1903. I. 23—28. l., Bolte; Pauli II. k. 264. l. 32. sz.

E motívum történetének áttekintése után biztosan és könnyen megállapítható, hogy Kónyi elbeszélése az Accursius-féle szöveggel összefüggő schwank-változat, amely szó szerint egyezik a Johannes Pauli elbeszélését átíró *Vade Mecum* megfelelő darabjával (III. 112.). Rajta kívül e tréfának még több változatával találkozunk irodalmunkban. Kónyt is megelőző igen eredeti magyar szerkezetét őrizte meg egy 1698-ban Nagyenyeden előadott protestáns iskoladramánk (IK. XXV. 1915. 346—347. l. L. a 22. anekdota tárgyalását.) A *Debreceni Magyar Kalendárium* 1832-ik évfolyamában pedig a *Negyven Vezér* c. török regény epizódjaként kerül elő. („Tog-rul-Bey, és Gyermekei. Török rege”). Ez a forma a XVIII. században lett népszerű (Cabinet des Fées. XVI. k., Loiseleur, 1001 jours. 328. l.) s így kerülhetett el mihozzánk is. A mult században Európa-szerte az a változat vándorolt, amely a jelbeszéd tréfás esetét I. Jakab angol király spanyol követéhez és egy Geordy nevű félszemű mészárosához fűzte. Ez a forma azért nevezetes, mert Nyugaton itt tűnik fel először az a motívum, hogy a tanulatlan vitatkozó félszemű mesterember. Hogy ez a modernizált gúnyolódás föltétlenül korábbi keletű a *Hamburger Börsenhalle* 1832. 76. sz.-nál, amelyet Köhler a legelső adatként idéz, épen magyar adattal igazolható, az 1821. évi kassai *Nemzeti kalendárium* anekdotájával (D. lev. 11. sz.), amelyet a *Magyar Házi Barát* két évtized múlva (1842. 149. l.) újra föllevenített. Naptárunk magyar anekdotája szorosan összefügg e változat eddig felkutatott darabjaival, többek közt az 1830. körül nyomtatott *George Buchanan the King's fool* c. angol népkönyvvel is (L. Folk-lore Record. III. 1880. 127. l.), amelyben szintén egy spanyol professzor és egy cipész közt foly le a nevelésjelvita. A jelbeszéd motívumának ezt a legfiatalabb típusát örököltette meg — valószínűleg épen a fenti naptár-anekdoták alapján — Mikszáth Kálmán *A jelek mesterei* c. jóízű elbeszélésében (Uram Bátyám I. 1886. 19. sz. 4—5. l. illusztrálva. Jub. kiad. 45. k. 42—44. l.), ahol Páva Mihály félszemű szűrszabó hasonló beszédmóddal értekezik a taglejtéseket tanulmányozó világjáró német tudóssal. Nála csak két jel szerepel, de a vita tárgya és a félreértés ugyanaz, mint e típus többi tagjaiban. Élclapjaink olvasóik mulattatására később is felelevenítik ezt a tréfát, pl. Magyar Herkó Páter XI. 1903. 15. sz. 10. l. Uram Bátyám XIX. 1904. 30. sz. 350—351. l.: „Zeboáth. Keleti mese” (Bak Sándor elbeszélése).

6. Az elijesztett vendég.

I. 52.

Egy valaki Péter mestert ebédre hívja. Sül már a két csirke, amikor a háziasszonynak nagy étvágya támad rá s mind a kettőt meg-eszi. De mi lesz az ebédrel? A belépő vendégre ráijeszt, hogy gyorsan forduljon vissza, mert az ura odabent rettentő haraggal feni a kést s készülődik, hogy a fülét levágja. Péter mestert sem kellett kétszer bíz-tatni, nyomban futásnak eredt. Az asszony ekkor beszalad urához s elhítteti véle, hogy a meghívott vendég mindkét csirkét kiragadta a lábasból s magával vitte. A gazda hirtelen felugrik, még a kést is el-feledi letenni, amelyet éppen a csirke felaprózásához élesített, s üldözni kezdi Péter mestert, egyre kiabálva utána: „Csak az egyiket!” Ő a csir-kére gondolt, de Péter úr a fülére értette s visszakiáltotta: „De verjen meg a Jég eső, ha engedem egyiket-is”. Így menekedett meg a csalárd asszony.

Kónyi anekdotája egy olyan tárgy körébe vezet, amely keleten és nyugaton, az irodalomban és a nép között egy-aránt rendkívül elterjedt. Két középkori emlék, egy francia fabliau és egy német vers, csaknem teljesen egybevéágóan s a magyar anekdota motívumaival egyezően beszél el e tréfát. Amabban egy paraszt házaspár s a káplán (Montaiglon-Ray-naud, I. 188. l. 17. sz. *Le dit des perdrix*), emitt egy lovag, a felesége s a pap a szereplők (Vrilosheimer, *Der entlaufene Hasenbraten*. v. d. Hagen, *Gesamtabenteuer* II. 145. l. 30. sz.); ott — mint később D'Ouville híres gyűjteményében (I. 175. Brunet) — két fogoly madárról, itt egypár nyúlról esik szó. E mulatságos történetet tehát már a középkor jól ismerte. Joh. Pauli (364. sz.) és Hans Sachs schwankja (Fab. II. 169. 248. sz., III. 149. 61. sz. 1559. és 1536) két tyúkot említ s feleség helyett szakácsnét szerepeltet. Cosquin e tárgykörbe tartozó három francia s egy portugál népmeséről tud, azon-kívül egy újabbkori ceyloni és délindiai változatra utal (*Contes pop. de Lorraine*, II. 348. l.). Orain hasonló adatai (*Contes de l'Ille et Vilaine*, 1901. 202. l.) Grimm 77. sz. me-séjéhez (*Die kluge Gretel*) szolgálhatnak párhuzamul. Leg-ősibb változatául az *Ezeregyéjszaka* egyik meséje (Mardrus ford. XIII. 258.) tekinthető; meggyőzően igazolja ezt Pietro Toldo, számos keleti és nyugati változattal világítva meg e tárgy messzi ágazó körét. Mellőzve az anekdota-típus meg-felelő darabjainak felsorolását, ami megtalálható Bolte Pauli kiadásában (II. 342. l. 364. sz.), csak annak megemlítésére szo-rítkozunk, hogy e tárgy még a mult század közepén is ked-velt volt a francia és a német színpadokon (I. *Revue des trad. pop.* V. 32. Theater des Auslands 1847. 3.).

Irodalom: Österley: Pauli 514. l., Pfeiffers Germania I. 261. l., K. v. Reinhardstoettner, Ztschr. f. vergl. Lit.-gesch. VII. 1897. 474. l., A. Stiefel, *Hans Sachs-Forschungen* 1894. 158. l., Pietro Toldo, Ztschr. d. Ver. f. Volksk. XVI. 1906. 27. kkl., Bolte-Polivka II. 129. l., J. Bolte: Pauli II. 342. l. 364. sz.

Kónyi anekdotája a Pauli-féle német típustól (ilyenek pl. Memel 1657. 121. sz., *Der Kurtzweilige... Arlequin* 1691. 8. l., *Bienenkorb* VIII. 26., VM. II. 301.) lényegesen eltér abban, hogy a szakácsné helyett feleséget szerepeltet; ez inkább a francia változatokkal vág egybe, viszont közelebb áll a némethez abban, hogy csirkéről s nem fogolyamadárról van szó nála. Ilyen keverék-típusnak is van megfelelője (*Lyrum L. L.* 138.), ami arra mutat, hogy Kónyi már készen találta ezt a formát. A *Vátzi kal.* 1825. és az *Esztergomi kal.* 1830. Kónyi szövegét ismétli. Eltérő változat a Dvorzsák 2333. sz. adomája, amelynek elemei (iskolatárs, cseléd, csirke) a német típusra utalnak. Hans Sachs schwankja magyarul olvasható dr. Rajka László fordításában (*A nyalánk cseléd*. Erdélyi Magyar Lányok. IV. 1923—24. 245—246. l.).

Házsártos asszony-típus.

7. Gonosz asszony (*Belfagor*).

I. köt. 129—132. l. *Világbentzének némelly furtsa és neveltséges történetei-be* foglalva.

Egyszer egy utálatos csunya ördögnek kedve szottyant, hogy meg-házasodjék. Mivel a lányoknál kosarat kapott, meg kellett elégednie „egy vén mormitzoló satrafával”. A lakodalmat egy magas akasztófa alatt tartották, a vendégereg ördögökből és boszorkányokból telt ki, a lakoma pedig sült patkányokból és főtt egerekből készült. Amikor az ördög e méltó párjából feleség lett, olyan gonoszul bánt az urával, hogy ez a pokol kínjánál is elviselhetetlenebbnek tartotta állapotát. Ezért alattomban megszökött. Erdőkben rejtőzködve, összetalálkozott egy gyökérásó kis emberrel, aki szintén a felesége miatt adta fejét a bujdosó életre. A sorsközösség összehozta és szövetezésre készítette a két férjet. Abban állapodtak meg, hogy az ördög megszállja az emberek s csak a szegény ember szavára hagyja el őket. A gyógyítás nyereségéből majd osztzkodnak. Mindaddig jól ment az üzlet, míg a kapzsi gyökérásó egyszer be nem csapta az ördögöt. Ez bosszúból a következő alkalommal semmiképen sem akarta elhagyni a megszállott embert. Végso elkeseredésében a szegény ember azzal fenyegette meg az ördögöt, hogy rögtön ide hozza a feleségét s vele kergetteti ki a betegből. A megrémült ördögön e szavakra olyan félelem vett erőt, hogy nemcsak kikotródott a megszállott emberből, hanem még vagyonát is

a gyökérésnek hagyta, csakhogy feleségét elő ne hozza... „Látod Uram! még az ördög is retteg a rossz Asszonytól”.

Mindazon tréfás gúnyolódások között, amelyek a házsar-tos asszonnyal és a házasság ígájával évődnek, ez a szelle-mesen kidolgozott történet ért el eddig legnagyobb sikert és világraszóló hírnevet. Keleti ágazata épúgy megvan, mint nyugati kiterjedése, irodalmi élete épúgy, mint népies válto-zatsora. A *Pancsatantrától* kezdve az *Ezeregyéjszakán* ke-resztül ágazik tovább az egyetemes meseirodalomban, s Hein-rich Kaufringer középkori német költő feldolgozásától ki-indulva (K. Euling, *Studien über H. Kaufringer*. 1900. 93. l.) Macchiavelli híres *Belfagorján* (1549.), Hans Sachs tréfá-ján, Ant. Francesco Doni novelláján, Fagiuoli terzináin és Lafontaine elegáns versein (V. 7.) át követhetjük életét Arany János *Jóka ördögéig* (1851.). Halhatatlan tárgy, mely a nép között ma is él és újabb változatokat hajt (H. Merkens, 296 l. 106. a.).

Irodalom: E tárgy olasz, francia, német és angol változatairól igen részletes összeállítást készített Arth. L. Jellinek, Euphorion IX. 164. kkl. és J. Bolte Frey kiadásában, 232. l. Feldolgozásaira az ada-tokat l. A. Stiefelnél, *Hans Sachs-Forschungen* 128. l., Zlinszky Aladár, IK. IX. 1899. 15—40. l. A kérdésre vonatkozó további külföldi és ma-gyar irodalmat megtalálni Trostler id. értekezésében, *Mesenyomok* 28—34. l. (Nyr. 1927.).

Kónyi János népies elemekkel színezett elbeszélése a Frey *Gartengesellschaftj*ának schwankjához (45. sz.) csatla-kozó német anekdota-formával függ össze. Megelőző és utána következő 7 magyar feldolgozását l. Trostler Józsefnél (i. h. 34. l.). L. ehhez még: Tatár Péter: *Rege kunyhója*, (1857). 6. sz. 54—63. l.: *Az elcsapott ördög, vagy: A vén asszony az ördögöt is megijeszti.*

A gonosz asszony típusába tartoznak Kónyinak még a következő anekdotái: 1. A kacér fiatal asszony idősebb urát előbb meg akarja vakítani méregnek hitt étellel, majd láb alól eltenni, de ő esik a maga ásta verembe (I. 152.). Ennek az anekdotának lényege egy igen híres mesemotívum: a vala-mi étellel férjét megvakító gonosz (v. hűtlen) asszony. L. Benfey II. 276. l., Montanus *Gartenges.* 104. sz., Hans Sachs: *Der blinde Mesner* 1554., ed. Goetze 6, 81. Szláv, bolgár és német változatait ismerteti Wlislöcki, Ztschr. der d. mor-genl. Gesellsch. 42. 129—132. l. L. Bolte: Frey. 284. l. 42. sz. 1. j. Közéjük iktatható Kálmány Lajos népies magyar fel-jegyzése, II. 140. l. 34. sz.: *A hamis vak.* — 2. A gonosz asszony veri az urát, mert az ura az ő feje, s fejével azt teheti, amit akar (I. 169.). Megfelelő német szerkezete: *Lyrum*

L. L. 1730. 52. sz. Igen népszerű magyar anekdota lett belőle: *Nemzeti kal.* 1829., *Közhasznú honni vezér* 1836., *Esztergomi kal.* 1836., *Nagyvárad kal.* 1836., Vas Gereben: *Nevezzünk.* 157. l. = ÖM. IX. 423. l., *Adomák a magyar nép életéből,* 34. l., *Dvorzsák* 1784. sz., *Trocsányi* III. 217. l., *Ludas Matyi* VI. 1872. 31. sz. 243. l., *Herkó Páter* IV. 1896. 35. sz. 10. l. — 3. A feleség gyakran meglasnakolja férjét, aminek híre megy. Vendégeket hív, hogy bebizonyítsa felesége szelidségét. A mutatvány balul üt ki (II. 27. sz. = *Anekdoták,* 205. sz.). Megvan Andrádnál is, II. 71. és II. 329., v. ö. *Vade Mecum* VI. 30. — 4. Gonosz feleségétől a férj úgy szabadul meg, hogy felülteti a három napig szomjaztatott szamarára s az a tóba rohan asszonyával (II. 120.). U. ez Andrádnál, II. 255., v. ö. *Bienenkorb* IX. 35., *Vade Mecum* V. 277.

8. Nyelves asszony.

Pouilleux-Pediculosus típus.

I. 148.

Egy asszony kicsi termetű urát állandóan „tetű ette fijának” csúfolta. E gúnyolódásért a férj néhányszor „megkongatta” feleségét, s mikor ez sem használt, kötelet kötött az asszony derekára s a kútba eresztette. A nyelvess menyecske nyakig a vízben tovább kiabálta: tetves, tetves! Akkor sem hagyta magát, amikor ajkáig merült el, hanem száját feltartva csak fűtta a magáét. Végül a férj elengedte a kötelet s az asszony teljesen eltűnt. Nemsokára két kéz emelkedett a víz színére s a körmök olyan mozdulatokat tettek, amelyek a tetű ölését utánozták. „Látjátok ugyan szép maszlag lehetett ez.”

A nyelvességnek e pompás példáján évszázadok óta mulat az emberiség. Legrégibb irodalmi emléket a XII. században élt Marie de France versei közt is előforduló *Le Pretendu* és *La femme au pouilleux* c. francia fabliaukban találjuk meg (Legrand II. 335., Bédier, *Les Fabliaux.* 45. l.; v. ö. Warnke, *Quellen der Marie de France.* Festgabe f. H. Suchier. 1900. 88. l.). Megvan Étienne de Bourbonnál is (242. sz.), aki 1260 körül beszéli el s forrását Vitry elbeszélésében (221. sz.) jelöli meg (l. Wright II. 548. l.). Tovább terjedését az újkori facétia- és schwankgyűjtemények felé Poggio szélesíti ki (Fac. 59: *Pertinacia muliebris*). Így került Geilerhez (*Narrenschiff* 1520. 68. 5. lev.), Paulihoz (c. 595.), Montanus-hoz (c. 89.), Hulsbuschhoz (p. 33.), majd a későbbi francia anekdotagyűjteményekbe (L. Garon, *Le chasse-ennuy.* Cent. IV. 8., Ouville, II. 125.), amelyek hatásukat egészen napjainkig éreztetik (*Gentlemen Magazine* 1738. 43. l., Weber, II. 326.

l., A. Lediu, *Ede quoi rire à se teurde*. 1911. III. 166. l.). Voltak, akik irodalmilag értékesítették e tárgyat, így Gellert (*Fabeln u. Erzählungen* 1786. L. I. 55. l. *Die Widersprecherin*), Hebel (*Schatzkästlein. Das letzte Wort. Werke*. ed. Behaghel. 110. sz.) és Mistral (*Lis isclo d'or*. 1878. Cachopeson 302. l.). Különbféle változatokban még távolabbi területekre kalandozott. Különösen a veszekedés motívuma mutat érdekes változatosságot. Az *Annuaire des traditions populaires*, Paris 1888. III. 19. lapján olvasható *La femme entêtée* c. orosz történetben (ford. Leon Sichler) a házastársak azon vesznek össze, hogy a férj leborotválta-e vagy csak levágta szakállát. Az olasz változatban a férj és a feleség egy rigón zördül össze (nöstény-e vagy bak), s mivel mindketten körömszakadtáig ragaszkodnak állításukhoz, itt is verekedéssel és kútba dobással végződik a családi háború (v. ö. G. Amalfi, *Ztschr. d. Ver. f. Volksk.* V. 1895. 289—293. l.). A lekaszált rét vagy a learatott mező motívuma az egymással rokon nyelves és akaratos asszony típusának változataiban igen gyakran felcserélődik, l. erről bővebben G. Amalfi id. h. 291—293. l. és A. Aarne, *Verz. d. Märchentypen*. FFC. 3. 1365. sz.

Irodalom: R. Köhler I. 136. l., Bolte: Montanus 621. l. 89. sz. és Pauli kiad. II. 387. l. 595. sz., Semerau: Poggio 212. l. 59. sz., Zlinszky Aladár IK. IX. 1899. 21. l., Aug. Andrae, *Rom. Forsch.* XVI. 1904. 347. l., XXVII. 366. l., XXXIV. 898. l., Heller Bernát, *Ethn.* XXXVII. 1926. 69. l.

Kónyi anekdotájában, amely csak pár nyomot hagyott minálunk (*Esztergomi kal.* 1836., Trocsányi III. 192. l.), a francia fabliauval közvetlen kapcsolatban álló Poggio-féle típusra ismerünk. Olyan német forrásból származhatik, amely a humanista facetia vázát és elemeit tisztán megőrizte. V. ö. pl. *Deliciae Apophthegmaticae*. 1704. I. 38. sz., Rottmann, II. 43. sz.

Kónyi még két anekdotát mond el a nyelves asszonyról. Ismeretes az a tréfája (I. 59.), hogy a német varga a mérgeben felfuvalkodott és szótlanná lett feleségének elveszett nyelvét fényes nappal égő gyertyával kezdi keresni a szobában. Ezt az anekdotát még a következő helyeken olvashatjuk: *Györi kal.* 1810., *Tündértár vagyis Báro Demánx gondűző kalandjai*. Kvár é. n. 1840. körül, 102—103. l. képpel illusztrálva., Dvorzsák 7346., Ludas Matyi I. 1867. 18. sz. 143. l., Magyar Herkó Páter X. 1902. 11. sz. 10. l. Nem tudjuk megmondani, hogy Kónyi hol jutott ehhez a külföldi gyűjteményekben nehezen fellelhető tréfához, amelyet Arany János épen a *Democritus* alapján a *Jóka ördöge* pompás mozzanatává bővített a nélkül, hogy forrásán lényeges vál-

toztatásokat tett volna, v. ö. Weiner Imre, E. Ph. K. XXXIV. 1910. 381—382. l. Egy másik anekdotájának (I. 60.) az a tárgya, hogy egy londoni timár a prédikátorral nyilvános könyörgést végeztet „makrantzos és trutzos felesége” 14 nap óta elvesztett hangjának visszanyeréséért. „Oh melly hathatós a' közönséges imádság”, — mondja a varga, amikor az istentisztelet végével felesége a szitkok és átkok zuhatagát önti szegény fejére. Ugyanezt a *Der Lustigmacher* (1762. 55.) egy magyarországi előkelő és vagyonos polgárról beszéli el. A nyelvesség általában sok változatban élő régi anekdotatárgy. A fenti tréfáknak ellenkezője olvasható egy angol gyűjteményben (*Hundred Mery Tales* 1526. H. Oesterley kiad. London 1866). A férj kérésére az ördög megoldja a feleség néma nyelvét. Nagylelkűségét azonban megbánja a férfi, mert ettől kezdve csupa kín az élete. Egyezkedni kezd az ördöggel, hogy nem lehetne-e a dolgot visszacsinálni vagy legalább is valamit tenni, hogy felesége kevesebbet beszéljen. Erre azt feleli az ördög, hogy kérését lehetetlenség teljesíteni, mert a pokol összes ördögei sem képesek az asszony nyelvét megállítani, ha egyszer elindul. V. ö. Wesselski, *Das lachende Buch*. 1914. 131. l: *Die stumme Frau*.

Akaratos asszony.

9. Kész a kosár.

Prétondu-típus.

I. 58.

Egy istenfelő kosárkötő munkája befejeztével mindig így fohászodott: — Hála Istennek, ismét egy kosarat csináltam! Szép szóval kéri egyszer feleségét, hogy hálatelt szavait mondja utána. Az asszony mereven visszautasítja kívánságát, mire a jámbor férj jól „elkolompozza” az akaratos menyecskét, miközben egyre azt hajtogatja: meg van a kosár csinálva. Szomszédja elbeszéli otthon, hogy mi történt a kosárkötőék házában. Az asszony helyesli a kosárkötőné magatartását, mert ő is csak úgy tett volna. Szóból szó kerül s egy nyaklevessel végződik a vita. Fut a kosárkötőné a bíróhoz s hallja az esetet a bíróné. Helyében ő sem járt volna el másképen. A bíró elfogja feleségét, s amíg veri, egyre mondogatja: meg van a kosár csinálva. Az íródeák szalad a konyhába s elbeszéli a szakácsnénak, hogy megjárta a bíróné. Ennek is az a vége, hogy a deák „elbubozza” Susit. Alig tudja megbékíteni őket a prókátor, aki a furcsa pert nevetve meséli el feleségének, „Jól tette, — mondja az asszony — én sem mondanám, ha kend parancsolná is.” Fogja a prókátor a korbácsot s alaposan megtáncol-

tatja az asszonyt. „No osztán már, hála Istennek, hogy egyszer vége lett ennek a' furtsa kosár tántznak.”

E szélteben ismert tréfa vonásai igen régi eredetre valának, de nyomait az eddig előkerült adatok csak a XVI. századig tudják visszavinni. Hans Sachsnál jelentkezik először. A nürnbergi mesternek annyira tetszett e tárgy, hogy három ízben is feldolgozta: *Der Kremerkorb*. 1543. júl. 16.; *Von einem Körbelmacher*. 1550. ápr.; *Der Krämerkorb*. 1554. júl. 19. Ed. Keller 17. 170. és Goetze VI. 41. 66. sz. Vele függ össze a Martin Montanus schwankja (*Wegkürzer* 1557. c. 23.) és egy névtelentől eredő vers 1570-ből (*Ein schimpflicher Spruch, von einem Korbmacher vnnnd seiner Frawen*. Bolte: Montanus 554—557. l.). A latin, német és francia facetiákon kívül Paul Lacroix verses változata (*Bulletin des arts* VI. 382—387. l.), Auerbach népies feldolgozása (*Volksbüchlein* II. 117. *Der Korbmacher u. seine Frau*) és H. Zschokke elbeszélése (*Feldblumen* 1850. 87. l. *Gott lob, der Schuh ist fertig*. 1807.) jelzi e tréfa tartós erejét. A múlt században a francia és a német színpadra is felkerült (Léon Gozlan, *Dieu merci, le couvert est mis*. Comédie en un acte, tirée du théâtre russe. Paris 1851.; németre ford. Max Röttinger, *Gott sei dank, der Tisch ist gedeckt*. Lpz. 1884.) s a nép közt manapság is él ez a régi anekdota, v. ö. Merkens, I. 198. sz. *Godlob's Körba is ferti.*, Wesselski, *Das lachende Buch*. 1914. 61. sz. *Der Korb ist gemacht*.

Irodalom: Antoine Thomas, Romania 1909. 177. kkl., Arth. Ludw. Stiefel, Ztschr. f. deutsche Philologie 44. k. 1912. 329—331. l., Zlinszky Aladár, IK. IX. 1899. 28—31. l., Heller Bernát, Ethn. XXXVII. 1926. 57—72. l.

Kónyi közvetlen forrását világosan nem látjuk, de az megállapítható, hogy jóízűen előadott tréfája kétségtelenül annak az általános típusnak körébe tartozik, mely a Montanus-féle schwank révén állandósult a későbbi gyűjteményekben, pl. v. ö. J. L. Taliz, *Kurtzweiliger Ráyse-Gespann*. 1702. 150. sz., *Der lustige Teutsche*, 1729. 122. l. Az anekdota-irodalomban általános kosár-motívum jelentkezik még ezen a két magyar helyen: Tatár Péter: *Rege kunyhója*. 1857. 10. sz. 19—28. l. *Az első kosár-adás, vagy: Az ellenkező asszonyok.*, *A Szent István Társulat Naptára* az 1913. évre. Bp. 140. l.: *A kosár kész*. Cipő szerepel („Kész a cipe. Alleluja!”) abban az érdekes magyar változatban, amelyet Arnóthi (95—97. l.) és Babik József gyűjteménye szerint (*Páter Hiláriusz*. 174. l.) állítólag Blaskovics András erki pap mondott el a házastársak versengéséről tartott predikációjában. Különben e motívumnak, melyet mi *Három a daru*-típus alá foglalhatunk (v.

ö. Heller Bernát i. h.), népmeséinkben még többféle variációja található: egyik helyen széna (*Arany-Gyulai*, III. *Mondjad, hát széna!* — ugyanezt feldolgozta Benedek Elek *A székely menyecske* címen a *Magyar mese és mondavilág* II. kötetében), másik helyen a *Rák-e vagy mász furcsa* ötlete (Krizsa: *Vadrózsák*. MNGy. XII. 216—218. l.) ad okot olyan veszekeedésre, mely az egész falut felforgatja. V. ö. Zlinszky Aladár id. ért., I. továbbá e motívumhoz Bolte: Montanus 621. l. és Pauli kiad. II. 387. l. 595. sz. jegyzeteit.

10. Az önféjű asszony.

II. 185.

„Egy Olasznak a' felesége a' vízbe esett mellyet az Urának hirül vivének, ki is azontúl szaladott, hogy ötet ki-keresse, ez a' víznek el-lenében ment. De úgy ugyan meg-nem találod, úgy mondának a' nézők, hiszen a' víznek alá-felé kellett ötet hozni, nem fel-felé. Bizonyára nem, felele ő, mert ő tellyes életében visszázkodó vala, úgy, hogy mindenkor az ellenkezőt tselekedte”.

Az akaratos asszony típusának ez a második változata kelet felé az *Ezeregyéjszakában* (J. C. Mardrus ford. 1904. T. XV. 115. l.) és Nasreddinnél (Wesselski kiad. I. 276. sz.) ugyanabban a formában nyomozható, ahogy Nyugaton először a XII. században Marie de France-nál (ed. Roquefort, 1820. 96. sz., Legrand II. 330. *Du villain et sa femme*), majd a következő évszázadban Jaques de Vitry egyik predikációjában (227. sz.) és Étienne de Bourbon példatárában (224. és 299. sz.) feltűnik. A predikációs gyűjtemények később is szívesen emlegetik (R. Holkot, *Super libros sapientiae Salomonis*. 1489. 30. 8. 130. l., *Scala celi* 87. b. l., *Speculum exemplorum* 1481. 2. sz.), de igazi élete és nagyhatású kiterjedése a XV. században Poggióval kezdődik (Fac. 60: *Mulier submersa*). Főlöskéig volna részletezni az adatok rengeteg sorát, melyet a kutatás eddig felhalmozott (l. irodalom). A legnevezetesebb gyűjtemények révén (Pauli c. 142., Montanus c. 89., Kirchhof IV. 186. sz.), amelyek több-kevesebb kapcsolatban állanak Poggióval, az egész facetia- és schwank-irodalom területét behálózta, Lafontaine figyelmét is lekötötte (*Fables* III. 16. *La femme noyée*) s a népmeséig is elhatolt (Asbjörnsen, *Ny samling* 4., L. Zlinszky Al. IK. IX. 20. l., A. Aarne, *Finn. Märchen* 1365a.). Keleten és nyugaton a nép anekdotás kedve ma is emlegeti (Swynnerton 273. l., Merkens, I. 249. sz.).

Irodalom: Köhler I. 506. l. 1. j. és III. 68. l., Bolte: Montanus 622. l. és Pauli kiad. II. 295. l. 142. sz. j., Semerau: Poggio 213. l.

60. sz. j., Wesselski: Nasreddin I. 158. l. 276. sz.-hoz tartozó j., Jablonkay Gábor, *Taxonyi János S. J. élete és erkölcstanító példatára*. 1910. 148. l. 15. sz., Heller Bernát, *Ethn.* XXXVII. 1926. 64—66. l.

Az ár ellen úszó asszony anekdotájának magyar története P. Taxonyi János elbeszélésével kezdődik (II. 263. l.). Kissé bőbeszédűbben, de itt is lényegében ugyanazt mondja a férj a vízbe hullott „garázda” feleségéről: „tellyes életében mindeneket ellenkező képpen tselekedett: és minthogy ehez hozzá-szokott vala, senki el nem hitetheti velem, hogy halála után el-változtatta volna szokását: hanem kétség nélkül azt hiszem, hogy most-is a' víz ellen menni igyekezik”. Forrása Georgius Stengelius jezsuita híres példagyűjteménye volt (*Mundi Theoretici* part. 2. c. 42.). Kónyi János és András Sámuel anekdotája (II. 63.) a Poggio-féle alaptípussal tökéletesen egybevágó *Vade Mecum* (II. 16.) szövegével egyezik. Az ő gyűjteményeikből kerül át a kalendáriumainkba (*Győri kal.* 1795., *Komáromi kal.* 1808., *Hazai kal.* 1816.), innen pedig a későbbi adomatárakba, amelyek egypár vonással egészen a magyar környezetbe illesztették: *Adomatár*, 191. sz.: Mihály gazda felesége a Duna partján ruhát mos s beleszédül a vízbe. A többi ugyanaz. Dvorzsák 1349. sz.: Tiszaháti cigányadoma, u. az 11.178. sz.: Duna mellé lokalizálva. Élclapjainkban is többször találkozunk vele: Az Üstökös XXIV. 1872. 14. sz. 165. l., Tréfás Vándorjogász I. 1873. 4. sz. 20. l., Uram Bátyám I. 1886. 46. sz. 4. l. Ennek a motívumnak egy másik változatát is tudja Mikszáth Kálmán a csiki székelyekről és a majornokiakról, akik a megdagadt folyamtól elsodort gyalog-hídjuk keresésében a víz mentén fölfelé haladtak (III. 2. 53. l. és 18. 103. l.). Igen valószínű, hogy ez a forma volt az alapszerkezet, amely később az ár ellen úszó akaratos asszony anekdotájává bővült.

Hűtlen asszony-típus.

11. A félszemű férj felesége.

I. 145.

Az asszony épen szeretőjével mulatozik, amikor betoppan félszemű férje. A menyecske hirtelen felugrik s befogja ura ép szemét, mialatt szeretője alattomban a szobából kionson.

A férjét megcsaló hűtlen feleség találekönységének e világszerte ismert anekdotás példája a *Pancsatantránál* valamivel fiatalabb *Hitopadesa* 6. meséjében tűnik föl először

(Lancreau francia ford. 1855. 42. l.). Itt a fiatal asszony hízékedésekkel halmozza el belépő férjét, s átkarolt fejét addig tartja kezei között, míg a háttérben meglapuló szerető alkalmat talál az elillanásra. Első nyugati változata a középkor legrégebbi novelláskönyvében, a XII. század elejéről való *Disciplina Clericalis*-ban, olvasható (Ex. IX.: *De vindemiatore*). Ez azért nevezetes, mert itt jelentkezik először a félszemű férj, aki szőlőjében csak az imént sértette meg magát. Kopogtatására eléje szaladó felesége, amikor felismeri a helyzetet, azt tanácsolja férjének, hogy az ép szemet kell óvni, nehogy az is a másik sorsára jusson. Úgy is tesz: „Apponensque os suum ad oculum sanum tantum fouit quousque amicus a loco ubi absconditus erat uiro nesciente discessit”. Petrus Alphonsus egy másik elbeszélésében (Ex. X.: *De lintheo*) a hűtlen menyecske anyja oldja meg a kényes helyzetet ilyesformán; „...extrahens lintheum uetula quantum potuit unum cornu illius sustulit et alterum filie subleuandum dedit. Sicque lintheo extenso delusus est maritus, quousque qui latuerat egrederetur amicus”. A *Disciplina Clericalis* mindkét változata átment a *Gesta Romanorum*-ba (c. 122. és 123.), ahonnan tovább terjedt a prédikációs irodalom felé (pl. *Scala celi* 1480. 86. l.) és Joh. Adelphushoz, aki a 3. meséjében az első történetet versbe foglalta (Th. Wright 176. l.). Más irányban egy ófrancia fabliau a kiinduló pont (Légrand, III. 295., Bedier, 467. l.), ahonnan később az 1460 körül keletkezett *Cent nouvelles nouvelles* c. novellagyűjteménybe illeszkedett (Leroux de Lincy kiad. 16. sz. *Le Borgne aveugle*. II. 353. l.). Heinrich Kaufringer középkori német költő *Der Weiberlist* c. verse is a feldolgozásaai közé tartozik (K. Euling, *Studien über H. Kaufringer*. 1900. 91. l.). Itt a ravasz asszony úgy menti meg szeretőjét, hogy a rajta ütő férj fejét hálósapkával letakarja, majd átöleli s erősen magához szorítja, míg kedvese egérutat talál. Ugyanez a motívum — a férj arcának letakarása — még többször ismétlődik az olasz novellákban (Bandello I. 23., Malespini 44. sz., Straparola V. 4.). A facetiák közé először Michael Scotus veszi föl a XIII. század végére visszanyúló *Mensa philosophica*-jában (1602. kiad. 4. 14. 223. l.), s innen a humanista gyűjteményeken keresztül (Luscinius 1524. 179., Gastius 1549. l. 27.) a német schwank (Kirchhof III. 242.) és a francia anekdota (Ouille II. 215., H. Etienne, *Apologie pour Hérodote*. 1733. ch. 15.) felé ágazik. Hosszú élete sem viselte meg humorának frissességét: 1899. dec. 23-án és 1900. jan. 6-án a párizsi Odeon-színházban nagy derűtséget keltett a *Cent. nouv. nouvelles* után készült *La Farce du borgne aveugle* c. vígjáték (comédie en un acte de M. Jules de Marthold), amely e régi motívum felelevenítésével szerzett mulatságot néző

közönségének, v. ö. Aug. Andrae, Rom. Forsch. XVI. 1904. 341. l.

Irodalom: Hagen, *Gesamtabenteuer* 39. és 57. sz. II. XXVIII., Fr. W. V. Schmidt, *Petri Alphonsi Disciplina clericalis* kiadása 124. l., Dunlop-Liebrecht 198. és 484. l. 264. sz. j., Köhler, II. 674. l., Chauvin, *Bibliographie* IX. 20. l., Oesterley: *Gesta Rom.* 731. l. és Kirchhof kiad. V. 102. l., *Giornale storica della letteratura italiana* XVI. 246. l., G. Rua, *Le „Piacevole notti“ di Straparola.* 1898. 32. l., Euphorion IX. 163. l. és XV. 15. l.

E motívum *Gesta Romanorum*-féle példa-változata *Hal-ler* János 1695. fordításában már a *Democritus* előtt ismertek volt minálunk (l. Katona Lajos kiad. RMK. 18. sz. 348. és 349. l. CXXII. és CXXIII. rész). Könyi azt az anekdota-formát ültette át, amely a Petrus Alphonsusszal összefüggő német schwank egyszerűsödéséből keletkezett (megfelelő darabok: *Der lustige u. posserliche Historienschreiber.* 1750 körül, 43. sz., *Bienenkorb* VII. 48.). Ugyanez a típus van meg Aszalay József gyűjteményében (*A szellemi omnibusz*, II. 134. l.). András Sámuel anekdotája (II. 58., átvette tőle az 1817-ik évi *Újdonnanúj gazdaságbéli hazai kalendárium*) azért érdekes, mert a *Heptameron* 6. elbeszélését forrásul használó Henri Etienne-féle (l. fent) francia változatot (l. Dunlop-Liebrecht 198. l.) adja vissza, amely e tréfa kétes dicsőségű hőségé Alençon herceg félszemű komornikját teszi meg. A *Heptameron* elbeszélése magyarul olvasható Forró Pál és Szini Gyula fordításában: *Heptameron*. A navarrai királynő elbeszélései. Bp. 1925. Szerelmes Századok III. 65—68. l. A *Gesta Rom.* példáját (122.) pompás magyar elbeszéléssé formálta át Mikszáth Kálmán (*Dekameron*, III. HI. 10. 50—57. l.: *A százegyedik asszony*), Maróthy né csiklandós pletykájaként tüntetve föl a Peresziné nagynénje hűtlenségét történetét.

12. Az elbujtatott szeretők.

(*Ki tartja el a gyermeket?*)

I. 54.

Egy „katzéros” menyecske az ajtón kopogtató férje elől egyik udvarlóját az ágy alá bujtatja, a másikat az ágy fölé rejt. A mit sem sejtő férj lefekszik s elpanaszolja feleségének, hogy három aranyat vesztett a játékban, majd így vigasztalódik meg: „...elég gazdag az, a' ki felettünk vagyon, meg-fizeti az, a' mit el-játszodtam”. Ő az Istenre gondolt, de az ágy fölött levő udvarló abban a hiszemben, hogy elárultatott, magára vette a férj szavait s azt felelte vissza, hogy bizony ő egymaga nem vállalja az egész adósságot, mert az ágy alatt lapuló társa is van olyan gazdag, mint ő.

Ez az igen régi anekdota, amelynek váza a póruljárt szerelmesek motivumaként már a *Pancsatrantában* fellelhető (Benfey I. 166. l.) s később a *Du Clerc qui fu repus derriere l'escrin* c. ó-francia fabliauban (Montaignon-Raymund 91. sz.), majd a *Cent nouv. nouvelles* (1456—1461) *Seigneur dessus, seigneur dessous* c. 34-ik elbeszélésében jelentkezik, egy jóval erősebb változatban lett igen népszerű. Ennek lényege körülbelül tömörítve van az Oth. Luscinius 1524-ben megjelent 173. facetiájában (az 1602. frankfurti kiadásban 141. sz.). Itt a férj nem is szerepel, csak a három udvarló, akik közül kettő már el van bujtatva, amikor a harmadik az asszonnyal szerelmeskedni kezd. A nő ezt az aggodalmaskodó kérdést intézi hozzá: „Si quis mihi ex hoc concubitu puer nascitur, quis oro illum educabit?“, amire az udvarló így felel: „Is qui supra nos est curam eius rei habebit“. Ez a kétértelmű válasz készíti az ágy fölött rejtőző udvarlót olyan kijelentésre, hogy azt bizony ő nem vállalja (közli Wesselski Bebel kiadásában, II. 99—100. l.). Az anekdota e kétféle változatban nagy utat tett az alapformát megadó francia irodalmon kívül különösen a német mulattató- és az olasz novellairodalomban. Nevezetesebb állomásai: Hans Vogel: *Der Kauffmann zu Dillingen mit seim bulenden Weibe* (közli Köhler III. 168—169. l.) és Hans Sachs *Der Beckenknecht ob dem Bett* 1554. c. mesterdala, Morlini 30. sz., Straparola XII. 2. sz. és Domenico Batacchi *Una la paga tutte* (*Opere*. 1856. Vol. II.) c. novellája, Lessing *Der über uns* c. verse (*Werke* I. 255.) és Langbein *Die Freunde* (*Gedichte* I. 269.) c. schwankja. A facetiák közé Bebel vette föl először (III. 2.: *De quodam in adulterio deprehenso vera historia*), majd Lusciniuson, Gastiuson (136. b. l.) és Kirchhofon keresztül (I. 323.) terjedt el és származott le napjainkig.

Irodalom: Köhler III. 167. l., Oesterley: Kirchhof V. 56. l., Wesselski: Bebel II. 99. l., Aug. Andrae, Rom. Forsch. XVI. 1904. 337. l.

Kónyi János anekdotája, amely az 1825. évi *Vátzi kalendáriomba* is belekerült, a Bebel-féle típus származéka (v. ö. *Vade Mecum* I. 98. sz.). A Lusciniusból bemutatott — az irodalomban is elterjedtebb. — *Ki neveli fel a gyermeket?* eltérő változat két népmesénkben üti fel a fejét: 1. *Nyr.* VIII. 1879. 520. l.: *A szegény suszter*, közölve a somogy megyei Zichről, 2. Horger Antal, *Hétfalusi csángó népmesék*. MNGy. X. 41. sz.: *Édesapám keresztelője*, 373. l. Élclapjainkban is megtalálható: Az Üstökös XXIV. 1872. 4. sz. 45. l., Magyar Herkó Páter XIV. 1906. 16. sz. 7. l.

Münchhausen-típus.

I. 43, 44, 45, 46, 47, 102.

13. (I. 43.) Egy obsitos a kocsmában nagyokat lódít. Indiában — úgymond — olyan káposztafejet látott, hogy esős időben 300 ember nyugodtan behúzódhatott alája. Az semmi, — mondja egy hallgatója — mert ő Britanniában olyan üstöt látott, amelyen 300 legény dolgozott, s bár mindenik verte az oldalát, egyik sem hallotta a másik kalapálását. „Mi a mennykőnek az a nagy fazék?” — kérdi az obsitos. — „Hogy benne meg lehessen főzni azt a nagy káposztát, amelyet te Indiában láttál” — felelé a másik.

14. (I. 44.) Egy obsitos Vestfáliában olyan vendégfogadóban szállott meg, ahol két mézsáros legény szörnyű hortyogásával egész éjjel az ajtót nyitogatta és csukogatta.

15. (I. 45.) Egy obsitos katona a Pannonia hegyének legmagasabb kösziklájában megbotlott, egy mérföldet zuhant alá, miközben 2413-szor fordult meg s mégis épen maradt az a 36 velenői üveg, ami nála volt.

16. (I. 46.) Egy 95 éves japán három fia közül annak igéri örökségét, aki legjobban érti mesterségét. Nem tudni, miképen döntött, mert borbély fia futtában leborotválta az agaraktól üzött nyúl bajuszát és szakállát, a kovács a vágató paripára felverte a négy patkót s katona fia zuhogó esőben oly sebesen forgatta feje fölött a kardot, hogy egy álló óráig egy csepp eső sem hullott rá.

17. (I. 47.) Egy „tzifra hazug kavallér” megparancsolta szolgájának, hogy mindig hagyja jóvá, sőt támogassa föllentéseit. Ezzel a kétes értékű támogatással egyszer alaposan megjárja, s ekkor azt a rendelkezést szabja emberére, hogy lökje oldalba, ha túlságosan valószínűtleneket állít. Ez a gavallér egyszer a társaság nagy ámulatára elbeszéli, hogy Itáliában egy ezerlépés hosszú templomot látott... s amikor szolgája hirtelen oldalba lökte, úgy folytatta tovább, hogy szélessége pedig két lépésnyi volt. Nagy derűltség követi szavait, amire azzal mentegetőzik, hogy ő bizony a templomot kikerekítette volna négyszögletűre, ha szolgája meg nem zavarja előadását.

18. (I. 142.) Egy prédikátor arra tanította híveit, hogy a hazugsággal szemben nemtetszésüknek csak köhintéssel adjanak kifejezést. Egyszer az első ember teremtéséről beszélt, s úgy adta elő, hogy Isten az agyagból formált Adámot a sövényhez támasztotta száradni. Elköhentí magát egy katona s rápirít a papra, hogy ki csinálta a sövényt, ha ember nem volt azelőtt.

Az emberek hiszékenységét, tudatlanságát vagy elnézését kihasználó szándékos föllentő ősrégi típusa a nagyotmondásaival s minden valószínűségnek fittyet hányó túlzásaival a költészetnek is sok indítékot juttatott. Ez a típus minden időben annyira általános volt, hogy vonásait a közvélemény rendszerint valamely közismert személyre és névre

ruházta. Valaha leleményes Odysseusnak hívták, majd hengegő miles gloriosus lett belőle, egy időben Alarconnál és Corneille-nél a kedvesen hazudozó lovag rokonszenves alakjában jelentkezett s ma Münchhausennek és Tarasconi Tartarinnak ismerjük. Valamennyi között legkimagaslóbb a vidám hannoveri gavallér finom szatirikus alakja, aki egybegyűjtötte és szervesen magához hasonította mindazon vonásokat, amelyeket a szabadjára engedett jókedvű emberi képzelet az ókortól kezdve kitalált s Boccacciónál, Poggiónál, Bebelnél s a facetia-gyűjtemények lapjain megőrzött. A százfelé szórt évezredes apró vonásokból így összeszővődött Münchhausen jogosan vált e típus halhatatlan képviselőjévé. Ebből az is érthető, hogy nem vele kezdődött a nagyotmondás, ő csak művészi elrendezője és szerves összefoglalója ennek a motívum-sornak. A szándékos nagyotmondás (mendacia explosissima) elemei már a görögöknél jelentkeznek. Tulajdonképeni életük a XI. századi *Modus florum* c. latin költeménnyel kezdődik, s amióta Bebel a kanstatti kovácsban megteremti a típus anekdotás alapformáját, a schwank-gyűjteményeknek, majd az örökükbe lépő anekdotatáraknak elmaradhatatlan járuléka lesz a világjárás ember ámitó hazudozása. A XVI. század második felében már egy egész gyűjteményre való halmozódik össze belőlük (*Das Volksbuch vom Finkenritter*, cca 1560. Zwickauer Facsimiliendrucke No. 24. 1913. J. Bolte bevezetésével). Az anekdotás könyveknek e motívum életében nagy szerepet vivő jelentőségét eléggé megvilágíthatja az az egyetlen adat, hogy Raspe *Munchhausen-jének* első szerkezete a *Vade Mecum* 18 elbeszéléséből készült. Magától értetődik, hogy ez a motívum legnagyobb kedveltségre a népnél tett szert. Elég az Uhlandtól (*Schriften* III. 223. l.) és a Müller-Fraureuthtól összeállított adatokat megnézni, vagy a német (Grimm 112. sz.), vend, litván és szláv népmeséket áttekinteni, hogy meggyőződünk, mily odaadással lesi a nép az idegen országokat járt csavargók képzeletet izgató hihetetlen füllentéseit.

Irodalom: C. Müller-Fraureuth, *Die deutschen Lügendichtungen bis auf Münchhausen*. 1881., F. von Zobeltitz, Ztschr. f. Bücherfreunde I. 1897/98. 247—254. l., Bolte, Ztschr. d. Ver. f. Volksk. XXIV. 1914. 81. l., XXVIII. 1918. 129. l., Bolte-Polivka II. 112. sz., W. Schweizer, *Die Wandlungen Münchhausens*, 1924., Benedek Marcell, *Irodalmi lexikon*. 1927. 799—800. l. (Turóczi Trostler József cikke).

13. Kónyi Münchhausen-motívumai közül legelterjedtebb a káposztáról és az üstről szóló obsitos hazugság. Pontosan egyező változatát olvassuk a horvát Nasreddinben (*Posurice i sale Nasredina*. Zagreb 102. l. Wesselski: Nasreddin II. 454. sz.), ahol két deák ezzel a füllentéssel akarja még a

hodsát is felülmúlni. Megvan továbbá Lodovico Domenichi facetiáinak abban a részben (1548. B^s b l.), amely Padre Stradino 1479-ben szerzett szövegén alapszik (l. Wesselski: Arlotto II. 308. l.). Domenichitől szószerint átvette a *Facecies et motz subtilz* (Lyon 1559. 9 b l.) c. francia gyűjtemény s megtalálható az *Il Cherico del Piovano Arlotto* c. folyóiratban is (1878. 60. l.), ahol egy régi kéziratból került kiadásra. Legrégibb ismert feljegyzését (Hilarius Cortesius=Courtois, *Volantillae*. Parisiis 1533) a XVI. század első feléből Wesselski közölte (Nasreddin II. 221. l.) s ugyanő Müller-Fraureuth gazdag adatsorát (53, 78, 125. l. 198. sz. jegyzet) eddig ismeretlen latin, német, spanyol és angol változatokkal egészítette ki (l. Aug. Andrae: Rom. Forschungen XXXVII. 1915. 895. l., pl. Lafontaine, *Fables*. 1893. 275. l., *Dictionnaire d'anecdotes*, II. 2., Weber IV. 245. l.). Ezekből látható, hogy e négyszáz év óta keringő motívum minden néphez eljutott (Fr. S. Krauss 159. l.) s mindenütt azonnal otthon találta magát. A magyar *Democritushoz* közelkorú német anekdotagyűjtemények bármelyikében (pl. *Der Pickelhering* 1720. 170., *Lyrum L. L.* 87., O. Schreger c. IX. 27., *Anekdoten*. I. 69. l., VM. IV. 229.) megtalálhatta Kónyi, aki leleményesen obsitos hazugsággá tette s ezzel közelebb hozta a magyar felfogáshoz. Anekdotairodalmunk következő helyein találkozunk még vele: Andrád I. 87. (a VM után, utazó szereplőkkel), *Esztergomi kal.* 1831., *Anekdoták*, 1833. 49. l., Gáspár-Kovácsi: *Olvasókönyv*. I. 61. l., *Baka-humor*. 126. l., Baczur Gazsi, 53. l. (a Hollinger kávéházban mondja el K. Pali jurátus), Dvorzsák 3119. sz., Kálmány Lajos, I. 178. l. 106. sz. (Szegedre helyezve), Az Üstökös XXXVIII. 1895. 1954. sz. 94. l. (dinye—tálca-változat), Uram-Bátyám XVI. 1901. 45. sz. 532. l., u. o. XX. 1905. 13. sz. 155. l.

16. Az apai örökségért egymással versenyző három testvér ügyességéről költött nagyotmondás legrégebbi feljegyzése Johannes Gobii *Scala celi* c. predikáció-gyűjteményének egyik szentbeszédében (99a) olvasható (l. Wesselski, *Die Märchen des Mittelalters*. 1925. 61. l. 20. sz.). Három fiú a szülői vagyont úgy öröklí, hogy meg kell osztaniok egymás között. Mivel mindenik az egészséget akarta, bíróra bízták a döntést. Az ítélet úgy szólt, hogy azé lesz a vagyon, aki a legügyesebb tettet viszi véghez. Az első a nyúl bőrét futtában lehúzza, a másik a rohanó paripára felveri a patkót, a harmadik a hegy tetején viharban egy ágyneműre való tollkészletet megőriz a nélkül, hogy a szél belőle egyetlen darabot elfujna. Az ilyen vetekedő ügyességeknek változatos sora található a népmesékben, v. ö. Bolte-Polívka III. 10., Th. Zachariae, *Kleine Schriften* 1920. 319–322. l. és A.

Wesselski i. m. 213. l. Az anekdota-gyűjtemények is mindig szívesen látták ezt a tréfás jellegű lódítást (l. Müller-Fraureuth 133. l. 219. sz. j.). Így elég világosan megvonható az az útvonal (*Lyrum L. L.* 84. sz., *VM.* II. 255.), amelyen Kónyi elé s rajta keresztül a magyar mulattató irodalomba kerülhetett, ahol lassanként teljesen levetette idegen ruházatát. Lelőhelyei: *Vátzi kal.* 1825., *Hazai kal.* Kassa 1841. 8. sz., *Trattner és Károlyi' Nemzeti kalendárium* 1847. 4. sz., Ballagi Mór, 3222. sz., Beöthy László: *Puncs*, 165. l. (a soroksári borbélylegény az agarat futtában megborotválja), Bernát Gáspár 81. l. (Szuperbi Gedő borbély a nyulat futtában megborotválja), Dvorzsák János 2653. sz. (borbély, kovács és vívómester dicsekvése). Ennek a tréfának még Kónyt megelőző első magyar előfordulása: *Actio curiosa*. Thaly: *Adal.* I. 76. l.: „Gaudé: De ugyan, sebes futtában megpatkolod-e a lovat”. V. ö. Imre Sándor: *A néphumor a magyar irodalomban.* 1890. 77. l.

17. A hazugság megerősítése az elbeszélő szolgája vagy barátja részéről a Münchhausen-típus általános vonása, amelyre vonatkozólag az utalásokat l. a következő helyeken: Müller-Fraureuth 78. kkl., Bolte: Frey (280 l. 15. sz. j.) és Valentin Schumann (393. l. 15. sz. j.) kiadását. Kónyi elbeszélése a bevezető résszel, amelyet hallomásból vagy olvasmányából nyilván ő fűzött a templom-hazugsághoz, bővebb a vele párhuzamba vonható anekdotáknál (pl. *Exilium melancholiae*. 1643. 200 sz., Rottmann, 56. sz., *Lyrum L. L.* 59., *VM.* I. 225. l. a további adatokat Müller-Fraureuth 140. l. 277. sz. j.). Ez a külföldön népszerű föllentés (l. Merken, *Deutscher Humor alter Zeit.* 1879. 396. l.) nálunk elég kevés emléket hagyott (*Vátzi kal.* 1783., *Pesti kal.* 1823., Az Üstökös XLII. 1899. 20. sz. 238. l.) s az is Kónyi szövegét másolta le.

18. Fütttyentés a nyilvánvaló nagyotmondásra, hogy az elbeszélő vegye észre magát, először Jörg Wickram *Rollwagenbüchlein* (1555) c. schwank-gyűjteményében fordul elő (XIII. sz.), majd Eucharis Eyring verses feldolgozásában (*Proverbiorum copia*. 1601. II. 58. l.) találkozunk vele. Eredete minden bizonnyal a XVI. századnál korábbi időkben gyökerezik (Haupts *Ztschr.* XVI. 419., 448. l.) s népszerűsége a németeknél a mai napig lehúzódik (Wesselski, *Deutsche Schwänke*. 1913. 124. l.). Érdekes, hogy az összes ismert változatokban a fütttyentés szolgál a hazugság jelzésére, — azért is vonhatta le belőle Abraham a S. Clara ezt a közmondást: „also aufschneiden, daß eine ganze Orgel soll dazu pfeiffen” (*Werke* XIII. l. 60.) — csak Kónyi helyettesíti a nálunk általánosabb köhíntéssel (l. Garaynál prüsszentés). Ettől eltekintve, szövege hű mása a Wickram-féle alaptípus-

nak, amely a XVIII. század gyűjteményeiben (pl. *Der kurtzweilige Tisch-Rath*. 1726. II. 47., *Bienenkorb*. VIII. 8., további utalásokat l. Müller-Fraureuth 112. l. 103. j.) sem vesztett eredeti formájából és elemeiből. Kónyi anekdotájával később is találkozunk: az 1830-ik évi *Esztergomi kal*-ban és Az Üstökösben, XXIII. 1871. 9. sz. 105. l.

Az itt felsorolt Kónyi-anekdoták távolabbi vonatkozásban a Münchhausen-típus körébe vágnak. A Münchhausen-típus magyar köre meglehetősen széles terjedelmű. E téren Kónyi János *Democritus*ának az az érdeme, hogy a magyar obsitos-típust megteremti s első irodalmi adataival a kiinduló pontot képviseli.

19. Tolvajpróba.

II. 9.

Egy tisztességes útra tért fiatal legény béresnek szegődik* egy tisztartóhoz. Végbevitt sikeres tovajlásaival sokszor eldicsekszik urának. Egyszer be is mutatja ügyességét. Ravasz fogással (nagyobb távolságra két papucset helyez el az uton, majd utánozza a bárány bégetését) egymásután két ízben lopja vissza azokat a bárányokat, amelyeket egy mézárós legény kevéssel azelőtt gazdájától vásárolt. A tisztartó a megtréfált tulajdonosnak visszaadja jószágát s jóízűt nevet szolgálja furfangos ügyességén.

A tolvajpróba, mint az ügyesség és az elmés találékony-ság bizonyítéka, rendkívül elterjedt mesemotívum a nép között. Ősi formáját már Herodotos lejegyezte (Rhampsinit) s az újabb kutatás keletről és nyugatról rengeteg változatát hordta össze. Ismeretes az olaszoknál (Straparola I. 2.), a norvégéknél (Asbjørnsen 34. sz.), a dánoknál (Grundtvig: *Hans Mestertyv*), a németeknél (Grimm 192. sz., Wilhelm Wisser, Ztschr. d. Ver. f. Volksk. XIII. 1903. 301—310. l. 15 előszóbeli változat ismertetése) s a keleti népeknél (Schieffner, *Über einige morgenländische Fassungen der Rhampsinit-sage*. Mélanges Asiat. tirés du Bulletin de l'Acad. Imper. de St.-Petersb. VI. 161. kkl.). Mindezekben az ellopandó tárgy (gyakran élő személy), továbbá a lopás célja s eszköze (álöltözet, álomital) igen nagy változatosságot mutat.

Irodalom: R. Köhler, I. 87. és 255—256. l., F. Liebrecht, Jahrbuch f. rom. u. engl. Lit. XI. 1870. 367—374. l., Bolte-Polivka III. 1918. 192. sz. 379—406. l.

Ezzel a tárggyal a magyar népmesékben is gyakran találkozunk. L. Berze Nagy János MNGy. IX. 312. l. 41. sz. *Tilinkó* és 574—575. l. jegyzete, amely további 15 magyar

változatra utal. V. ö. még MNGy. X. 434. és 445. l. Kónyi elbeszélése nem népmese, hanem anekdota-típus. Vele teljesen egyező változatot olvasunk Andrád Sámuelnél (I. 134.). Mozzanataik összefüggése egymással és a *Vade Mecum* megfelelő darabjával (VII. 241.) nyilvánvaló. A Kónyi-Andrád-féle anekdota-típus tartós élete irodalmunkban megfigyelhető még a következő helyeken: Dugonics II. 146. l., *Győri kal.* 1813., *Pesti kal.* 1814., *H. Mulatságok* 1820. II. 259—261. l., *Komáromi kal.* 1853., Jókai Mór: *Török világ Magyarországon.* NK. 2. k. 64. l., Dunay János, 240. l., Kálmány Lajos, II. 117. l., Uram-Bátyám V. 1890. 11. sz. 121—122. l.

20. Focus.

II. 218.

* A király a mezőn szóba áll egy őszhajú szántóvető emberrel. Arra a kérdésére, hogy mennyit keres egy nap, azt feleli a paraszt, hogy nyolc garast. Ebből kettőt magára és feleségére költ, kettővel adósságát fizeti, kettőt kölcsön ad, kettőt pedig kidob. Rejtélyes szavait így magyarázza meg a királynak: kettőből él a feleségével, kettőt öreg apjának s anyjának eltartására ad, kettővel neveli a fiait, akik remélhetőleg öreg korában őt fogják eltartani, s kettőt leányaira fordít, ami annyi, mintha kidobná, mert tőlük vissza nem kapja. A királynak igen megtetszett ez az elmés felelet s megparancsolta a parasztnak, hogy értelmét bárki előtt csak az ő jelenlétében fedje föl. Azután összehívatta az ország bölcsseit s feladta nekik a szántóvető paraszt rejtélyét. Megfejtésével azok sehogy sem tudtak boldogulni. Végre a király képét viselő pénzzel megvesztegették a parasztot. A felelősségre vont öreg azt felelte a királynak, hogy nem tett a parancs ellen, mert ő csak akkor nyilatkozott, amikor a király nem is egy, hanem száz alakban jelent meg előtte.

Ez az elbeszélés a népmesékben, sőt az irodalomban is kiterjedt körű talányfejtés csoportjába tartozik. Eredete évezredes mélységekbe, India és Tibet tájékaira ágazik. Legrégebbi nyugati változata a *Gesta Rom.* 57. elbeszélése, amely más előzményekkel kapcsolatban Focus kovács nevéhez fűzi a teljesen hasonló rejtélyes beszédet. A róla elnevezett típus nevezetesebb irodalmi feldolgozásai: K. Euling, *Wolfenbüttler Priamelhandschrift.* 1908. 102. l., *Cento novelle* 6., Hans Sachs: *Der Schmid Vocas,* Fab. II. 449. 329. IV. 186., D'Ouville, II. 151., Hebel: *Werke* I. 204. l. (1869.). A további adatokat l. Köhler: *Gonzenbach Sic. Märchen* 50. sz., Ztschr. d. Ver. f. Volksk. VI. 161. l., Anderson: *Kaiser u. Abt.* FFC. 42. 356. l., Bolte: Pauli II. 257. l. 8. sz., Bolte-Polívka IV. 137. l. 57. sz.

Magyar előfordulásaival és összefüggéseinek vizsgálatával többen foglalkoztak minálunk (Ethn. II. 1891. 235. l., III. 1892. 238. l., E. Ph. K. XXIII. 1899. 306. l.). A legértékesebbek Katona Lajosnak azok a jegyzetei, amelyeket a Haller János *Gesta Rom.* fordításának kiadásában (RMK. XVIII.) az LVII. sz. elbeszéléshez írt (493—494. l.). Utalásai kiterjeszkednek e történetnek a Temesvári Pelbártnál olvasható (*Quadrag.* II. 49. D.) és a magyar kódex-irodalomban fellelhető (Érsekújvári kódex 307—309. l.) előfordulásaira is. Ugyanő a *Nyr.* két adata alapján (II. 132. l., XVI. 187. l.) e típus magyar népmesei motívum-sorát is összeállította (*Irod. tan.* 1912. I. k. 275. l. X. sz.). Irodalmi nyomaira azonban — Péczeli Király és kapás c. LV. meséjén kívül — nem terjedt ki a figyelem. Kónyi János elbeszélése pedig igen figyelemre méltó adat, azért is, mert e találós mese első anekdotás feltűnése, s azért is, mert a *Gesta Rom.* alapformájához legközelebb álló magyar változat. Eredetijét a *Vade Mecum* „Der Räthselvolle Bauer” c. (I. 65.) elbeszélésében jelölhetjük meg: a feltűnő egyezés alapján ezt a szöveget kell a *Democritus* forrásának tekintenünk, akár közvetlenül használta azt, akár közvetve jutott hozzá (L. még J. Spassmann: *Hist. Schertz-Kabinet.* 1731. 79., *Der Allzeit-lustige Frantzoss.* 1731. 29.). Kónyi anekdotájának rokon körébe vonhatók még (különösen a 2. részhez) a következő magyar adatok: Jókai Mór: *A magyar nép adomái*, 14. l.: *A három kérdés.*, Jókai Mór: *A magyar nép élce*, 15. l.: *A három kérdés.*, Tatár Péter: *Rege kunyhója.* (1857.) 25. sz. 78—80. l. 31. sz. 1—11. l., *Történelmi adomák*, 24. l., Vajda János, 5. l.: *Három kérdés.*, Boross Vilmos, 63. l.: *A bölcs paraszt.*, Gracza György, I. 44. l., Tóth Béla, I. 95. l. VI. 203. l., Dunay János, 5. l.

21. A paradicsomból jövő ember.

I. 10.

Egy másodszor is férjhez ment parasztasszonyhoz betoppan egy kéregető éhes deák. Arra a kérdésre, hogy honnan jön, így felel: Badacsonyból. Válaszát az asszony úgy érti, hogy vendége a Paradicsomból érkezett. Szorgosan kérdezősködni kezd megboldogult első uráról. Észbe kap a ravasz deák és szánalmas képet fest az elköltözött túlvilági helyzetéről. Az együgyű fehérnép megkéri a deákot, hogy vigyen pénzt és ruhát szükségét szenvedő szegény urának. A mezőről hazatért férj ámulva hallja felesége örömhírét, s nem sokat tétovázva lóra kap, hogy utolérje a deákot. A paradicsomból jövő ember észreveszi, hogy üldözőbe fogták. A bokorba rejt a ruhát s a kérdezősködő parasztot egy kertbe igazítja, ahová az csak gyalogszerrel folytathatta

útját. Ezalatt a deák felpattan az ott hagyott lóra s elnyargal. A szomorúan haza bandukoló paraszt otthon azt mondja feleségének, hogy lovát is az „Istenfijá”-nak ajándékozta, hadd vihesse könnyebben és gyorsabban terhét a paradicsomba.

E nagy kiterjedésű anekdotának mintegy félszáz irodalmi és körülbelül harmadfélszáz népies változata ismert. Legrégibb feljegyzése Regnerus de Wael brüsszeli iskolamester latin nyelvű hexameteres verse a XV. századból (közli Bolte a G. Wickram kiadásában. VIII. 318. l.). A XVI. század valamennyi jelentős schwank-gyűjteményében helyet talált. Ilyenek pl. Bebel I. 50. sz.: *De vetula quadam* (csak az 1. mozzanatot), Pauli 463. sz.: *Der Man gab eim das Pferd*, Frey 61. sz., Wickram III. 107. sz., Kirchhof I. 138. sz., Hulsbusch 42. l. Ezekből a XVII—XVIII. század kompilátorai ismételten lemásoltgatták s így szakadatlanul életben tartották. J. Placentius 1535-ben (*Ztschr. f. deutsche Philol.* 1891. 441. l.) és J. Ayrer 1618-ban (Ed. Keller V. 3063.) színjátékot készített belőle. Hans Sachs 1550-ből kelt darabját (*Der farendt Schuler im Paradeiss*, E. Goetze II. 22. sz.) a müncheni *Papa Schmid's Marionettentheater* az 1902. aug. 28-án Goethe emlékére rendezett előadásán nagy tetszéssel elevenítette fel (Aug. Andrae, *Rom. Forschungen*, XVI. 1904. 337. l.). Újabb feldolgozásai közül jelentősebb a Langbein schwankja (*Der Emigrant oder: der Paradiesvogel. Feierabende* II. 1794. 218. l.) és H. C. Andersen elbeszélése (*En komisk Fortaelling. Samlede Skrifter* XII. 1879. 74. l.). Az eddig felderített adatok e motívum keleti eredetét igazolják (L. Joh. Hertel, *Geist des Ostens*, I. 318. l.). Már az indiai népköltészet legrégebb emlékei közt feltűnik (*Katharatnākara* 130. sz.) s Nasreddin tréfái közt is szerepel (I. 305. sz.). A hodsza azzal ámitja a jámbor asszonyt, hogy fia addig nem mehet be a paradicsomba, míg a földön hátrahagyott 1000 asper adósságát meg nem fizeti. Az asszony át is adja Nasreddinnek a pénzt, hogy hozza rendbe a dolgot. A hodsza üldözése, aki egy malomba menekül s ott a molnárral ruhát cserél, körülményesebb, de a kudarc (a ruha és a ló ellopása) s a hazatérő férj nyilatkozata ugyanaz, mint a nyugati változatokban.

Irodalom: Köhler, I. 383., 507. l., Bolte: Frey 236. l., Wesselski: Bebel I. 189. l. és Nasreddin I. 277. l., Bolte-Polívka II. 140. l. A kérdés legkimerítőbb összefoglalása Antti Aarne, *Der Mann aus dem Paradiese in der Literatur u. im Volksmunde*. Hamina 1915. (FFC. 22.). Binder Jenő, *Ethn.* 1920. 106—111. l., A. Aarne tanulmányához I. J. Bolte kiegészítéseit Pauli-kiadásában, 1924. II. 364. l.

Kónyi elbeszélése a Pauli nyomán haladó német anekdotákhoz kapcsolódik. Vannak ezek közt olyanok, amelyek a magyar szöveggel pontról pontra, sőt csaknem szószerint egyeznek (pl. Rottmann, I. 39., *Lyrum L. L.* 64.), amiből azt kell megállapítanunk, hogy Kónyi irodalmi minta után dolgozott. Azzal a találékonyásával, hogy a Badacsony—Paradicsom névcserét tette az általános Páris—Paradicsom kapcsolat helyébe, magában álló igen eredeti változatát teremtette meg e mesetípusnak. Ez is, mint oly sok nagymúltú vándortárgy, Kónyival köszönt be irodalmunkba. Utána többször találkozunk vele anekdotáink közt és népmeséinkben. Még a következő magyar adatokat ismerjük: *Pesti kal.* 1793. és 1811. (=Kónyi), H. Mulatságok 1821. I. 188—190. l.: *A Paradicsomból való ember*. Nép rege (Páris—Paradicsom kapcsolat, a német anekdota fordítása), Herkó Páter III. 1895. 10. sz. 11—12. l.: *A másvilági koldus*. Palóc história (Püspöki Matyi Antal elbeszélése). Binder Jenő ezeket az adalékokat szedte össze: megvan Csulak Lajos *Góbéságok* c. (1902) gyűjteményében, ahonnan azután Péterffy Tamás *Nete ne c.* anekdotás könyvébe (7—8. l.) került *A menasági koldus* címen. A Nyr. XII. évf. 376. lapján (v. ö. Simonyi Zsigmond, 45. l. 1. sz.) egy nagyszalontai trufa olvasható Kántor Pál közlésében. Még két rokon magyar mesét ismerünk: MNGy. XIII. k. 99. sz. és Kálmány Lajos, 31. sz. Hans Sachs darabja magyarul olvasható dr. Rajka László fordításában (*A vándordíák a paradicsomban*. Erdélyi Magyar Lányok IV. 1923—24. 277—279. l.).

22. Lollius és Theodoricus.

I. 67.

Két régi jó barát összetalálkozva ilyen társalgást folytat: — Hogy vagy barátom? — Nem igen jól, mert... megházasodtam. — No, hiszen jó az. — Nem épen, mert rossz az asszony. — Elég rossz dolog. — Nem olyan rossz, mint gondolod, mert sok jószágot és tízezer forintot kaptam vele. — Hát akkor örülhetsz. — Nem nagyon, mert a pénzen juhokat vettem s azok mind elpusztultak. — Elég boldogtalan eset. — Nem is annyira boldogtalan, mert bőrük több pénzt jövedelmezett, mint amennyiért az állatokat vettem. — Tehát károd megtérült. — Nem mondhatnám, mert házam pénzzel együtt a lángok martaléka lett. — Oh, ez nagy szerencsétlenség. — Nem is olyan nagy, amint gondolod, mert házammal együtt feleségem is oda égett.

E fordulatos dialógus legrégebbi emlékét J. Bolte fedezte föl a British Museum egy XV. századi kéziratában. A latin nyelvű kézirat, amely Werner Heyet heidelbergi tanuló kéz-

írását örzi, Lollius és Theodoricus közt foly a következő módon: L. Salve, consors. — Th. Haud tibi sodalis sum in posterum. — L. Quamobrem? — Th. Quia uxorem duxi. — L. Bene quidem actum est. — Th. Haud tam bene ut existimas. — L. Qua de re? — Th. Ea enim presbyter potitus est. — L. Est id hercle malum. — Th. Neque ut reris tam malum est. — L. Quo pacto igitur? — Th. Quia nouas edes condidit. — L. Hoc eciam perbonum est. — Th. Minus autem quam arbitraris fecundum est. — L. Quare? — Th. Nam incendio domus periit. etc. — Bolte véleménye szerint ez a párbeszéd nem egyéb, mint plautusi fordulatokkal cifrázott fordítása a hasonló elemekből álló népies tréfának, amely több európai országban szélteben el van terjedve. Eddig 4 német, 1—1 norvég, dán, holland és 2 francia változatát derítette ki a kutatás, ezen kívül rámutatott Gotter verses feldolgozására (*Gedichte*. 1787. I. 161—163. l.: *Glück und Unglück*), amely egyedüli képviselője az irodalomban a Lollius és Theodoricus-tréfának. A figyelem még nem terjedt ki arra, hogy ez a népies eredetű tréfa az anekdotagyűjteményeknek is a kedvelt darabjai közé tartozik.

Irodalom: Joh. Bolte, Vierteljahrschrift f. Kultur u. Litt. d. Renaissance. I. 1886. 484—486. l., l. továbbá Bolte, Köhler, Holstein és R. Schlösser adatait a Ztschr. f. vergl. Lit.-gesch. N. F. I. 375. l., 484—486. l., IV. 103—105. l., 226—227. l., V. 3. l., IX., 235. l., Binder Jenő, Erdélyi Múzeum IX. 1892. 388—389. l.

Kónyi János anekdotája a Lollius és Theodoricus-tréfának nem az első magyar emléke. Megtaláljuk már egy XVII. századi iskolai drámánkban, Miskolczy Zsigmondnak Nagyenyeden 1698. jan. 24-én előadott *Cyruz kitétele* c. művében mint IV. közjátékot. A kéziratban maradt drámát Stripszky Hiador fedezte fel és közölte az IK. 1915. évf.-ban; a címtelen közjáték a 350—353. l. Beható ismertetését és belekapcsolódását a Lollius és Theodoricus anekdota-típusba Császár Elemér adta egyetemi előadásában. (Könyomatos ívek: *A katolikus visszahatás korának költészete*, 1928. 319—320. l.). Ez a magyar szöveg nemcsak terjedelmesebb és jóval gazdagabban kiképzett, mint a latin és a későbbi nyugati változatok, hanem ötletesebb is — kár hogy feledésbe merült. Kónyi sem ismerte; nála a párbeszéd menete és fordulatainak sora az általános típusnak megfelelő. Vele szószerint egyező szöveget olvasunk Andrád Sámuel anekdotái között (II. 250.). Mivel függetlenek voltak egymástól, hiszen Andrádnak tudomása sem volt a *Democritus*ról, amikor anekdotáinak két kötetét Bécsben elkészítette, találkozásukat csakis azzal magyarázhatjuk meg, hogy közös forrást használtak. A tárgy történeti kutatásnak egyáltalában nincs tudomása e

dialogus anekdotás előfordulásairól. A XVII. és XVIII. század gyűjtemény-halmazában, amely kezem között megfordult, csak a francia *Dictionnaire d'anecdotes*-ban illetőleg annak német fordításában (*Anecdoten* I. 204. l.) s a velük összefüggő *Vade Mecumban* (IV. 18.) akadtam rá e párbeszéd anekdotás változatára. Az a feltűnő egyezés, amely köztük és a Kónyi-Andrád szövegei közt észrevehető, jogot ad annak feltételezésére, hogy szoros kapcsolatban állanak egymással. A Kónyi-Andrád hatását tovább követhetjük a magyar anekdotairodalomban: Győri kal. 1795., Döbrentey Gábor, 317. l.: *Boldog szerencsétlenségek*, Beöthy László, *Puncs.* 164. l. (*Szervusz Peti!*), u. ö, 101 *Cholera-csepp.* 68. sz.: *Sorsszeszélepek*, Garam, *Élcek és adomák.* I. 157. l.: *Szerencsétlenségek*, *Adomatár*, 256. sz.: *Szerencsétlenségek*, Dvorzsák, 3207. sz., Nagy Imre, *A bölcs Rabi tréfái.* 93. l. (két hitsoros beszélgetése a kávéházi asztalnál). Élclapjainknak is igen kedvelt darabja: Ludas Matyi, I. 1867. 1. sz. 6. l.: *Végén csattan*, Az Üstökös, XXIV. 1873. 3. sz. 28. l.: *Párbeszéd*, Uram Bátyám II. 1887. 32. sz. 376. l.: *Érdekes párbeszéd*, u. az XVIII. 1903. 2. sz. 16. l.: *Furcsa párbeszéd*, Herkó Páter, II. 1894. 8. sz. 7. l.: *Gonosz csont*, Bohó Misi I. 1909. 1. sz. 10. l.: *Váltakozó jó*. Ezt az adatsort két népnyelvi változat: egy szentesi (Nyr. V. 1876. 46. l.) és egy tápiószelei (Nyr. XVIII. 1889. 524. l., u. az Erd. Múz. 1892. 388. l.) variáns teszi teljessé annak bizonyosságára, hogy a Lollius és Theodoricus-tréfa körének igen gazdag területét képviselik a magyar adatok.

23. Céltalan büntetés.

II. 89.

I. Jakab angol király udvari bolondját egy megbántott gavallér halállal fenyegette meg. Panaszt tett a bolond a királynál, aki megijedt emberét azzal igyekezett megnyugtatni, hogyha bántódás éri, azonnal felakasztatja az illető urat. „Inkább szeretném, — felelte a bolond — ha ötöt egy nappal halálom előtt az akasztó-fán függni látnám”.

Híres anekdota a büntetés céltalanságáról (l. rokoni körét, a büntetés célszerűségét, Wesselski: Nasr. 499. sz.), amelynek hőséül a Lod. Guicciardini 1565-ben kiadott gyűjteménye, a *L'hore di recreationi*, Amarillát, I. Ferenc francia király udvari bolondját, szerepelteti. Ugyanezt a *Dreux du Radier* (I. 6. l.) Ferenc király egy másik híres mulattatójáról, Triboulettről, beszéli el, aki urának megnyugtató szavaira ezt feleli: „Ah! Sire, s'il plaisoit à votre Majesté de le faire pendre un quart d'heure avant.” Ebben a formában találjuk

még a következő helyeken: Flögel, *Gesch. d. Hofnarren* 1789. 344. l.; Fr. Nick, *Die Hof- u. Volksnarren*, 1861. I. 415. l.; Doran, *The History of Court Fools*. 1858. 252. l.; M. A. Gazeau, *Les Bouffons*. 1882. 77. l.; l. a további adatokat Weselski: *Nasr*. II. k. 231. l. 499. sz. és Aug. Andrae, *Rom. Forsch.* XXXVII. 1915. 888. l. Hasonló az alapgondolata Poggio 54. facetiájának (*De quodam qui Rodolphum saggitando vulneravit*), amely szintén a büntetés céltalanságát példázza. Ezek mellett többször találkozunk olyan változatokkal, amelyek nem kötik személyekhez a párbeszédet (pl. Memel, 1657. 1025. sz., *Lyrum L. L.* 300. sz.), s olyanokkal is, amelyek I. Jakab angol király nevét emlegetik (*Bienenkorb* I. 253., *Vade Mecum* II. 41.). Hozzánk e két utóbbi forma jutott el: Andrád Sámuel I. 193. = VM.; *Pesti kal.* 1816.; Tréfaberki Tivadar, III. 43. sz. (II. Jakab angol király); *S. Pataki kal.* 1832.; Nagy Ignác 539. sz. (egy király és bolondja). Van egy magyar jellegű változat is, Garam: *Élcek és adomák*, II. 150. l.: *Hogy jobb: előbb vagy utóbb?* c. anekdotája, amely Ferenc császár és magyar király udvari bolondjára vitte át Triboulet elmés feleletét.

24. Visszás felelet.

II. 80.

Szokása volt egy magyar generálisnak, hogy a regement szebb legényeit ezekkel a kérdésekkel tüntette ki: hogy hívnak, hány esztendeje szolgálász, kijár-e a pénzed és kenyered igazán? A katonák készen voltak a felelettel. Kérdéseivel egyszer egy német legényhez fordult, aki az előre megtanult három válaszon kívül semmit sem tudott magyarul. A generális véletlenül nem a szokásos rendben adta fel a kérdéseket, így a következő furcsa társalgás folyt le közöttük:

- Hány esztendő katona vagy?
- Bencze Mátyás.
- Hogy hívnak?
- Fél esztendeje.
- Bolond vagy te!
- Mindenkor igazán.

Anekdotánk rokon azokkal a tréfákkal, amelyekben a szervi bajukat rendszerint titkolni szerető süketek nevetségeltető visszás válaszokat adnak a hozzájuk intézett kérdésekre. A népköltészetben, az anekdotákban, sőt a novella- és regényirodalomban is — mint pl. nálunk Jókainál és Mikszáthnál — igen gyakran visszatérő tréfás elem. Ennek a motívumnak egyik tipikus sorában nem a sükettség, hanem a nyelvi nemismerése okozza a félreértést s az ebből következő

furcsa beszélgetést. Nálunk is jól ismert (Erdélyi, *Népdalok és mondák*. II. 1. sz.) az a régi bohóság, hogy három vándorló utas az idegen ország nyelvéből csak egy-egy szót jegyez meg magának (mi hárman, pénzért, az az igazság), s mikor gyilkosság gyanújába esnek, a vizsgálóbíró kérdéseire (ki követte el a tettet? miért? a gyilkos bűnhődjék halállal!) adott válaszaikkal akasztófára juttatják magukat (Bromyard: *Summa pred.* L. Wright 141. sz., Grimm 120. sz.). Fenti anekdotánk ennek a típusnak egyik változata. Multjával a kutatás eddig még nem törődött s így elég adat nem áll rendelkezésünkre nemzetközi vonatkozásainak megvilágítására. Annyit azonban tisztán látunk, hogy régi és elterjedt anekdotával van dolgunk. Teljesen hasonló történetet olvasunk az *El folkllore Andaluz* 1882—83. évfolyamának 132. lapján: II. Frigyes hadseregébe III. Károly spanyol király egy természetes vitézt küldött s előre megtanította, hogy a porosz uralkodó szokásos kérdéseire milyen feleleteket adjon. Mivel a kérdések nem az előre elgondolt sorrendben következtek egymást, az uralkodó és a közlegény között ez a különös beszélgetés fejlődött ki:

- Milyen idős vagy?
- Két és fél hónapos.
- Mióta vagy katona?
- 25 éve.
- A körülállók rajtam vagy rajtad nevetnek-e?
- Mindakettőn.

Irodalom: Katona Lajos, *Ethn.* II. 1891. 62. l., Wesselski, *Mönchs-latein*. 1909. XXXVII. sz. 44. l. és 212. l. jegyzet., Antti Aarne, *Finn. Märchen*. FFC. 3. 58. l., 360., Antti Aarne, *Schwänke über schwerhörige Menschen*. Hamina 1914. FFC. 20. 80—81. l.

Kónyi magyarrá színezett anekdotájának (V. ö. Garam: *Élcek és adomák*, II. 28. l.: *Tábornok és újonc*) német párja előttünk áll a *Vade Mecumban* (VII. 3.). Ugyanott egymás toszomszédságában megtaláljuk a *Democritus* szintén egymás mellett levő két hasonló típusú anekdotájának mását is. Egyiknek szereplője — Kónyi módosítása szerint — a török háborúk idején Magyarországon kóborló francia tiszt (II. 78. = *VM.* VII. 116. = Andrád II. 76. = *Hazai kal.* 1817.), a másiké pedig az elveszett malacát kereső francia katona felesége (II. 79 = *VM.* VII. 117. = a rakamazi sváb parasztra átvive megismétlődik később Garamnál, *Nem úgy van most.* 129. l. *Elveszett a malac*): mindketten a nyelv nemtudása miatt keverednek igen mulatságos félreértésekbe. Ezeknél a német anekdotatár szerkesztőjének francia gúnyolódását meghagyta Kónyi, mert az átdolgozásra különösebb ok nem készítette, az előbbi azonban viszonyainknak megfele-

lően szerencsésen átformálta, némettel helyettesítve a francia közlegényt s magyar generálissal a német ezredest. Kalendáriumaink ezt a típust vették át (*Győri k.* 1813., *S. Pataki k.* 1837.) s terjesztették tovább. Később a Bach-korszak kedélyvilágához találóan Az Üstökös (1860. 8. sz. 63. l.: *Alle beide*. — *Baka-humor* 43. l.) a fenti külföldi változattal egyező olyan élt adott neki, hogy a német nyelvet nem értő magyar baka feleletein a német ezredes rövására nevetünk (— *Wie lange dienst du? — Einundzwanzig Jahre. — Also wie alt bist du? — Zwei Jahre. — Bin ich ein Narr oder du? — Alle beide*). Ezzel a formával az élclapjainkban is többször találkozunk: Ludas Matyi III. 1869. 48. sz. 382. l. (Nagy Frigyesről), Uram Bátyám I. 1886. 40. sz. 10. l., Herkó Páter I. 1893. 23. sz. 12. l. (József császárról), Papramorgó I. 1894. 11. sz. 3. l.: *Alle beide!*. Hasonló hozzá Tóth Béla, IV. 141. l.: *Albrecht főherceg és a nagyszombati barát*.

25. Sildai motívum.

II. 126.

Egy kisvárosi tanács abba a kényelmetlen helyzetbe került, hogy a saját költségén kellett kivégeztetni egy gonosztevőt. A városi szekretárius takarékosági szempontból azt az indítványt tette, hogy inkább adjanak 4—5 forintot a halálraítéltnak s bízzák rá, hogy akassza fel magát ott, ahol akarja.

E sildai motívum eredetijét az 1597-ben Straßburgban nyomtatott és utána két ízben: 1598-ban *Die Schildbürger* címen átdolgozott és 1603-ban *Der Grillenvertreiber* néven megbővített *Lalebuch* 15—17. fejezetében olvassuk (l. K. v. Bahder, *Das Lalebuch* 1914. NDL. 236—239. k.). E szerint a sildaiak sokallották a hóhértől követelt 10 tallért egy tolvaj felakasztásáért s inkább adtak 1 tallért magának a tolvajnak, hogy akassza fel magát ott, ahol neki tetszik. Sok változatban kering e tetszetős motívum, különösen a németek között. Egy helyen pl. azt olvassuk, hogy a bopfingeriek (Würtemberg) halálra ítélték egy gonosztevőt. Mivel nem volt akasztófájuk, a lancheimi tanácstól kérték kölcsön ezt az eszközt. A magisztrátus azonban kereken megtagadta kívánságuk teljesítését azzal a megokolással, hogy az akták szerint az ő akasztófájuk nekik, gyermekeiknek s unokáiknak van szánva. A bopfingeriek erre pénzt adtak a delikvensnek s megparancsolták, hogy menjen Nürnbergbe, ahol kényelmesen kivégeztetheti magát, mert ott van hóhér is, meg akasztófa is (A. Birlinger, *Volkstümliches aus Schwaben*, 1861—1862. I. 433. l., H. Merkens, I. 6. III. 40.).

A Kónyi szövegének pontosan megfelelő anekdota-típust (l. *Vade Mecum* VI. 6.) Andrád Sámuel szintén lefordította (I. 224. sz.): *Négy öt forintal bizony fel-akaszthatja magát betsületesen*, azzal a hozzáadással, hogy a szekretárius az elítéltnak Aradot vagy Dévát tanácsolja, ahol oly olcsón felköttheti magát, hogy még két forintot meg is takaríthat. Néhány adattal még szemléltethető e népies tréfa magyar elterjedtsége. Megvan az 1798. *Pesti kalendáriumban* A *Harambasa* címen. Dugonics András hozta divatba (I. 23. II. 317. l.), hogy példabeszéd-gyűjteményeink megismétlik e sildai motívum elbeszélését cigány-adoma alakjában, valahányszor az *Az akasztás sem esik ingyen* közmondás eredetének magyarázatához érkeznek. L. pl. Ballagi Mór 8. l. 108. sz., Sirisaka Andor, 3. l., Vas Gereben: ÖM. X. 365. l., Dömötör Sándor: Ethn. XL. 1929. 101. l. 277. sz. Az *Eulenspiegel* népkönyv egyik változatának magyar átdolgozásában, a *Suszter Lipliben* (1808. 42. l. 9. sz.), szintén ilyen határozattal bocsátja el a tanács a halálra ítélt hőst. Egy zsidó-magyar anekdota Galiciába teszi a színhelyet (D'Elte, 28. l.), egy másik hasonló gyűjtemény pedig (Nagy Imre: *Hagada*, 33. l.) egy dunántúli kis község kupaktanácsára fogja rá, hogy hasonló határozattal bocsátotta útnak a kommunistát, akit senki sem akart felakasztani. Legérdekesebb azonban, hogy a Mikszáth Kálmán humorát is megkapta ez a régi népies tréfa. A *rehabilitált város* c. novellájában beszéli el (Jub. kiad. 30. k. 145–150. l.), hogy Korpona városa pallósjogot eszközölt ki Bercsényi Miklóstól, de ugyanakkor ravasz módon becsapta a kuruc sereget, ami a fejedelmet annyira felháborította, hogy Krametz Mihály főbíró fejét követelte érte. A tanács meg is hozta a halálos ítéletet, de hóhér hiányában nem akadt vállalkozó a kivégzésre. Ekkor a főbírónak kezébe nyomták a halálos ítéletet azzal a meghagyással, hogy menjen el Pozsonyba vagy Kassára, mutassa elő a hóhérnak a papirost s vétesse fejét magának. L. továbbá: Dunay János, 113. l.: *Berkeszi határozat*, Magyar Herkó Páter XX. 1912. 42. sz. 6. l.: *Jeles ítélkezés*.

26. Kártya-enciklopédia.

II. 145.

Egy Richárd nevű „burkus” katona a templomban énekeskönyv helyett játékkártyát vesz elő és szemléletébe oly ájtatosan merül el, mintha a legszebb istenese-könyvet lapozgatná. Viselkedése nagy megbotránkozást kelt. Az egyházi megpirongatja, majd a predikáció befejeztével följelenti a majornak. A felelősségre vont katona kártyáját kivieszi zsebéből s így védekezik: „...ebben olly dolgok foglaltatnak

a' mellyeket az embernek el-kerülhetetlenképen tudni kell. Hogy ha én ezt a' tök filkót szemlélem, tehát meg-emlékezem azon egy hatalmas valóságról, a' ki mindeneket teremtett vala; a' két szem emlékeztet az ő és új testamentomra, a' három szem azon három férjfiakra, kik a' tüzes kementzében olly állhatatosan meg-maradtanak; a' négy szem emlékeztet a' négy Evangyelistákra; az öt szem azon öt szüzekre, kik égő lámpással várták az ő vőlegényeket... A' hat szem emlékeztet arra, hogy az Isten hat napokon teremté e' világot; a' hét szem pedig a' szombatra, mellyen az Isten meg-nyugodott vala; a' nyoltz szem azon nyoltz lelkekre, kik a' bárkában az özön-víztől meg-menekedtek; a' kilentz szem azon kilentz háládatlan fekélyesekre, kik meg-gyógyulások után nem jöttek meg-köszönni, a' tiz szem pedig mit juttasson jobbat eszembe, mint a' tiz parantsolatokat? A' Dáma azon jó indulatú Királynéról emlékeztet, a' ki Salamonhoz ment, hogy a' világ végezetéről való böltsességet tanuljon; a' Király pedig azt mondja nékem, hogy második Fridrik Királyomnak, mint egy derék katona híven szolgáljak... Tovább az én kártyám nékem kalandáriomom-is; mert ha a' kártyában minden szemeket számba veszek, tehát azokat épen 365-nek (találom), melly épen annyi mint egy esztendőben a' nap; a' levelek pedig 52-ten vannak, valamint hetek egy esztendőben. Így tehát a' szükségben mind Bibliám, mind Imádságos könyvem, mind kalandáriomom, mind pedig jádszó eszközőm a' kártyámban vagyon". Közben kétszer az egyházfin kitölti bosszúját, amikor a' „felső Legény"-t rávonatkoztatja s „bibasz" embernek nevezi, aki „olly számár, hogy mind ezeket a' kártyában észre nem veszi".

A mult század népies irodalmában Európa-szerte találkozzunk a kártyalapok vallásos jelentésének egy tréfás elbeszélés keretébe foglalt értelmezésével. Ismeretes ez a franciaiban (*Explication morale du jeu de Cartes*. Paris s. a., *Histoire de jeu de cartes du grenadier Richard*. 1809. Ennek 1811-iki párizsi kiadása egy metszettel van díszítve, amely Richárdot ábrázolja, amint az oltár közelében a kártyákat forgatja s a körülötte álló közönség megbotránkozással tekint rá. L. Zeitschr. d. Ver. f. Volkskunde XIII. 1903. 85. l.), angolban (*The Perpetual Almanack*. 1848. 320. l.), svédben (*En Nöjsam Historia. Om den förwandlade Kortleken*. 1814.), dánban (*En smuk Historie*. 1803), németben (1805—1814. közt), hollandban (Bols: *Honderd oude vlaamsche Liederen*. 1897. 50. sz. *Het geesteljik Kaartspel*), spanyolban (Duran: *Romancero general*. II. 1323. sz. *La baraja*. 1851.), portugálban (*Puras verdades de soldado Ricardo*. 1880. L. Zeitschr. d. Ver. f. Volkskunde XI. 1901. 384—386. l.), olaszban (*Difesa di un soldato prussiano*. 1866. L. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. XI. 1901. 386—387. l.) és izlandban. V. ö. Bolte: *Eine geistliche Auslegung des Kartenspiels*. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. XI. 1901. 376. kkl.

Ezekben a részint verses, részint prózai feldolgozásokban azt olvassuk, hogy az istentisztelet alatt egy katona előveszi, nézi és forgatja a kártyalapokat. Ez megütközést kelt s jelentést tesznek róla a parancsnokló tisztnek. Kihallgatásán azzal védekezik az inkább agyafurtnak, mint ostobának látszó legény, hogy a kártya az ő imádságos könyve. Aztán sorban elmondja az egyes lapok jelentését. A tiszt nemcsak felmenti, de meg is jutalmazza a vádlottat. Az elbeszélés hőse rendszerint katona; neve Louis Bras-de-fer (francia); vagy Richard (francia, német, spanyol, portugál), pontosabban Richard Middleton (francia, angol), vagy Richard Lee (angol), ritkábban Ferenc (német) vagy Pipi Talduff (francia). Mindenütt az illető nemzetbeli, csak az olaszoknál porosz és a hollandoknál német. Az angol népkönyvben és a vele összefüggő néhány skandináv változatban nem katona, hanem pap a főszereplő. A francia kivételével, amely a végén büntetést ró Richárdra, az összes feldolgozások jutalomban részesítik az elmés föltalálót. Természetesen a kártyalapok jelentésének, színének és számának magyarázatában az egyes darabok között több eltérő és egyező vonás állapítható meg. Az elbeszélés eredetét és fejlődésének egyes mozzanatait pontosan még nem ismerjük, csak lényegesebb vonásaiból gyának szunk francia vagy angol származására. Legrégibb ismert változata David Jones 1766-ban nyomtatott munkájában (*Cydymaith diddan*, p. 1—10.) olvasható (V. ö. H. Gaidoz, *Ztschr. f. keltische Philol.* IV. 208—219. l.). Leginkább elterjedt s mai napig is élő tárgy Franciaországban, v. ö. Aug. Andrae, *Rom. Forschungen* XVI. 1904. 329., 346. l. és XXVII. 1910. 355. l. Úgy látszik, hogy formája csak a XVIII. század második felében alakult ki, azokból az elemekből, amelyek már a XV. század óta benne éltek a köztudatban.

Legrégibb német változatát Bolte a XIX. század elejéről említi (*Das Kartenspiel in der Kirche*. Flugblatt cca 1805—1814. A British Museum egyetlen példánya után közölve a *Ztschr. d. Ver. f. Volksk.* XI. 1901. 382—383. lapjain). Bolte figyelmét kikerülte a XVIII. század két anekdotagyűjteménye: a *Vade Mecum* (VII. köt. 1777. 130: *Karten-Encyclopädie*) és a *Säke mit Anekdoten gefüllt* (1788. Erster Sack. 82—83. l. 116. sz.), amelyekben a szóban forgó történet azonos szöveggel kerül szemünk elé. Az anekdota-típus az összes fenti népies változatoktól a következő lényeges pontokban tér el: 1. A hármas egyedül itt jelenti a tüzes kemencében megmaradt három férfit; 2. a királyt csak ez vonatkoztatja Frigyesre; 3. a felsőt az árulkodó egyházfira; 4. hiányzik a színek magyarázata. A többi idegen nyelvű változatban ugyanezen helyeken 1. a szentháromság, a 3 grácia, a cet gyomrában 3 napig tartózkodó Jónás; 2. az Isten vagy az il-

lető nemzetbeli uralkodó és 3. Judás szerepel; 4. a színeknek is megvan a különleges jelentőségük (Krisztus kifolyt vérért jelentik). Mivel a magyar elbeszélés is ugyanezen pontokban tér el az összes európai változatoktól illetőleg egyezik a német anekdota-típussal, kétségtelen, hogy Kónyi a *Vade Mecum* elbeszélését vette át, amely a David Jones-féle alaptípus közelében feltűnő első irodalmi forma. Kónyi anekdotája, amely az angol-német után következő legrégebbi emlék, a VM. szövegével szószerint egyezik is: abból csupán a magyar olvasók előtt ismeretlen és közömbös helynév (Glasgow) maradt el. Hosszúsága miatt az elbeszélés nem volt alkalmas arra, hogy anekdotagyűjteményeinkbe illeszkedjék, így csak egy ízben találkozunk vele a *Baka-humor* (106. l.) c. katona-adomás könyvben. Mozzanatai egyeznek a Kónyiéval, csak teljesen megmagyarosodtak.

27. Asszony-privilégium és litánia.

II. 124—132. l.

A *Democritus* II. részének függelékében (124—129. l.) olvasható *Az asszonyoknak igazságok és privilégiumok* c. érdekes népies tréfa, mely az uralomra vágó s a férfi zsarnokság alól szabadulni törekvő házastársakkal gúnyolódik. Foeminariustól, az asszonyi nem főgubernátorától, kiállított szabadságlevél 17 pontban sorolja fel a kiváltságokat, amelyek az asszonyt mentesítik minden házi gondtól s férfiúi alárendeltségtől, továbbá elszámolja azokat a köteleességeket, amelyek a férjet az asszony tetszésének szolgálatára és szeszélyeinek udvarias kielégítésére kötelezik. Ezt követi egy tréfás litánia (129—133. l.), amely egyházi formulába foglalt könyörgéseket tartalmaz a rossz erkölcsöknek alávetett gonosz asszonyok megjavulásáért. Népies hangú, izlésű és humorú, állandóan a nyers és durva vonások mentén járó fogalmazvány. A *Democritus* tréfája ugyan igen eredetinek látszik, szelleme azonban a magyar szöveget századokkal megelőző idők darabos kedélyvilágát juttatja eszünkbe. Kónynak tehát csak a tolmácsolás csekélyebb érdeme marad meg. Eredetijét abban az egyleveles folió alakú német nyomtatványban gyanítjuk, amelyet H. Hayn bibliográfiája *Der Frauen und Weiber Privilegium* címen a XVI. századból idéz (*Bibliotheca Germanorum erotica et curiosa*. 1913. II. 408. l.). Címük azonosságából („Wir Ober- u. Niedersächs. Frauenzimmer thun kund allen Männern, wegen unsers Privilegii und Testimonii, auch was für Freyheit wir bekommen haben etc.”) tartalmuk egyezésére következtetünk. Szintén a Hayn leírásából (II. 409. l.) van tudomásunk egy későbbi

hasonló nyomtatványról, amely ugyancsak *Der Frauen und Weiber Privilegia* címen 8° alakban 4 számozatlan levélen 1780 körül jelent meg (s. l.). A röpvnek a bibliográfiában közölt bekezdő sorai („Wir Foeminarius Oberster Gubernator u. Schutzherr Weiber, ... thun kund, dass uns etliche Weisbilder erbärmlich vorgetragen haben, wie dass sie soviel allerley Ungebühr erdulden müssen, und allzeit erlitten. Also haben sie uns um ein eifriges Privilegium ersuchet ...”) pontosan egyeznek a *Democritus* szövegének bevezetésével. Annál inkább ezt kell tartanunk a *Democritus* eredetijének, mert közvetlen folytatásként utána következik a magyar litániának megfelelő *Ganz neu Litanay für diejenigen Weiber, welche allen bösen Lastern und Untugenden ergeben sind* (l. Haydinger's Bibl. I. 2. 47. l., F. Schnitzer's Bibl. München 1902. 153. sz., H. Hayn i. m. II. 409. l.). Igen elterjedt népies kiadvány lehetett ez, amely a nők rovására évszázadokon keresztül sok mulatságot szerzett a férfi olvasóknak. A kiváló Fischart-kutató Wendelernek a braunschweigi múzeumba került röpv-gyűjteményében találta meg Bolte a Privilegiumnak egy olyan kiadását, amelyik a következő 9 rézmetszettel van illusztrálva: 1. a trónon ülő Foeminarius átnyújtja a fegyverbe öltözött asszonyoknak a szabadságlevelet; 2. a férj pénzt ad feleségének a korcsmázásra; 3. a társaságból éjszaka hazakíséri feleségét, gondosan világítva előtte az utat; 4. asztalt terít a férj; 5. de neki az ételből csak a maradék jut; 6. seprí a konyhát, míg felesége egy fiatal legénnyel kockázik; 7. a feleség idegen férfiak társaságában mulat a fürdőben; 8. a férj bátoratlanul kopogtat a hálósoba ajtaján, amely mögött felesége a szeretőjével enyeleg; 9. végül a dolgot megsokalló férj elnápálgolja az asszonyt (Ztschr. d. Ver. f. Volksk. XV. 1905. 43—45. l.). A Boltetól közölt szövegnek pontos mása a *Democritus* tréfája, amely ismeretlen népies termékként a Nyr. közleményei közt is megjelent (VI. 1877. 363—364. l.). Ez a fejezet nem esetleges függelék: szervesen illeszkedik Kónyi hasonló szellemű népies darabjai közé.

28. Diógenes.

II. 140—181. l.

A *Democritus* különálló része a Toldalék darabjai közé illesztett *Diogenesnek Élete* c. fejezet: ez nem egyéb, mint azoknak az anekdotáknak gyűjteménye, amelyek a híres és népszerű sinopei cinikus bölcselő neve alatt maradtak fenn és terjedtek el (l. Fragm. phil. graec. II. k. Paris 1867). A róla keringő mondásokban sok olyan bizarr vonás és termé-

szetes meglátás van, amely közel áll a népies felfogáshoz. Humora is nyers, vaskos, kirívó színű. Korán, már a XVI. században, népies formát kaptak a Diogenes-anekdoták és századokon át époly kedveltségnek örvendtek, mint a hasonló jellegű mulattató könyvek. Ennek az ókori gyökerű anekdotacsoportnak legrégebbi ilyen emléke a XVI. századból való. Az ismert adatok alapján a Goedeketől (II. 557. l.) és a Heitz-Rittertől (*Versuch einer Zusammenstellung der deutschen Volksbücher*. 1924. 22. l. 82. sz.) idézett 1550-i Diogenes-népkönyv (*Diogenes*. Zürich MDL.) valamelyik későbbi átdolgozott kiadásában kell keresnünk a *Democritus* e fejezetének eredetijét. Forrása is igazolja a tartalmából szintén kiviláglo népies eredetét. Diogenes-anekdotákat olvashatunk magyarul még a következő helyeken: Marosvásárhelyi Gergely: *Világ kezdetitől fogva*. Kassa 1623. 360—363. l., *Tréfás elméjű bölts Diogenes filosofusnak Historiája*. Magyar versekbe foglaltatott. Kolosváratt 1782. 39 l., Hatvany Pál, 49—53. l. (25 Diogenes-anekdota), Tatár Péter: *Regekunyhója*. (1857.), 16. sz. 1—11. l.: *A bölcs Diogenes, vagy: A hordó is palota, ha bölcs lakik benne*.

Nasreddin.

29. Rák a levélben.

I. 19.

Egy valaki levél kíséretében néhány rákot küldött a prókátornak. Útközben a paraszt egy folyó mellett leült s bontogatni kezdte a kosarat, hogy lássa, mi van benne. Amíg egyet aludt, a rákok a kíváncsiságtól ejtett nyíláson megszöktek. A paraszt észrevette a bajt, de azért beállított a kosárral a prókátorhoz. „Hallod-e barátom! — szólt az úr — a' levélben rákok is vannak.” „Oh, hála-Istennek! monda a' paraszt, hogy a' levélben vannak, mert már meg-ijedtem, hogy mind kimentek a' kosárból.”

Nasreddinnek az esete ez, aki az ajándékba vitt halvát útközben addig kóstolgatja, míg az utolsó morzsáig megeszi, s bizonyosággal, hogy valóban magával hozta az ajándékot, előmutatja a skatulyát. (Wesselski: Nasreddin, 253. sz.). Ez a motívum gyakran szerepel a népies tréfák között, l. pl. Merkens, III. 209., Fr. S. Krauss, 175. l., A. Schullerus: *Verz. d. rum. Märchen u. Märchenvarianten*. 1928. FFC. 78—80. sz. 96. l. 2. 11. sz. Régiségére és keleti távlataira épen a Nasreddin tréfája utal; ezt J. A. Decourdemanche egy olyan kéziratból tette közzé (*Sottisier de Nasr-Eddin*).

Hodja. 1878. 194. sz.), amely a XVI. század végéről maradt fenn. Nyomai a nyugati anekdotagyűjteményekben a XVII. század közepe óta kísérhetők figyelemmel. A következő adatait ismerjük: Memel 1657. 743. sz., *Allmodische Sitten-Schule* 1660. 36. sz., *Der kurtzweilige Polyhistor*. 1719. III. 62. sz., *Der lustige Teutsche*. 1729. 74. l.

A német anekdota-típussal pontosan egyező Kónyi-anekdota további magyar életét (váltakozva a nyúl-variáns-sal) a következő adatok jelzik: *Vátzi kal.* 1786., Sándor István, IV. 187. l. (rák), *Pesti kal.* 1811.: *Rákok a' levélben.*, Szikra Miklós, 21. sz. (rák), *Anekdoták*, 91. sz. (rák), Jókai Mór: *Országos Nagy Naptár*. 1854. 99. l. (nyúl), Jókai Mór: *A magyar nép adomái*. 201. l.: *A nyúl a levélben.*, Jókai Mór: *A magyar nép élce*, 175. l., Vajda János, 127. l.: *Rákok a levélben.*, Dvorzsák 962. sz. (Nyúl), Nyr. XXXI. 1902. 50. l. (a győrmegyei Écsről közölt adoma, rák helyett két galamb), Dömötör Sándor, *Ethn.* 1929. 90. l. 100. sz., *Az Űstökös XXXVIII.* 1895. 1987. sz. 496. l. (nyúl), U. o. XLIV. 1901. 4. sz. 44. l. (nyúl).

30. Az orvos.

I. 119.

Egy orvos, valahányszor a temető mellett ment el, mindig eltakarta ábrázatát, mert lelkiismeretfurdalást érzett az elköltözöttek korai halála miatt.

Adataink túlnyomó része e motívum keleti származására vall. Nasreddin egyik elbeszélésében (Wesselski kiad. 204. sz.) szintén egy orvostól van szó, aki a temető mellett mindig becsukott szemmel haladt el. Fiának érdeklődésére azt felelte, hogy nem tud a temetőre nézni, mert része van az ott nyugvók örök pihenésében. Ugyanez megvan a szerb (77. l.) és a horvát (48. l.) Nasreddinben, Mawlana Dsami perzsa költő (1414—1492) *Bäharistanjában* (*Der Frühlingsgarten*, Frh. v. Schlechta-Wssehrd ford. 1846. 86. l.) és Gladwin keleti gyűjteményében (*The Persian Moonshee*, 40. sz.). Joh. Hertel legújabb keleti anekdotatára (*Zweiundneunzig Anekdoten u. Schwänke aus d. modernen Indien*. 1922. 40. sz.) szintén közli egy modern indiai változatát. Nyugati adatot csak kettőt találtam: *Dictionnaire d'anecdotes=Anekdoten* I. 32. l. és *Vade Mecum* IV. 111. sz., amelyek épen Kónyi tőszomszédságában állanak. Az 1796-i *Győri kal.* és Sándor István anekdotája (VII. 126. l.) bizonyára Kónyival függ össze.

Eulenspiegel.

31. Henep és Senep (Haní és Senfi).

I. 33.

Eulenspiegel obscén tréfái közül való. Azok közé tartozik, amelyekben Eulenspiegelnek gonosz öröme telik a szó-játékban és a szócsavarásban. Kónyi elbeszélése (l. u. ezt Trocsányi III. 183. l.) szószerint egyezik az Eulenspiegel-népkönyv 10. históriájával: *Die X. history sagt wie Ulnspiegel ein hoffiunger ward, vnd in sein iunckher leerte, wa er sund das krut henep, so solt er daryn scheissen, da scheiss er in senep, vñ meint henep vñ senep wer ein ding.* Lásd J. M. Lappenberg, *Dr. Thomas Murners Ulenspiegel*, 1854. 11—13. l. és 231. l. j., E. Schröder facsimile kiadását az 1515-strassburgi kiadásról, Gröger Lajos, Kalazantinum XVI. 1910. 28. l.

32. Próféta-eper.

I. 42.

Egy másik obscén Eulenspiegel-tréfa: a frankfurti vásáron próféta-eperrel becsapja a Messiást váró zsidókat. E tárgyat többen is feldolgozták, de köztük, kétségtelenül, az Eulenspiegel-népkönyvé a legmulatságosabb. Elbeszélésével a Kónyié — irodalmunkban e tárgy egyetlen előfordulása (szólás formájában emlegeti Jókai: *A magyar nép élce* 55. l. és Herkó Páter I. 1893. 35. sz. 10. l.: „isten ucse próféta epret evett kelmed”) — néhány lényegtelen vonás kivételével pontosan egyezik: *Die XXXV histori sagt wie Ulenspiegel die iuden zu Franckford an den Mey betrog vmb insent gulden, er vkoufft in seins trecks für propheten beer.* Lásd. E. Schröder facsim. kiad., Lappenberg, *Ulenspiegel* 49. l. Ez az Eulenspiegel-tréfa feltűnően egybevág Bebel *De mercatore, & Judaeo* c. facetiájával (Lib. II. 46.), s alapgondolata egyezik Poggio 166. facetiájával is (*Altera facetia eiusdem de uno, qui divinare volebat*), amely így hangzik: „Alteri quoque, ut diuinator fieret, optanti unica, inquit (sc. Gonella), pillula te diuinum reddam. Assentienti pillulam ex stercore confectam in os praeibuit. Ille prae foetore uomitans, stercus, inquit, sapit quod dedisti. Tum Gonella verum illum diuinasse affirmavit et precium divinationis poposcit.” Ezt a Gonnellához kapcsolt motívumot (igazmondás, ezt a formát magyarul l. *Pipafüst*, 19. l.) Sacchetti is feldolgozta a 211. novellájában (1724. II. 178. kkl. és Hans Floerke ford. 1907. III. 216. kkl.), majd utána M. Manni (*Le veglie piacevoli*, 1815.

37. kkl.), s olvasható A. Wesselski alább id. Gonnella-kiadásában is (16—20. l.). A *De la crote* c. francia fabliau (Montaignon—Raynaud, III. 46. kkl.) szintén a Sacchetti novellájával közös motívumon nyugszik, hasonlóképen a *Paragon des nouvelles honnestes et delectables*, 1531.: *De Ulespiegle et des juifs* c. elbeszélése és E. Eyring: *Proverbiorum copia*, 1601. 314. l. idevonatkozó adata. Megemlíthető még, hogy Hans Sachs egyik mesterdalában (*Gonnella lert warsagen*, 1548. Goetze-Drescher IV. 463. l. 554. sz.), amely Poggio facetiájából készült, s a *Schiltbürgerben* (*Juden zu Frankfurt, da jnen Propheten Beer feil gebotten worden*. F. Bober-tag, DNL. 11. k. 343. l.) szintén feltűnik ez a motívum. L. a további adatokat: Lappenberg, *Ulen Spiegel* 250. l., Bolte: Montanus 581. l. 43. sz., Anglia XXXI. 498. l., Wesselski: Bebel I. k. 187. l. 46. sz., U. ö.: *Die Begebenheiten der beiden Gonnella*, 1920. 99—100. l., Semerau: Poggio. 227. l. 166. sz., E. Kadlec: *Untersuchungen zum Volksbuch von Ulen Spiegel*, 1916. 59—61. l., Gröger Lajos, Kalazantinum XVI. 1910. 29. l.

33. A megfiatalítás.

I. 51.

Heilbronn városában egy doktor kihirdette, hogy a vén asszonyokat megifjítja. Tömegesen tódultak hozzá, akiket az idő megviselt. Megparancsolta nekik, hogy egy cédulára írják fel nevüket és életkorukat, majd három nap múlva jöjjenek vissza. Amikor újból megjelentek, tudtukra adta, hogy a cédulákat elveszítette, tehát írják le ismét a nevüket és az esztendejüket, de pontosan, mert a legvénebbiket meg kell égetnie s annak porából gyógyítja meg a többit. Amikor beadták az új cédulákat, a doktor elővette a régieket s összehasonlította a kettőt. Az eredmény meglepő volt: három nap alatt mindenki 40—50 esztendővel lett fiatalabb. A jól megfizetett ravasz doktor nevetve bocsátotta el pácienseit.

E tréfa magva közös az *Eulenspiegel* 17. históriájával: *Ul. heilt die Kranken im Nürnberger Spital*, amely viszont Stricker *Der Pfaffe Amis*ával (4. sz. V. 805—931. vs.), a *Le vilain mire* c. ófrancia fabliauval (Barbazan-Méon, 1808. III. 1. l.), a *Mensa philosophica* egyik elbeszéléssel s Poggio 190. facetiájával (*Facetum cuiusdam Petrilli ut liberaret hospitale a sordidis*) áll kapcsolatban. Ugyanez a motívum szolgált alapjául Molière *Le médecin malgré lui* c. darabjának is. Amis tudomásukra hozza a betegeknek, hogy közülük azt, aki a leggyengébbnek érzi magát, megöli s annak vérével a többit meggyógyítja. Természetesen egyszerre mindenki egészséges

lesz. A *Mensa philosophica* elbeszélése szerint: „Cum multi claudi venissent ad ecclesiam cuiusdam sancti, ut ibi sanarentur, nec possent expelli a sacerdote, tunc dixit sacerdos: date mihi omnes baculos, ego vos omnes curabo; quo facto misit pro igne. Qui requisierunt: ad quid? Dixit: magis claudus comburetur, et de pulvere eius omnes curabimini; quo audito omnes fugierunt.” Poggio facetiájában Petrillus gyógymódja még drasztikusabb: a legbetegebbet meg akarja főzni és zsírával a többit meggyógyítani. Eulenspiegel azzal a fenyegetésével üríti ki a nürnbergi kórházat, hogy mindnyájuk meggyógyítására azt fogja porrá égetni, aki az adott jelre legutolsónak hagyja el a kórházat. Erre még a tíz év óta fekvő betegek is eszeveszetten szaladnak ki a kórházból. L. a további adatokat Lappenberg: *Ulenpiegel* 238., Bolte: Montanus 43. sz., Semerau: Poggio 228. l. 190. sz., Zipperling: *Das altfranzösische Fablet du vilain mire*. 1912. 223. l., E. Kadlec i. m. 15—17. l.

Kónyi elbeszélése, amely a csodálatos gyógyítás módjának a megfiatalításra átvitt későbbi változata, csak a megégetés és a gyors siker motívumaiban függ össze Eulenspiegel tréfájával. E változat, amely nem tartozik az Eulenspiegel-népkönyv tartalmához, de kétségtelenül vele áll kapcsolatban, nálunk még három helyen fordul elő: *Kassai kal.* 1763. Toldalék: *Egy komédiás a vén asszonyokat megifjítja mesteriségével* (l. Trostler József, *Mesenyomok*. 21. l.), *Vátzi kal.* 1786. és 1825. Az eredeti Eulenspiegel-história magyarul először a *Susztér Lipli... furtsaságaiban* (1808. 35. l. 8. szakasz: *Lipli egy Ispotályban orvosság nélkül egy nap alatt minden betegeket meggyógyít*) jelenik meg. Ez a magyar változat az 1807. lipcsei átdolgozott és megrövidített Eulenspiegel-kiadásból (c. VIII. *E. macht die Kranken in einem Spittale an einem Tage ohne Arznei gesund*) került hozzánk. L. még Nyr. XII. 376. l. = Simonyi Zsigmond, 45. l. 2. sz.

34. Méhkas-história.

I. 63.

A méhkasban alvó Eulenspiegelt a tolvajok ellopiják. Míg a hátukon cipelik, Eulenspiegel a sötétben hol egyiknek, hol a másiknak üstökét ragadja meg. Ezek egymást gyanúsítják az ingerkedéssel s alaposan összeverekednek, míg a kópé tovább folytatja álmát a félredobott kasban.

Ez az igen népszerű Eulenspiegel-tréfa először. Georg Hayden *Salomon u. Markolf* c. versében fordul elő: ennek kézírata még 1479. előtt készült s egyedül álló a Salamon és

Markalf latin és német nyelvű változatai között (E. Schaubach: *Georg Haydens „Salomon u. Markolf“*. Diss. 1881. 4. l.). Valószínűleg előszóból hallotta ő is, meg az Eulenspiegel szerzője is, s egymástól függetlenül illesztették munkájukba. Ezt a tárgyat Hans Sachs is feldolgozta (*Eulenspiegel im Pin-korb*. 1548. Goetze-Drescher IV. 429. l. 529. sz.) s a korai francia gyűjteményekben, így Carnoy elbeszélései közt (Romania VIII. 222. l. 5. sz.: *Pierre Badaud*) szintén előfordul: ebben a csibész a tolvajokat egy csizmadia-árral szurkálja meg, azután kiugrik a kosárból és elszalad. Hasonló történet olvasható Martin Montanus *Wegkürzer*-ében (c. 5. *Von einem könig, schneider, rysen, einhorn und wilden schwein*), ahol a vitéz szabó úgy szabadul meg a fa alatt alvó két óriástól, hogy felmászik a fára, s hol az egyikre, hol a másikra dob egy-egy követ. Az eltalált mindig azt hiszi, hogy a másik ütötte meg. Ezen hajba kapnak s ágyonverik egymást (l. Kadlec i. m. 89—92. l.).

Könyi elbeszélése (l. Gröger L. *Kalazantinum* XVI. 1910. 29. l.) megfelel az Eulenspiegel-népkönyv 9. históriájának: *Die neund history sagt wie Vlenspiegel in einen Ymenstock krouch, vnnd zwen bei nacht kamen vnnd den ymenstock wolten stelen, vnnd wie er macht das sich die zwen raufften und liessen den ymenstock fallen* (l. E. Schröder facs. kiad.). Anekdota jellegének megfelelő rövidsége a lényeges mozzanatait nem érintette. Még a következő magyar előfordulásait ismerjük: *Susztér Lipli ... furtsaságai*, 1808. 109. l. 23. sz.: *Elloppják Liplit, azután-is egy Szabónál áll be* (1807. lipcsei kiad. c. XXIII.), Jókai Mór: *A magyar nép adomái*. 66. l.: *Csalóka Péter kalandjai.*, U. az Jókai Mór: *A magyar nép élce*. 52—53. l. A hevesmegyei Besenyőtelkén feljegyzett népies magyar változatát l. *MNGy*. IX. 76. sz. 527—528. l.

35. A kalmárok megcsúfolása.

I. 70.

Egy katona a frankfurti Csillag-fogadóban gazdag kalmárokkal kerül össze, akik az asztal fölött vele különféle tréfákat (pl. a kalán megevése, l. Taubmann, 41. sz.) üznek. A katona részint tűri, részint mindjárt visszafizeti ízetlenkedésüket. Igazi bosszút másnap reggel áll rajtuk, amikor ágyaikat igen rendetlen állapotba hozza.

Könyi adomájának ez a piszkos részlete egybevág az Eulenspiegel-népkönyv 85. elbeszélésével: *Die LXXXV. histori sagt wie vlenspiegel einer wirtin in das bet scheiss vn̄ die wirtin uberredt das es ein pfaff gethon het* (Lappen-

berg, *Ulenspiegel* 123—124. l., E. Schröder facs. kiad.). Ugyan-
ez olvasható még Paulinál (653. sz.), továbbá Hans Sachs-
nál (*Das Ay ins Pfaffen Pet*, 1544. Fab. III. 316. l. 157. sz.)
és az angol *Merie tales of Skelton*ban (c. 123.), amely —
Lappenberg gyanítása szerint (279. l.) — *Eulenspiegel* szer-
zője előtt ismerős lehetett (l. Bolte: Pauli II. 399. l. 653. sz.).

36. Jó tanács a szabóknak.

I. 122.

Tillinkó Hamburgba csödit a tartomány összes szabóit, mert va-
lami olyan dologra akarja őket tanítani, aminek nemcsak ők, hanem
unokáik is a világ végéig hasznát vehetik. Amikor összegyülekeztek s
már türelmetlenül várták a nagyfontosságú nyilatkozatot, Tillinkó fel-
ment egy elérhetetlen toronyra s fennhangon lelkükre kötötte, hogy va-
lahányszor a cérnát a tübe húzzák, el ne felejtсенek bogot tenni a végére.

Kónyi Tillinkó-trufája (l. Gröger L. Kalazantinum XVI.
1910. 29. l.) pontosan egyező párja az *Eulenspiegel*-nép-
könyv 50. históriájának: *Die L histori sagt wie Ulenspiegel
die schneider im gantzen sachssen land beschreib er wolt sie
ein kunst leren, die solt inen vnd iren kindn gut thun*. Az el-
térés a kettő között csupán a helyben van: *Eulenspiegel*nél
Rostockban történik az összejövétel. Lappenberg (*Ulenspie-
gel*, 257. l.) eredeti német tréfának tekinti ezt az elbeszélést
s kapcsolatba hozza a szabóknak a középkorban valóban
tartott kongresszusaival, ahol a mesterségükbe vágó dolgo-
kat tárgyalták meg. *Eulenspiegel* tréfája tehát nem egyéb,
mint ennek a szokásnak kigúnyolása. A magyar *Eulen-
spiegel*ben Suszter Lipli (25. sz. 122—123. l.) a halálos ágyá-
hoz hívja a szabókat s végrendeletileg köti lelkükre a cérna
végére bogozandó csomót (l. 1807. lipcsei kiad. c. XXV.).
Hasonló motívumra találunk Nagy Ignác egyik adomájában
(578. sz.): egy földesúr összejövételre hívja fel a vidék ösz-
szes koldusait, s mikor ezek izgatottan lesik az ajándékot,
a földesúr tudomásukra hozza, hogy soha hozzá koldulni ne
jőjjenek, mert teljesen hiábavaló lenne a fáradságuk.

37. Bolond-mag.

II. 2.

Egy udvari bolond bolond-magvakat vet, mert az okos embereket
a herceg földje nem termi meg.

Ez a tréfa *Eulenspiegel* 73. históriájában olvasható: *Wie
Eulenspiegel in einer Stadt in Sachsen Land gelegen Stein*

säet, darum er angesprochen ward, und er antwort, er säe Schalk. Különféle változatokban s más és más személyekhez fűzve kedvelt darabja volt a régi gyűjteményeknek, pl. Kirchhof I. 413. sz., Claus Narr 85. l., Zingref, *Apophthegmata*, 1628. II. 92. l., *Bienenkorb* IV. 55.; *Vade Mecum* V. 127.; Flögel, *Gesch. d. Hofnarren*, 1789. 456. l. — Nálunk is több nyoma észlelhető: Andrád I. 132.; *Házi és uti kal.* 1798.: *A' bolond*; *Pesti kal.* 1799. és 1804.; *Budai kal.* 1807.; *Hazai kal.* 1816.; Dugonics I. 120. l.; *Közhasznu honni vezér*, 1836. 163. l. 30. sz.; Vas Gereben: *Neveünk* I. 184. és 240. l.=ÖM. IX. 444. l. és X. 355. l.; Kőmíves János, 313. sz.; Gröger Lajos, *Kalazantinum* XVI. 1910. 31. l. Tóth Béla, VI. 309. l.: gr. Vay Sándor anekdotáiból Ferenc császár udvari bolondjáról, Akliról, beszéli el ezt a tréfát.

Arlotto.

38. Kommisszió.

I. 35.

Az Indiába készülő Arlottót ismerősei mindenféle megbízással halmozták el. Kérésüket emlékeztetőül cédulákra jegyezték, de csak kevesnek jutott eszébe, hogy a pénzt is előlegezze. A hazatérő Arlottóhoz mindenki eljött a maga rendeléséért. Ekkor kitűnt, hogy csak azoknak a kérése teljesedett, akik megbízásukhoz pénzt is mellékeltek, mert az ő cédulájukat az arany súlya megtartotta, míg a többiekét könnyűségük miatt a szél a tengerbe fujta.

Az Arlotto nevéhez fűződő facetia-gyűjtemény 122. sz. elbeszélése (*Il vento porta via al Piovano i ricordi di certe commissioni dategli da alcuni per Bruggia, senza anticipargli il danaro*, l. Baccini kiad. 264. l.), e tréfa legrégibb emléke, a következőképen adja elő ezt az esetet: Híre terjedt, hogy Arlotto Flandriába készülődik. Barátai és ismerősei — mint ilyen utazások alkalmával általában szokás — különféle szívességekre kérték meg emberüket. Kívánságaikat cédulákra írták, s voltak olyanok, akik pénzt is adtak melléje, de legtöbben azt mondták, hogy a költségeket majd az áru átvételekor térítik meg. Mikor a gálya már útra kelt, Arlotto a hajó fedélzetére rakta a cédulákat. A figyelme-sebbekét pénzükkel le is nyomtatta. Hirtelen egy szellőcske kerekedett s a könnyű papírok, amelyeken pénz nem volt, a tenger vizébe repültek. Arlotto lelkiismeretesen teljesítette feladatát. Amikor haza érkezett, felkeresték megbízói. Némelyeknek átadta a hozott tárgyakat, a többieknek pedig el-

beszélte, hogy milyen nagy szerencsétlenség történt vele, amikor a cédulákat számbavette. Ezek magyarázatot kértek, hogy miért épen az ő cédulájuk veszett el, amire Arlotto így felelt: „Ez onnan van, hogy amazok céduláját a rajta levő pénz súlya megtartotta, míg a tietek, amelyen semmi nem volt, az első légáramlatra a tenger vizébe kívánczozott”. — Ez az elbeszélés megvan a XVI. századi Arlotto-kiadásokban, az 1650-i párizsi s a Ristelhuber-féle legutolsó francia fordításban (1863.). A szél szárnyára került cédulák motívumát B. de la Monnoye *Commissions* címen versebe szedte (*Recueil des meilleurs contes en vers*. 1774. 107. l.) s feldolgozta Hans Sachs is a legutolsó schwankjában (*Der Kawffmann mit der Sackpfeuffen*, 1573. Goetze-Drescher II. 625. l.), amelynek forrása épen Arlotto facetiája és Joachim Camerarius *Pastoris memoria* c. meséje volt (*Aesopi ... vita*. 1538. 177. b. l.). A népköltészetben szintén nyoma van ennek a motívumnak, pl. Gonzenbach: *Sic. Märchen* I. 260. l., ahol Giufá annak a megbízásait teljesíti, aki pénzt is ad hozzá. L. Köhler-Bolte, *Ztschr. d. Ver. f. Volksk.* VI. 1896. 74. l., továbbá A. L. Stiefel, *Ztschr. f. vergl. Lit.-gesch.* VIII. 1895. 255—257. l. és Wesselski: *Arlotto*. II. 234. l. CXXII. sz.

A Kónyi elbeszélésével egybevágó Andrád-anekdota (I. 174. = *Győri kal.* 1796.) nem tud e tréfa Arlotto vonatkozásáról, amint forrása, a *Vade Mecum* (I. 122.), sem említi Arlotto nevét. Ezért Kónyi elbeszélését (l. u. ezt *Vátzi kal.* 1786.) a francia forrásra (*Dictionnaire d'anecdotes*) támaszkodó *Anekdoten* c. gyűjteményhez (I. 274. l.) kell kapcsolnunk, amely a tréfát szintén Arlotto nevéhez fűzi. A későbbi magyar adatok természetesen teljesen elszakadtak Arlotto nevétől, így az 1858. évi *Keresztény naptár* (Pest, 45. l.) anekdotájában „egy furfangos eszű ember” a szereplő s Gyallay Domokos feldolgozásában (*A pénz, mint alkalmas nyomaték*, Magyar Nép 1930. X. évf. 23. sz. 413—414. l.) az egykori firenzei pap tréfáját a Kolozsvárra ránduló Buzogány István kadácsi tanítómester követi el.

39. A furfangos vendég.

I. 79.

Egy utazó katona télen ázva-fázva betért egy korcsmába. A szűk kis helyiség azonban olyan zsúfolva volt, hogy nem lehetett helyhez jutni. Megparancsolta a katona a fogadósnak, hogy rögtön készítsen csigát a lovának. A vendégsereg erre kíváncsian kitódult, hogy megnézze a katona választékosan táplálkozó kényes lovát. Közben a katona kényelmesen helyhez jutott, megmelegedett, majd megett a csigát is, amelyet a lova semmiképp sem akart elfogadni.

E sok változatban élő tréfa visszafelé vivő útja Arlotto 34. facetiájához (Baccini kiad. 125—128. l.) vezet. A hideg és nedves időben utazó Arlotto — olvassuk az olasz gyűjteményben — betért egy vendégfogadóba, ahol valami 30 paraszt úgy körülállta a tüzet, hogy semmiképen sem tudott hozzáférközni: sem megmelegedni, sem a ruháit megszáritani. Szomorúan húzódott meg egy sarokban, s amikor a fogadós szokatlan rossz kedve iránt érdeklődött, elbeszélte, hogy útközben vigyázatlanságból 14 líra és 19 aranyforint veszteség érte. Jól emlékszik a helyre is, ahol a pénzt elhullatta, s kérte a korcsmárost, hogy korán reggel kísérje el és segítsen neki a pénzt meglegelni. Alighogy befejezte elbeszélését, a parasztok összesűgva kettenként-hármanként elszállingóztak, s amíg fáklyákkal a pénz keresésében hiába fáradoztak, mert hiszen csak mese volt az egész elbeszélés, Arlotto kényelmesen megmelegedett, megszáritotta ruháit és kipihente magát. Ez a tréfa részint Arlotto nevével, részint a nélkül s a láb alatt levő vendégek eltávolításában elemes változatokkal nemcsak az olaszoknál, hanem a francia, angol és német gyűjteményekben is nagy sikert ért el s a legújabb időkig fenntartotta magát. Terjesztésében főképen közreműködtek: G. Chappuis, *Les Facétieuses Journées*, 1584. IV. 9. sz.; *Le Patron de l'honneste raillerie*. 1650. 10. sz.; *Dictionnaire d'anecdotes* I. 186. l.; A. Leduc, *Ede quoi rire à se feurde*, 1905. I. 54. l.; *The Library of Anecdote*. 1839. 149. l.; *Marvellous Adventures and Rare Conceits of Master Tyll Owlglass*. 1890. 217. l. (itt Eulenspiegel a hős); *Joe Miller's Complete Jest-Book*, 749. sz.; *Bienenkorb* I. 101.; *Anekdoten* I. 279. l.; *Vade Mecum* V. 186.; Flögel, *Gesch. d. Hofnarren* 1789. 480. l.; Auerbach, *Volksbüchlein* I. 109. l.; *Seltsames Rossfutter* (v. ö. Gröger L. Kalazantinum XVI. 31. l.); Weber IV. 42. l. L. a további adatokat Wesselski: Arlotto I. k. 203. XXXIV. sz., U. ö: *Italiänischer Volks- und Herrenwitz*, 1912. 275. l. és Aug. Andrae, *Rom. Forsch.* XXXVII. 1915. 895. l.

Könyi anekdotája s a valamivel fiatalabb Andrád-anekdota (I. 290.=VM.) az Arlotto eredeti facetiájától messzi távolodott egykorú német változatokkal áll vonatkozásban. Ezek szintén katona-anekdotaként adják elő s megállapítható róluk, hogy a XVIII. század közepénél nem korábbi keletűek. Egy másik anekdota, amely e változat újabbkori továbbfejlődése lehet, az utazó angolt szerepelteti, aki osztrigát rendel fáradt lovának. Magyarul többször is találkozunk vele: *Adomatár*, 38. sz., *Uram Bátyám* II. 1887. 45. sz., *Herkó Páter* III. 1895. 23. sz., *Dvorzsák* 5621. sz. Igen érdekes, hogy adataink egyik csoportja, nagyrészt a magyar viszonyok közé akklimatizálódva, pontosan talál az Arlotto-

féle típussal. Ilyen pl. az 1842. évi *Komáromi kal.* elbeszélése: a falusi korcsma tele van részeg parasztokkal, az utas nem kap helyet, mesét mond 500 forintot tartalmazó pénztárcája elvesztéséről, a parasztok elillannak, ő megmelegszik s kipihen magát. Úgyanilyen: Nagy Ignác, 470. sz. és *Kétszáz adoma*, 56. l.: *Elementek 500 ftot keresni*. Egy másik anekdotánkban azt olvassuk, hogy Damjanich az alföldi táborozáskor beszállt egy korcsmába, ahol olyan éktelen zaj uralkodott, hogy lehetelenség volt pihennie. „Korcsmáros! — mondá a tábornok a jelenlevők fülehallatára — holnap korán kelek, a tiszaháti cserjésben elvesztettem arany órát”. Erre a parasztok elszéledtek keresni az órát, ő pedig a csendben jól kialudta magát. V. ö. Az Üstökös XXVI. 1874. 39. sz. 459. l. és *Huszár-humor*, 34. l. L. u. ezt Damjanich neve nélkül, általánosságban egy tábornokról elbeszélve, Dvorzsák János adomái közt, 7494. sz. Ismerünk egy olyan változatot is, amelyben valaki a pipázó társát azzal az ötlettel füstöli ki a vendéglőből, hogy ő a kőszegi hóhér s azon van, hogy gyakorlatokat végezzen a másnapi műtétjéhez (Nagy Ignác, 491. sz.).

40. Borsóleves.

II. 118.

Szabadságra utazó katonák egy parasztembernél találtak szállást, hol a gazdasszony borsólevest tálalt eléjük. Amikor hozzáfogtak az étkezéshez, az egyik felugrott s vetkezödni kezdett, a csodálkozó házigazdának pedig azt mondta, hogy a társai iránt való barátságból a tálba ugrik s fenekéről a borsót kihalássza.

Arlottót bőjti időben egyik barátja vendégül látta. Borsót tálaltak eléje sok levessel, kevés olajjal, még kevesebb borsóval s ahhoz a kevéshez sem tudott hozzáférni. Hirtenlen felállott, ruháját kezdte lehányni magáról, majd a megdöbbent barátját azzal nyugtatta meg, hogy nem fog történni semmi, csak épen beleugrik a tálba s alámerül a levesbe, mert nem tudja másképen a borsót megközelíteni, s elvégre neki, mint vendégnek, valamit csak kell ennie. Ez az Arlotto-facetia — Fac. 105. Baccini kiad. 241—242. l. — kezdetben pusztán olasz területre szorítkozott, csak az 1650-i párizsi kiadás (*Le Patron de l'honneste raillerie*) révén jutott el a franciákhoz, majd ezen az útvonalon a következő században a németekhez: *Lyrum L. L.* 341.; *Bienenkorb* IX. 33.; *Vade Mecum* V. 268. Így került Kónyi figyelmé elé. Andrád Sámuel anekdotája (I. 363) másképp beszéli el a tréfát: Egy angol ebédelt egy francia vendéglőben. Ami-

kor egy nagy tál levesben egy darabocská húst tettek eléje, vetkőzödni kezdett s a francia kérdésére ezt felelte: „Messieur! azért vetkezem-le, hogy ezen a' nagy lév-Océánon arra a' kitsin borju-hus szigetre uszhassak”. Andrádöt követi a *Győri kal.* 1796. és a *S. Pataki kal.* 1830. Hasonló ehhez Az Üstökös egyik adomája (1860. VII. 1. sz. 5. l.): a deák kardot köt az ebédhez, hogy rögtön agyonszúrja a levesben található lencsét. Ugyanez olvasható még: Fekete Leves I. 1861. ápr. 6. sz. 2. l., Az Üstökös XXX. 1887. 1562. sz. 45. l.

T a u b m a n n.

41. A megevett kanál.

I. 70.

A gazdag kalmárok ingerkednek az asztaluknál ülő szegény katonával, akinek még kanála sincs a leveséhez. „Gazember, aki nem a maga kanálával eszik” — kiáltanak fel és zsebükből előhúzzák az ezüst evőeszközüket. A katona kifog rajtuk: a kenyér héjából formált kanalat villájába szúrja, vele derekasan megessi levesét, majd így kiált fel: „Gazember, aki a kanálát is meg nem eszi” (a katona további bosszúját l. Eulenspiegelnél I. 70. alatt, 35. sz.).

Ez a tréfa Taubmann-anekdotaként járatos, l. *Taubmanniana* 1722. 198. l.: „Der aufgefassene Löffel”; Flögel, *Gesch. d. Hofnarren* 291. l., Fr. W. Ebeling alább i. m. 109. sz., de név nélkül, katona- vagy deákanekdotaként is igen elterjedt az újabbkori gyűjteményekben, pl. Memel, 1656. 67. sz.; J. L. Taliz, *Räyse-Gespan* 1702. 40. sz.; F. J. Rottmann, II. 97.; *Der ergötzensche Schimpf u. Ernst*, 1722. 567.; *Lyrum L. L.* 208. — Nálunk is több formája él az anekdotának. Allítólag Kisfaludy Károly a vendéglőben „huncut a ki a borosüveget meg nem eszi” felkiáltással a meszelyes üveg nyakát leharapta, megörölte s lenyelte (IK. V. 1895. 214. l., Tóth Béla, *Magyar ritkaságok*. 1899. 105—107. l.). Egy másik változat szerint a kanál-tréfát Horányi Elek tudós piarista tanár követte el a kalocsai érsek asztalánál (Babik József: *Fráter Jukundián*, 86. l.), s ugyanez olvasható Hangay Zakariásról, korának híres rögtönzójéről, aki hasonlóképen tromfolta le a Grassalkovich herceg vendégeinek rajta elkövetett tréfáját (Dvorzsák, 5800. sz.). Tóth Béla (VI. 191. l.) Győri Mike pápai diákról, Panka Károly (II. 187. l.) Sz. A. gazdag földbirtokosról és egy legátusról beszéli el a kanál-históriát, az Uram Bátyám XIX. 1904. 11.

sz. 127. l. anekdotájában pedig a németcsencsi plebános és Zsiros Jani tréfálja meg hasonlóképen egymást. Eredeti Taubmann-anekdotaként találjuk a következő helyeken: Döbrentey Gábor, 61. l.; *Közhasznú Honni Vezér*, 1834. 95. l.; *Horváth Zsigmond*, I. 100. sz. Névtelen szereplőkkel l. ezeket az adatokat: *Győri kal.* 1798., *Vátzi kal.* 1825., *Komáromi kal.* 1852., Vas Gereben: *Ne vessünk*, I. 173. l.—ÖM. IX. 436. l., Gracza György, I. 149. l. (legátus és kurátor).

Friedrich Taubmann (1565—1613), a wittenbergi egyetem költészet-professzora, aki az irodalomban is sokra becsült nevet szerzett, korának híres tréfacsinálója volt. Nemcsak a deákok és tanártársai közt volt kedvelt és népszerű, hanem az udvar előtt is tiszteletben és kegyben állott. Különösen II. Keresztély gyakran meghívta asztalához, hogy tréfáit, találékonyságát és megjegyzéseit hallhassa. Ötletesége és szellemessége hosszú évszázadokon át nagy hírben tartotta. A neve alatt forgalomba került anekdotákat, az ú. n. Taubmanniana-kat, amelyek kiváló eredetiégükkel tűnnek ki, halála után összegyűjtötték s életrajzával együtt kiadták: *Glänzende Taubenflügel*, aufgesetzt von Friedr. Brandt. Kopenhagen 1675.; *Taubmanniana*, Frkf. u. Lpz. 1713.; Friedr. W. Ebeling, *Friedrich Taubmann*, Lpz. 1883. 163—220. l. Ezek révén a Taubmann-tréfák és ötletek széltében elterjedtek, az anekdotagyűjteményekbe is behatoltak s közülök a legjobbak még manapság is élnek. Hozzánk is igen sok eljutott s nem egy közülök eredeti magyar élccé vált (l. György Lajos, *Andrád Sámuel*, 1929. 24. l.).

II. Ókori és középkori eredetű anekdoták.

42. Dionysius.

I. 121.

Egy templomjáró vén banya mindennap buzgón könyörgött a bíró életéért. A kitüntetett férfiút ez annyira meghatotta, hogy még ebédre is meghívta ritka jóakaróját. Szerette volna megtudni, hogy mivel tette magát érdemessé erre a soha nem tapasztalt nagy szeretetre. „Uram — felelte a vén asszony — ismertem apádat s még az öregapádat is, akik szintén bírák s igen gonosz emberek voltak, de valamennyi között te vagy a legrosszabb, a leggazabb és legistentelenebb. Azért imádkozom tehát hosszú életedért, mert félek, hogy még sokkal rosszabb lesz az, aki utánad jön.”

Ez anekdota végső forrása Valerius Maximus (VI. 2. ext. 2.), aki Dionysius szirakuzai zsarnokról és az érte könyörgő vén asszonyról (quaedam ultimae senectutis femina) beszéli el az esetet. Az ókori szöveget majdnem szószerint átvette Vincentius Bellovacensis (*Speculum historiale* III. 73.) és a *Gesta Rom.* 53. elbeszélése, továbbá példaként került bele Girart de Rossillon ófrancia regényének cselekvényébe (publié par Mignard, 1858. 2733—2749. vs., közli Köhler II. 361. l.). Érdekes változata olvasható a XIII. század legelején élt Odo de Ceritona francia cisztercita példái között (3. sz.), ahol ugyanez a történet egy apátra és egy barátira van alkalmazva (I. Jahrbuch f. rom. u. engl. Sprache u. Lit. N. F. II. 1875. 129. l.). Dionysius nevéről mások is megfélekedtek, így pl. Bromyard (R. 1, 36.), aki meglehetősen önállóan, de az általánossá vált csattanóval beszéli el: „Vidi populum optare de duobus vel tribus praedecessoribus tuis, de quibus tamen pro uno semper mortuo pejor ei successit: quia hoc etiam de successore tuo timeo, ideo pro vita tua oro”. Nagyobb népszerűsége tett szert ez az anekdota az olaszoknál, akik már a XVI. században ismerték (F. Zambrini, *Libro di Novelle antiche*. 1868. 23. sz. *Ancora di Dionisio.*) s lényegét közmondássá tömörítették („Dio ti guardi, signore, che dopo questo ne verrà un peggiore”. G. Giusti, *Raccolta di proverbi toscani*. 1853. 156. l.). Említésre érdemes, hogy B. Waldis (IV. 52.) szintén ismerte s Luther elbeszélése után Chamisso versbe (*Das Gebet der Witwe*) szedte. Az újabbkori gyűjteményekben is — hol Dionysius nevével, hol a nélkül — többször találkozunk vele, pl. J. L. Taliz, *Räyse-Gespan*. 1702. 34., *Der Pickelhering* 1720. 257., *Bienenkorb* VIII. 45.

Irodalom: Oesterley: GR. 53. sz. j., Köhler, I. 370. l., II. 362. l. és 560. l. 23. sz. Katona L. *Gesta R.* kiad. 493. l. LIII. sz.

Könyvi anekdotája néhány mozzanatában (Dionysius helyett a bíró személye, az asszony ebédre hívása) eltávolodott az ókori anekdota-típustól, ezért a változatok azon sorában helyezhető el, amely a kapcsolatát Valerius Maximussal már régen elveszítette a nélkül azonban, hogy motívumainak lényegét ez érintette volna. Az eredetihez hol közelebb, hol távolabb álló változataival a magyar nyelvterületen is többször találkozunk. A GR. elbeszélése *Hogy a jó vezéreket nem kell megváltoztatni* címen Haller János fordításából ismeretes (Katona L. kiad. 194. l.). További magyar adatok: Pucz Antal, *Tavaszi virágok*. 1818. 178. l. *Dionysius*; Dugonics. II. 205. l. (Dionizius és a vén asszony); H. Mulatságok 1820. II. 399. l. (magyaros változat: valaki a tisztartó életéért imádkozik a Valerius-féle meg-

okolással); *Pesti kal.* 1823. (Kónyi); Ihász Gilbert: *Keresztény műveltség s erkölcsi magaviselet alapvonalai.* 1857. 79. l. (Dionysius és Himera szirakuzai nő); Ihász Gilbert, V. 602. l. (Dénes szirakuzai zsarnok és Himera); Dvorzsák, 11446. sz. (modernizált forma)., Az Üstökös XX. 1869. 39. sz. 308. l.: *Dionysius tyrannus s az imádkozó asszony* (politikai karrikatúra: Pannonia imádkozik Wenkheimért).

43. Beszélgetés a hallal.

II. 180.

Egyszer egy katona bőjti napon a papnál ebédelt s nagy bosszúságára olyan régi halat kapott, hogy egy falatot sem ehetett belőle. Elégedetlenségét illendőképen szeretne volna tudtára adni vendéglátó gazdájának, tehát szájával hol lehajolt a halhoz, hol pedig a halat emelte a füléhez. A pap kérdésére azt a felvilágosítást adta, hogy érdeklődött a haltól, nem tud-e valami hírt bátyjáról, aki két héttel ezelőtt fúlt a vízbe. A hal azonban azt válaszolta, hogy épenséggel semmit sem hallott róla, mert már három hete kikerült a vízből.

E tréfa igen régi keletű. Legelőször a III. században élt Athénaios görög szofista és grammatikus beszéli el a Symposion-irodalom körébe tartozó híres munkájában (*Deipnosophistai* I. 11. Casaub kiad. L. I. C. VI. p. 6.) Philoxenus cytherai költőről és Dionysiusról úgy, amint latin fordításban itt következik: „Phanias autem narrat, Philoxenum Cytherium poetam, obsoniorum cupediis deditissimum, cum coenaret apud Dionysium, ut mullum ingentem illi vidit adpositum, sibi vero parvum, manu sua prehensum hunc admovisse auri; et interrogante Dionysio cur id faceret, respondisse: Galateam se scribere, cupivisseque nonnihil eorum, quae apud Nereum geruntur, ex illo pisciculo rescire; hunc vero interrogatum respondisse: Junioem se esse captum, ideoque minus intelligere: illum autem, qui Dionysio adpositus esset, ut grandioem, adcurate omnia scire, quae ipse cognoscere vellet. Risisse ad ea tum Dionysium; eique mullum, qui penes ipsum erat positus, misisse”. Teljesen ezt a történetet foglalta versbe Eppendorf Plutarch-fordítása alapján, még a neveket is megtartva, Hans Sachs 1563-ban (Fab. II. 548. l. 354. sz. l. Stiefel, *H. S.—Forsch.* 180. l.). Pályafutásában az anekdota sokszor cserélt gazdát. Szerepel mint Dante-anekdota, mint Barlacchia-csíny és mint Nasreddin-tréfa. Abban a változatban, amelyet Giovanni Papanti adott ki egy XVI. századi velencei krónikából (l. irodalom), Dante így válaszol a vendéglátó dózsénak: „El dise, lui e i suoi compagni esser troppo giovini e non si ricordano, ma che

qui ne sono di vecchi e grandi che mi sapranno dar novella. E il doge gli mandò un pesce grande". Domenico Barlacchia, az ismert firenzei népmulattató is állítólag elkövette ezt a tréfát, amikor egy előkelő polgárhoz volt ebédre híva (*Facetie, motti, buffonerie del Barlacchia*. 1565. 129. l., Flögel, *Gesch. d. Hofnarren* 491. l., Aug. Wilhelmi, *Sieben Narren auf einmahl*. 1800. 318. l.). Nasreddin szülei az ágy alá dugják a nagyobb halat, csak a kisebbiket találják fel. Erre azonban rájött a hodsza s ebéd közben a halat a füléhez tartva úgy tett, mintha társalogna véle. „Mit csinálsz?” — kérdi az apja. „Beszélgetek a hallal” — felelte N. — „Szerettem volna megtudni tőle, hogy miféle hal volt az, amelyik Jónást elnyelte, de nem tudott megfelelni rá, hanem azt mondotta, hogy kérdezzem meg az ágy alatt levő nagyobb és tapasztaltabb halat, mert az bizonyosan tud felvilágosítást adni”. (Wesselski: Nasr. 158. sz., szerb N. 57. l., horvát N. 33. l.). Bebel az apjától hallotta és jegyezte le ezt az anekdotát (II. 21.), amely előtt a XVI—XVII. sz. minden nevezetes gyűjteménye megnyílt, így: Erasmus (*Apophthegmata* 1, 8.), a Schimpf u. Ernst 1533. kiadása, c. 234. (Bolte: Pauli 700.), Gastius (1, 126. l.), Domenichi (*Scelta di facetie* 1579. 103. l.), az *Exilium melancholiae* (F. 31. sz.), a *Democritus ridens* (146. l.), Abraham a S. Clara (*Werke* X. 471. l.) és Harsdörffer nagy apophthegma gyűjteménye (*Ars apophthegmatica* 626. l. 2982. sz.). De nemcsak a németeknél és az olaszoknál tett szert népszerűsége, hanem a franciákhoz (G. Chappuis, *Les Facétieuses lournées*, 1584. V. 9. sz., Lafontaine, *Fables* VIII. 8.: *Le rieur et les poissons*) és az angolokhoz is (*Joe Miller's Jests*, 97. sz.) elkalandozott. Találkozunk vele a mesemotívumok közt (pl. Simrock, *D. Märchen* 1864. 53. sz., Decourde-manche, *Fables turques* 1882. 142. sz.) s a népies tréfákban is többször szerepel a torkosság kigúnyolására (Albr. Keller, *Die Handwerker im Volkshumor*. 1912. 107. l. „Ein Schneider Gesell fragte nach seinem Vater, der vertrunken war”).

Irodalom: Österley: Pauli, 551. l., Giov. Papanti, *Dante secondo la tradizione e i novellatori*, 1873. 157—164. l., Köhler, I. 506. l., II. 566. l. 78. sz., 633—636. l., Wesselski: Bebel I. k. 177. l. 21. sz. és Nasreddin kiad. I. 158. sz.-hoz tartozó j., Bolte: Pauli II. 407—408. l. 700. sz.

Kónyi adomája (I. Győri kal. 1794.), valamint a vele teljesen egyező Andrád-anekdota (I. 39.—*Házi és úti kal.* 1818.) abban tér el a régi változatoktól, hogy náluk nem a halak kicsiségét, hanem ehetetlenségét gúnyolja ki a vendég. Az irányadó egykorú német anekdota gyűjtemények (*Lyrum*

L. L. 1., *Bienenkorb* IV. 147., *Vade Mecum* I. 40.) révén ez az újabbkori népiesebb változat fogant meg a magyar anekdota talajában. Utódai magyaros vonást kaptak, sőt egyiknél-másiknál észre sem vehető az ezeréves mult és a külföldre ága-zó széles rokonság. Dugonicsnál egy furcsa eszű ifjú tréfálja meg a plebános atyjafiát (I. 286. l.) s Nagy Ignácnál (108. sz.) „Berei Farkas András nagyhírű magyar poéta, udvari költő és rózsás vitéz” foglalja el neves elő-deinek, Philoxenusnak, Dantenak és Barlacchianak helyét. Ballagi Mór (3531. sz.) és Vas Gereben (*Neve-sünk*. I. 257. l.) Dugonics anekdotáját ismétli, míg Vajda János (121. l.) és Gracza György (II. 315. l.) cigányadomát csinált belőle (I. Dömötör Sándor, *Ethn.* 1929. 87. l. 33. sz.). Szokoly Vik-tor jurista-adomává tette (Garam: *Élcek*. I. 108. l.) és Babik József (*Fráter Jukindián*, 107. l.) vasmegyei barát-adomává változtatta ezt a rendkívül alkalmazkodó képességű világ-járó tárgyat, amely Darnay Kálmán gyűjteményében a sü-megi Cirjék fráterre ruházva és Deák Ferenc-cel is vonatko-zásba hozva nem rég ismét felelevenedett: II. 7—13. l.: *Ki-kérdezett sült hal*.

44. A festő gyermekei.

II. 212.

„Egy kép írónak igen tsunya gyermekei voltak, noha igen szép képeket tudott festeni. Ezt szemére vetvén néki egy jó barátja, kinek így felelt: Ez nem tsuda, mert a' képeket nappal tsinálom, a' gyer-mekeket pedig éjtszaka.”

Könyi képirójának elmés felelete a Kr. u. V. század-ban élt Macrobius grammatikus *Saturnalium Conviviorum* Lib. II. 2-ig követhető (I. Eyssenhardt kiad. Lpz. 1893.), ahol Mallius pictor a hasonló kérdésre ezt a feleletet adja: In tenebris fingo, luce pingo. Természetes, hogy a renaiss-ance figyelme nem síklott át ezen a helyen, amint Petrarca következő heyéből látható: „Olim Mallius pictor, qui ab ami-cis interrogatus super caenam: Cur tam deformos filios ge-nuisset, cum tam pulchras figuras pingeret. Quia in luce (inquit) pingo, in tenebris fingo” (*Epistolarum de rebus fa-miliaribus*. Lib. V. Epist. XVII. Opera. Basileae 1581. T. II. p. 653., u. az *Rerum memor.* 2, 3.). Bromyard nagy gyűjte-ményében (J. VII. 2. Wright 128.) is szemünkbe ötlük: „si-cut respondisse dicitur quidam pictor, qui pulcherrimas fecit imagines et turpes habuit filios, de quo cum aliqui loqueren-tur (sic!), dixit, non esse mirabile, quia pinxit de die et finxit de nocte”. A középkori kéziratokból összeszedett

Dante-anekdoták közt szintén szerepel ez a motívum. Imolai Benevenuto az Isteni színjátékhoz fűzött kommentárjaiban elbeszéli, hogy Dante egy alkalommal meglátogatta a Páduában dolgozó Giotto-t. Feltűnt neki, hogy a művésznek milyen csúnya gyermekei vannak. Nem tudta elnyomni ezt a megjegyzését: „Egregie magister, nimis miror, quod cum in arte pictoria dicamini non habere parem, unde est, quod alias figuras facitis tam formosas, vestras cero tam turpes?“, — amire Giotto nevetve így felelt: „Quia pingo de die, sed fingo de nocte“ (Giov. Papanti, *Dante*. 38. l., Wesselski, *Die Legende um Dante*. 1921. 59. l.). A középkorban készült *Mensa philosophica* (IV. 45. 1602. kiad. 292. l.) tréfái közt is olvashatjuk, majd a *Schimpf u. Ernst*-ben találkozunk vele (412. sz.), ahol így hangzik: „Uf einmal was ein Maler, der malt die allerhübschesten Jesuskneblein, das sich jederman darab verwundert. Aber sein Hussfrau macht im so ungeschaffen Kind, eins het ein gross Mul, das ander was schwartz, das drit schilhet etc. Und wan man in fragt, wie es kem, das er so hübsche Kindlin malt, und sein Hussfrau so ungeschafne Kind mächt, so sprach er: Die hübschen Kind mach ich in dem Tag, und die andern mach ich in der Nacht“. Pauli elbeszélése, amelyet Hans Sachs versbe szedett (*Der Maler mit den ungeschaffen Kinden* 1554. Fab. VI. 95. 895. sz.), szélesíti ki e téma útját az újkori latin, német, olasz és angol gyűjtemények felé, amelyeknek felosorolása az alábbi irodalmi utalásokban fellelhető. Érdekes, hogy e számtalan kézen átment anekdota itt is, ott is új színeket kapott s új vonásokat vett fel, de csattanójának magva Macrobius óta nem változott. Csak egyetlen helyen találkozunk az „Illud didici, hoc non didici“ illedelmesebb formával (J. V. Andreä, *Mythologia Christiana*, 1619. p. 235.).

Irodalom: Österley: Pauli. 520. l., Giov. Papanti, *Dante, secondo la tradizione e i novellatori*. 1873. 38. l., R. Köhler, II. 626—627. l., A. Stiefel, *Anglia* XXXI. 497. l., A. Wesselski, *Euphorion* XV. 198. 4. l., Bolte: Pauli I. 352—353. l. 412. sz., György Lajos, *Erd. Ir. Szemle* VI. 1929. 348. l.

Democritus-ból és Tali Ferenc Lajos feljegyzéséből (270. l.) ismerjük magyarul ezt a Macrobius-féle világhírű anekdotát, amely — mint az eddig összegyűjtött adatokból megállapítható — tovább terjedésében egyebüttl is megállott. Kőnyi darabja a Macrobius—Pauli-féle típushoz tartozik s formája pontosan egyezik a hozzá közel eső *Lyrum L. L.* (88. sz.) és a *Vade Mecum* (II. 36.) megfelelő darabjával.

45. Fenyegetőzés.

II. 192.

Egy koldus alamizsnát kért egy gazdag embertől, aki közömbösen haladt el mellette. Kétségbeesetten kiabált utána a szegény: „Uram! hogy ha kérésemet meg nem hallgatja, olyanra vetemedek, a' millyet tellyes életemben sem tselekedtem.” A gazdag a legrosszabbra gondolt s adott neki valamit, majd megkérdezte, hogy ellenkező esetben mit tett volna: „Köszönöm ezerszer az Urnak jótétét, — felelte a koldus — mert másképen dolgoznom kellett volna, mellyet tellyes életemben sem tettem.”

E tréfa legrégebbi irodalmi feldolgozása a Nagy Károlytól 794-ben orleansi püspökké kinevezett és Jámbor Lajostól négy évig (817—821) fogságban tartott Theodulphus költeményei közt olvasható (*Carmina* III., l. Migne CV. 330. l., Wesselski: Nasr. II. 218. l.). Aztán hosszú ideig semmi nyoma sem található. Egy XV. század végéről előkerült olasz kézirat, amelyet Papanti adott ki (*Facezie e motti dei secoli XV e XVI*. 1874. 1. sz.), tartalmaz egy hasonló változatot. Ebben VIII. Ince pápa spanyol követe meséli el Medici Lőrinc titkárának azt az anekdotát, hogy Spanyolországban volt egy koldus, aki egy vashegyű botot szegezett kiszemelt áldozata mellének, mintha meg akarta volna támadni, s rákiáltott: „Isten nevében adj valamit, különben...” Egyszer egy lovaggal került össze, aki kardot rántott s viszonzta a kérdést: „Különben?” A koldus a nélkül, hogy zavarba jött volna, felelte: „Különben pénz nélkül megyek tovább”, s ezzel gyorsan el is inalt (az olasz szöveget közli Wesselski: Nasr. II. 217. l., ugyanő német fordításban is adja: *Italiänischer Volks- und Herrenwitz*. 1912. 51. l.). Majd a Nasreddin tréfái közt tűnik szemünkbe. A horvát Nasreddinben olvasható változat szerint (*Posurice i sale Nasredina*, Zagreb 101. l. Wesselski: Nasr. 450. sz.) Nasreddin egyszer séta közben egy alamizsnáért könyörgő cigánnyal találkozott. Nasreddin, aki a cigányokat gyűlölte, szóba sem akart állani vele, amire az torkaszakadtából kiabálni kezdett: „Adj uram valamit, különben olyat teszek, amit soha életemben el nem követtem”. Nasreddin erre egy parát dobott oda s megkérdezte, hogy mi volt szándékában. „Ha semmit sem adtál volna, — felelte a cigány — dolgoznom kellett volna, amit még soha nem tettem”. Hasonló változatai, amelyekben a kolduló cigány helyén maga Nasreddin áll, olvashatók a következő helyeken: Mehemed Tewlik, *Die Schwänke des Nassr-ed-din*. Rekl. Univ. Bibl. 40. sz.; Kunos Ignác, *Nasreddin*. 138. sz. Görög (18. sz.) és szerb (26. sz.) Nas-

reddin. További változatait s a tárgy irodalmát l. Keleti Szemle I. 69. l., Revue des trad. pop. Paris XV. 461. l., Archivio per lo studio delle tradizioni popolari, ed. Pitre. XXI. 355. l., Wesselski: Nasred. II. k. 217—219. l.

Élete az anekdotairadalomban elég későn, csak a XVII. század közepén, kezdődik. Körülbelül egyszerre tűnik föl a Christoph Lehmann (*Exilium melancholiae*, 1655. D. 57. sz.) és Memel (1656. 27. sz.) gyűjteményeiben, majd azután a *Vade Mecumban* (V. 147.), amelynek szövegével Kónyi anekdotája szószerint egyezik. Részből cigányadomává alakult (Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 94. l. 158. sz.) következő előfordulásaira mutathatunk még rá: *Vátzi kal.* 1789.; *Szegedi kal.* 1808.; *Hazai kal.* 1816.; *H. Mulatságok* 1821. II. 80. l.; *Anekdoták*, 55. sz.; Aszalay József: *A szellemi omnibus*, II. 172. l.; Beöthy László: *101 choleracsepp*, 84. sz.; Hegedüs Lajos, 55. l.; Vajda János 186. l.; Dvorzsák, 5464. sz.; Nyr. XI. 90.—Simonyi Zsigmond, 18. l. 2. sz.: „*Zsiduó, véd meg eszt a sulkot, ha nem hát!...*”; Uram Bátyám XII. 1897. 17. sz. 199. l.

46. Fogadalom.

I. 107.

A cigány a tengeri vihar nagy szorongattatásában árboc-nagyságú viaszgyertyát ígért Szent Kristófnak, ha szerencsésen a szárazföldre kerülhet. Figyelmeztette valaki, hogy fontolja meg jobban, mit mond, hiszen fogadalmát minden vagyona árán sem tudná teljesíteni. „Tsak lasan, — szólt a cigány — hogy szent Kristóf meg ne hallja... hiszen tudom én mit tsinalok: tsak egyszer a' száraz földön lehessek, de Isten engem úgy segéllyen, ha leszsz nagyobb, mint a' kis ujjom.”

Aesopus óta rájár a gúny az embernek arra a gyarlóságára (*Adúvata επαγγελόμενος*), hogy a baj elmúltával rendszerint megfélekedzik a szorultságában fogant elhatározásáról, — amint az olasz közmondás tartja: „passato il pericolo, gabbato il Santo”. Alig van olyan középkori gyűjtemény, példatár vagy prédikációs könyv, amely ne tréfálkoznék ezzel az erkölcsi gyöngeséggel. Hivatkozni lehet az első helyen álló Jaques Vitryre (102. sz.) s az utána következők sorára, Étienne de Bourbonra (10. sz.), Odo de Ceritonara (IV. 228., 326. l.), Herolt *Promptuariumára* (1502. 1a l.), a *Scala celire* (56b lev.), a Vincentius Bellocensisnek tulajdonított, de valójában nem tőle származó *Speculum moralera* (I. 127.), majd a Bromyard nagy példagyűjteményére (P. VII. 75. Wright 79. sz.), ahol már megtalálható a fenti anekdota kialakult formája. Poggio a *Votum* c. 207. facetiá-

jában úgy adja elő az esetet, hogy angliai útjában maga beszélt azzal az ír hajóskapitánnyal, ki a nagy tengeri viharban megmenekülése esetére a Szűz Mária tiszteletére rendelt valamelyik templomnak olyan nagy viaszgyertyát ígért, mint a hajó árboca. Amikor egyik barátja figyelmeztette, hogy annyi viasz az egész Angliában nincs, amennyi fogadalmat beváltásához szükséges, azt válaszolta, hogy a megmenekülés a fontos, az ígéretről aztán majd lehet tárgyalni az Isten anyjával. Bebel parasztja Szent Miklóst hívja segítségül (II. 41.), hogy húzza ki a sárba rekedt szekereit s viszonzásul egy akkora gyertyát helyez neki kilátásba, mint amilyen nehéz a szekere. Arra az észrevételre, hogy kocsija s lovai árán sem tudna olyan mennyiségű gyertyát szerezni, így válaszol: „tace, nam si ipse mihi subuenisset, minus de cera fieret”. Burkhard Waldís hajósa (III. 51.) a viharban Szent Miklósnak árboc-nagyságú gyertyára tesz fogadalmat s fiának arra a megjegyzésére, hogy lehetetlen ezt az ígéretet teljesíteni, ezt feleli:

Biss ich wieder zu Lande kumb.
Möcht vns nur diese Reyss gelingen
Zu Landt wollen wir mit jm dingen
Vnd mit eim klein zu frieden stellen.

Paulinál a megszorult tengeri utas a veszedelem fokozódása arányában növeli a Szent Miklósnak tett ígéretét (304. sz.): először olyan nagyságú gyertyát ígér, mint a lába szára, majd olyan nehezét, mint ő maga, s végül olyan terjedelműt, mint a hajó árboca. Az ellenvetésekre ez a válasza: „Ir sein Narren. Het ich ein Füß uff dem trucknen Land, ich wolt im nit ein Messlichtlin geben, das er mit schlaffen gieng”. Jörg Wickram schwankjában (II. sz.) a kereskedő a tengeren Szent Kristófot olyan nagyságú viaszgyertyával akarja lekötelezni, mint a párizsi nagy templom szobra. Ugyanezt olvassuk egy későbbi francia anekdotában egy utasról, akinek a fogadalmat: „un cierge aussi grand et aussi gros que la Statue de ce Saint”, s a szándéka: „Si une fois je touche la terre, je ne lui donnerai pas une bougill grosse comme le petit doigt” (*Dictionnaire d'anecdotes* I. 178—179. l.=*Anekdoten* I. 271. l.). E különféle változatokban megvannak mindazok az elemek, amelyek az anekdota továbbbi pályafutásában hol itt, hol ott ütik föl fejüket a szerint, hogy melyik típust használták forrásul. Nevezetesebb előfordulásai még a kövekezők: Erasmus, *Colloquia* 1516. *Naufragium* címen; Hans Sachs, *Die gros Kertzen* 1544. *Fab.* VI. 306. 171a sz.; J. Camerarius, *Fabulae* 1570. 15. sz. *Votum, quod solvi non posset*; Kirchhof VII. 127., Mich. Casp.

Lundorf, *Wissbadisch Wiesenbrünnlein*, 1611. II. 117. l. Hist. 49. *Von einem lächerlichen Gelübd, so einer in Wassernöthen dem heiligen Christophoro gethan vnd gelobet hat* (l. Köhler III. 72. l.); Abraham a S. Clara: *Werke* XI. 379. l., XIII. 111. l. stb. Népies nyomai az orosz, eszt és az ukrán nyelvterületekig követhetők (l. Archiv d. Russ. Geogr. Ges. Ms. XLII. 49.), s újabb keletű feljegyzéseiből látszik, hogy a néphumornak ma is élő része (l. Merkens, I. 162., Fr. S. Krauss 25. l.).

Irodalom: H. Kurz J. Wickram kiadásának a II. sz.-hoz tartozó jegyzetei, Österley: Pauli, 507. l. 304. sz., A. L. Stiefel, Studien zur vergl. Lit.-gesch. III. 1903. 494. l., Wesselski: Bebel I. k. 185. l. 41. sz., Aug. Andrae, Rom. Forsch. XXXIV. 883. l., Semerau: Poggio. 230. l. 207. sz., Bolte: Pauli II. 329—330. l. 304. és 305. sz. j.

Kónyi János anekdotájának minden motívuma külön-külön megtalálható a felsorolt adatokban, sőt akad ezek közt olyan is (l. Lundorf id. darabját), amelyekben együtt fel-lelhető a Kónyi jellegzetes motívum-sora (tengeri viharban Szent Kristóf segítségül hívása s az árboc-nagyságú gyertya összezsugorodása kisujj vékonyságúra). De valamennyi elődjétől eltér abban, hogy a hőse nem hajóskapitány, paraszt vagy kereskedő, hanem a ravasz cigány, aki nála vonul be a magyar anekdota-irodalomba. Az pedig, hogy e típus összes későbbi magyar változatai a cigány nevéhez fűződnek (l. Győri kal. 1785., Vátzi kal. 1825. Dömötör Sándor, Ethn. XL. 1929. 105. l. 347. sz.), a *Democritus* további hatására vall. Jókai Mór, aki felvette adomái közé és versbe is foglalta, szintén a cigányra ruházta e tréfa kétszínű szerepkörét. Adomájában (*A magyar nép adomái*, 214. l.) a cigány a viharos vizen Szent Mihály arkangyalnak akkora viaszgyertyát fogad, mint a karja, azzal az alattomos hátsó gondolattal, hogy csak meneküljön meg, jó lesz majd akkora is, mint a kisujja. Verses feldolgozása (Az Üstökös 1860. VI. 9. sz. 65. l.: *Régi mese., Költemények.* Nemzeti kiad. 99. k. 111. l.: *Mese a cigányról*) színeiben is eredeti magyar változat. A cigány egy lélekvesztőn kétségbeesve küzd az árral a zajló Tiszán:

Oh alattamvaló vizek! kiált végre,
Csak most eresszetek,
Hogyha csónakomat el nem meritnétek,
Fogadnám tinektek,
Hogy szent Nepomuknak, száraz földre szállva
Olyan viaszgyertyát veszek mint egy szálfa.

Megkönyörült a Tisza, de mikor szavát állnia kellett volna, így alkudozott a cigány:

Jaj! drágalátos szent, így volt az alkuba:
Oly gyertyát ígértem, miként egy szál gyufa.

Feljegyezték Barcsay Domokosról, hogy a programmbeszédek értékét ezzel a régi anekdotával jellemezte. A képviselőjelöltek is mindent ígérnek, s ha megkapják a szavazatokat, semmit sem tartanak meg, mint a cigány, aki a veszedelemben olyan gyertyát fogadott, mint a lábaszára, s mikor csökkent a baj, gondolta, jó lesz olyan is, mint a kisujja, majd a fenyegető körülmények elmúltával egyiket sem teljesítette (*Barcsay-adomák*, 77. l.: *A programmbeszédek értéke*). Pelkó Péter közmondásgyűjteménye (311. l.) a „székelyfogadás” szólás magyarázatára használja fel: a cigány a tengeren olyan nagy viaszgyertyát ígér, mint egy fa, majd megszabadulva azt mondja, hogy „elég lesz egy krajcáros is”. Még ennél is érdekesebb az, hogy Huszár Károly székesfehérvári prépost, mint 700 évvel azelőtt Jacques de Vitry és 150 esztendővel korábban Abraham a S. Clara, egyik templomi szentbeszédébe fűzte ezt a történetet annak jellemzésére, hogy az emberek milyen buzgók a fogadalomtételben s mennyire lelkiismeretlenek a keresztülvitelben (*Történetekkel felvilágosított egyházi beszédek*. Bp. 1877. II. k. 23. l. Első kiad. Székesfehérvár 1854. Itt sem cigány, sem a szent neve nem szerepel; valaki árboc-nagyságú viaszgyertyát ígér, majd szárazföldre jutva úgy gondolkozik, hogy megteszi a krajcáros vékonyságú is). Élclapjainkban is gyakran találkozunk vele, legtöbbször politikai karrikatúrának átalakítva: Ludas Matyi II. 1868. 49. sz. 389. l. (Ándrássy Gyulára alkalmazva), Mehett I. 1886. 27. sz. (Tisza Kálmánra alkalmazva), Herkó Páter V. 1897. 3. sz. 6. l. (Bánffy Dezsőre alkalmazva), Az Üstökös XLIII. 1900. 21. sz. 244. l. (zsidó anekdota), U. o. L. 1907. 39. sz. 5. l.: *A furfangos paraszt* (vers Pap-Rika aláírással, egy orosz parasztról, v. ö. Papp József: *Száz mese*. 1912. II. k. 70. l.), Magyar Herkó Páter XVII. 1909. 43. sz. 11. l. (egy albán parasztról).

A ravaszul megszegett fogadalom igen tág körű anekdota-típus. Ide tartozó másik nevezetes ága a „Fiat piscis” téma. Ezt itt mellőzhetőnek tartom, csupán utalok Katona Lajosnak az *Ethnographia* 1901. évfolyamában (XXII., 238. és 333. l.) olvasható beható tanulmányára. A javulást fogadó részeges asszony anekdotáját Katona a *Sylva narrationum* (1552.) alapján említi magyar adat nélkül. Kiegészítésül hozzá l. a *Trattner és Károlyi' Nemzeti Kalendárioma* 1847. évfolyamának *Vak, ki a' rostán által nem lát* c. igen érdekes magyar változatát és Baróti Szabó Dávid versét, amelyet Dugonics I. 279. l. 1. sz. jegyzetében idéz.

47. A bolondok könyve.

I. 14.

Alphonsus király udvari bolondja a maga és a mások ostoba cselekedeteit egy nagy könyvben örökítette meg. Egyszer a király egy szerecsent 1000 arannyal a keleti országokba küldött lovakat vásárolni. Legközelebb, amikor mulatságból kezébe vette bolondja könyvét, lóvásárlását is az esztelen cselekedetek sorába látta beillesztve. A felelősségre vont bolond azt mondta, hogy ritka nagy ostobaságnak találta a dolgot, mert a szerecsen egészen bizonyosan többé vissza nem tér a király udvarába. „Hátha mégis visszajön?” — kérde a király. — „Akkor — felelte a bolond — a' Királynak nevét ki-törölöm, és a' Szeretsennek nevét írom oda; mert nem volna a' Világon nálánál nagyobb bolond, hogy ha ezt az alkalmatosságot hasznára nem fordítaná”.

Egyike a világirodalom legelterjedtebb anekdotáinak. Ősi formáját az 1347-ben meghalt Juan Manuel spanyol infáns nagyhírű példagyűjteményének (*Libro de los Enxemplos del Conde Lucanor*, ed. Knust. 1900. 76. kkl.) 20. darabja őrzi *De lo que contescio a un rrey con un omne quel' dixo quel' faria alquimia* címen. Ebben és az ezt követő nagyszámú spanyol feldolgozásban (pl. Juan de Timoneda, *Sobremesa*. 1563. II. c. 29. Bibl. de aut. espáñoles III. 1850. 179. l.) a király egy alchimistának ad nagy summa pénzt, hogy aranycsináláshoz szükséges anyagokat vásároljon. További fejlődésében az anekdota más és más személyekhez kapcsolódott. Van olyan változata, amely Edward angol királyhoz és Merlin nevű irnokához fűzi (*Facezie e motti dei secoli XV e XVI*. ed. Papanti. 1874. 190. sz.), a másik Alphonsus király helyett egy Duc de Milant s a mór helyett egy négert szerepeltet (pl. G. Bouchet, *Les Serées*. 1584. ed. E. Roybet. 1873. V. 52. l.), ismét egy másik I. Ferenc francia királyra és Triboulet udvari bolondjára ruházza az eseményt (*Récréations historiques*. 1786. I. 6. l.), majd pedig a feldolgozások nagy részében Alfonzus nápolyi király szerepel s a tréfáiról híres firenzei pap, Arlotto, a bolondok könyvének vezetője. Az Arlotto-kiadások s a vele összefüggő gyűjtemények következetesen Arlotto tréfái közé sorolják, l. Baccini kiadása 5. sz.: *Ritrovandosi Arlotto a Napoli mostra al re Alfonso un suo libro nel quale segnava tutte le minchionerie dei suoi contemporanei*. Wesselski, Arlotto tréfáinak német nyelvű kiadója, munkájának függelékében (II. k. 282—307. l.) ez anekdotának 23 olasz, francia, spanyol és német nyelvű változatát közli. Ez a tárgy Indiában mai napig is él, l. Joh. Hertel, *Zweiundneunzig*

Anekdoten u. Schwänke aus d. modernen Indien. 1922. 14. sz.

Irodalom: Dunlop-Liebrecht, Anm. 383., Chauvin, *Bibliographie* II. 1897. 153. l. 20. sz., A. L. Stiefel, Archiv f. d. Stud. d. neueren Sprachen, 94. k. 129. l., Wesselski: Arlotto I. 181—186. l.

Kónyi anekdotája minden elemében pontosan egyezik az *Exilium melancholiae* (1669. T. 22. 436. l.) szövegével, amelyet Chr. Lehmann az 1559-i *Facecies, et motz subtilz*-el összefüggő *Le Chasse-ennuy* (1628.) c. francia gyűjtemény 97. elbeszéléséből (*Gaillardise du fol du mesme Prince*) fordított németre. A magyar anekdota tehát olyan helyről származik, amely közvetve vagy közvetlenül az *Exilium melancholiae* szövegét vette át. Ilyen lehetett a *Lyrum L. L.* (159. sz.), amely egyébként is sok találkozást mutat Kónyival. A *Democritustól* egypár vonásban eltérő — az Arlotto-típushoz közelebb álló — Andrád-anekdotának (I. 61.) eredetijét a *Vade Mecum* pontosan megfelelő szövegében (I. 124.) jelölhetjük meg. Kónyi és Andrád után is még több elszórt nyomát találjuk irodalmunkban: *Budai kal.* 1805. (=Andrád); Dugonics I. 111. l. („Bé irattatott a' Bolondok' könyvébe" szólás magyarázatául); Ballagi Mór, 150. sz. (Dugonics után); Aszalay József: *Szellemi röppentyűk*, 207. l. (Alfonzus aragoniai király); Az Üstökös 1862. XI. 14. sz. 110. l. (egy nagy úr és udvari bolondja), Uram Bátyám VII. 1892. 28. sz. 331. l.: *A király és bohóca* (vers Kunsági B.-től), U. o. XIII. 1898. 10. sz. 116. l.: *A bölcs dervis. Keleti történet* (Bruck Jenő elbeszélése), Herkó Páter I. 1893. 26. sz. 10. l., VI. 1898. 33. sz. 7. l.: *Keleti mese* (Harun al Rasid-ról), Magyar Herkó Páter XIV. 1906. 3. sz. 11. l.: *A lovag.* Rokon vele Tóth Béla egyik anekdotája (I. 245. l.), amelyet Szirmay után idéz (*Bé lehetne ezt a csicsai könyvbe írni*).

48. A halál mindenütt utolér.

I. 94.

Egy katona és egy prédikátor a halálról beszélget. A katona elmondja, hogy apja, öregapja s dédunokája a tengerben lelte halálát. „Hogy mersz akkor vizen járni?” — kiált fel rémülten a prédikátor, aki viszont arra mutat rá, hogy az ő apja s valamennyi őse csendesen az ágyban hunyt el. „Hát hogy mer kegyelmed az ágyba feküdni?” — kérdi tőle jogosan a katona.

E nagyon jól ismert párbeszéd legrégibb feljegyzése Petrarcánál olvasható (*De remed.* II. 121. *Opera* 1581. T. I. 212.), majd a Hans Sachs feldolgozása (*Der Purger mit*

dem Schiffmann, 1545. Fab. IV. 19. l. 251. sz.) és Abraham a S. Clara elbeszélése (*Werke* X. 213. l.) emelkedik ki az adatok sorából, amelyekre Österley Pauli kiadásában (504. l.), Boltenak a *Schimpf u. Ernsthez* írt jegyzeteiben (II. 323. l. 264. sz.) és Aug. Andrae közléseiben (Rom Forsch. XXXVII. 1915. 888. l.) találunk gazdag utalásokat. Anekdotá formájának útját Pauli mélyítette ki a 246. elbeszéléssel (*An das Bet und Schiff zu gon*), amely nem egyéb, mint Petrarca szövegének német fordítása. Ebben a változatlanra merevedett formában találkozunk vele a XVII—XVIII. századi gyűjteményekben (pl. Harsdörffer: *Ars apophthegmatica* 1662. 2913. sz., *Zeitvertreib* 1693. 65., *Tisch-Rath* 1726. II. 54.) s magánál Kónyinál is, aki a század irányadó s legnagyobb hatású anekdotás könyvei révén (*Dictionnaire d'anecdotes* I. 179. l.—*Anecdotes* I. 272. l., *Lyrum L. L.* 187., *Vade Mecum* VI. 125. sz.) függ össze a Petrarca—Pauli-féle alaptípussal. Ebben az egyik szereplő mindig hajós, a másik polgár, paraszt vagy bölcs. Kónyi változtatása se nem szerencsés, se nem helyes. Magyarul olvasható még: *Pesti kal.* 1813., *Esztergomi kal.* 1839., és utal rá Mikszáth Kálmán: *A vén gazember.* Jub. kiad. 7. k. 43. l.

49. Nőcsere.

II. 31.

Egy úr szobalánya (Örsike) szerelme után áhítozik. A lány beárulja a férjet a feleségnek. Az asszony felhatalmazza a lányt, hogy színleg mutasson hajlandóságot s megállapodnak abban, hogy majd ő megy el a kitűzött találkára. Utolsó pillanatban a férj megriad szándékától s maga helyett inasát küldi a sötét pajtába, hol az előzetes meg egyezés szerint egyik fél sem szól egy szót sem. A szobába visszatérő férj meglepődve találkozik Örsikével, aki fölvilágosítja, hogy az ő szerepére asszonya vállalkozott. Eszeveszetten rohan a férj s kiabál az ajtó előtt: „Megállj, haj Jantsi! megállj! mert nem az Örsike. Jantsi pedig felele: Vagy Örsike, vagy nem Örsike, már most mindegy”.

A nőcsere motívumának érzékcsiklandozó helyzetkomikuma Boccaccio óta (VIII. 4.) az olasz novellairodalomnak számtalanszor feldolgozott tárgya. Változatainak sora (Saccchetti 206. nov., Morlinus 78. nov., Malespini 26. nov., *Hep-tameron* 8. nov.) a legújabb időkig (Scribe: *Maurice* c. regényének 8—9. fejezete) követhető. A francia irodalomban egy XIII. századból eredő fabliau (Legrand III. 256. l.), egy korai novella (*Cent nouvelles nouvelles* 9.) és Lafontaine földolgozása (*Contes* V. 8. *Les quiproquos*) jelzi nyomait. Jellegzetes facetiává Poggio rövidítette (Fac. 238. *Vir sibi*

cornua promovens) s az ő révén került bele a német (Kirchhof I. 331.), olasz (Guicciardini, *Deti e fatti piacevoli* p. 103.), francia (*Facét. journées* p. 103., Bouchet: *Les Serées*. 8.) és latin nyelvű (Melander: *Joco-seria*. 1617. I. 341.) gyűjteményekbe, majd az újabbkori anekdotáskönyvekbe. A Poggio—Kirchhof-féle változat közvetlen származéka a *Bienenkorb* (IV. 112.) és a *Vade Mecum* (V. 131.) egymással azonos („Lisette oder nicht Lisette, es ist mir einerley”) elbeszélése, amellyel Kónyi anekdotája szószerint egyezik.

Irodalom: Dunlop-Liebrecht 258. l., Österley: Wendunmuth V. 57. l., Semerau: Poggio. 234. l., P. Arfert: *Das Motiv von der unterschobenen Braut in der internationalen Erzählliteratur*. Diss. München 1897., Bognár Teofil, E. Ph. K. XXIII. 1899. 319. kk.

Kónyi anekdotája nem az egyedüli s nem is az első képviselője irodalmunkban a nőcsere népszerű motívumának. Addison és Steele híres *Spectatorjának* francia fordítása nyomán (Le Spectateur. 1746. 691. db.) hasonló esetet beszél el Mikes a 73. levelében egy ifjúról, aki „egy személyben hármát vett el: a leányát, a hugát és a feleségét” (Zolnai Béla. E. Ph. K. XL. 1916. 102. l.). Ebbe a körbe tartozik Gyöngyösi István: *Charikliajának* egyik mozzanata (Buda 1763. 26. l.) és Verseghy: *Almarék* (1813.) c. regénye is (Magyar Könyvszemle 1914. 175. l.). Eredeti magyar változata olvasható az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárában őrzött *Nagyenyedi Demokritus* (1759.) c. kéziratos anekdotagyűjteményben (5. lev. 6. sz.). Csehi János udvarhelyszéki pap megszereti egy parasztember jóforma, de tiszta életű feleségét s egypár veres csizmát ígér neki, ha akarataira áll. Az asszony színleg belemegy a dologba, de rögtön szól Csehiné asszonynak, aki a találkozó helyen meg is jelenik. A változatok túlnyomó részében rendszerint az asszony járja meg, itt azonban a lépre csalt Csehi uram esik a kelepcebe, amikor mit sem sejtve, szerelmesének valóban odaadja a pár veres csizmát. Másnap reggel aztán igen fanyar pillantásokkal nézegeti a felesége lábán diszelve ajándékát. Mindezek a motívum módosult formái. A Boccaccio-féle típus elemei Kónyin kívül még két magyar adatban jelentkeznek: az egyik a Jósika Miklós *A könnyelműek* c. regényében (1837.) szereplő Motabu szerencsen és Serédi nejének epizódja (5. kiad. 1889. 255. l.), a másik Kemény Zsigmondnak *Ködképek a kedély láthatárán* (1852.) c. regénye (ÖM. IV. k.), amely az eredetileg komikus motívumot katasztrófális színűre sötétíti, amikor a férj bűnéből származó véletlen házasságtörést Florestán és Cecil családi tragédiájának epizódjává teszi (Papp Ferenc, Bp. Szemle CXL. 1909. 21. l., Papp Ferenc, *Báró Kemény Zsigmond*. 1923. II. 161. l., Dengi Já-

nos, E. Ph. K. XXXIII. 1909. 236. l.). Kemény Zsigmond epizódjának legvalószínűbb forrása épen Kónyi János elbeszélése volt, illetőleg a számos változat közül az, amelyet Kónyi anekdotája képvisel (Csüry Bálint, Erd. Ir. Szemle III. 1926. 77. l.). A felsoroltakon kívül a nőcsere komikus változatát a hűtlenségi elem kikapcsolásával Fáty András (*Béltéky-ház*. ÖM. 2. kiad. 1847. V. 113. l.) és Mikszáth Kálmán is (*Sárika grófnő*. Jub. kiad. 28. k. 46—62. l.) felhasználta. A *Heptameron* novellája magyarul olvasható Forró Pál és Szini Gyula fordításában: *Heptameron*. A navarrai királynő elbeszélései. Bp. 1925. Szerelmes Századok III. 71—78. l.

50. Színtvallás.

I. 83.

A hívek közt volt egy feslett erkölcsű gonosz asszony. A prédikátor felszólította, hogy térjen meg, különben nyilvánosan leleplezi. Amikor kétszeri intése hiába hangzott el, harmadik vasárnap egy darab követ húzott ki a zsebéből azzal a fenyegetéssel, hogy most már megdobja, hadd lássa mindenki, kiről van szó. Ezután neki húzakodott, mintha dobni akarna, hát íme több mint százan hajtották le fejüket. „Jaj nékem! — szolt a prédikátor — azt gondoltam, hogy csak egy van olly gonosz Aszszony az én híveim között, de látom, hogy felette sokan vannak”.

Minden anekdotának van több-kevesebb történeti magva s így kultúrhistóriai becse. Némelyek olyan vonásokat viselnek magukon, amelyeket az idő teljesen kiirtott s ma már csak beható vizsgálattal tudjuk megállapítani azt az elavult szokást vagy feledésbe merült vonatkozást, amely körül az anekdota egykor kialakult. Mai fogalmaink szerint lehetetlen, legalább is valószínűtlen a fenti anekdota cselekvénye, de ha a középkor végének nagy szellemi és szociális átalakulására gondolunk, amikor a zabolátlan élet- és szabadságkedv nyomán támadt vaskos komikum nemcsak az egyházi művészetbe, hanem még a templomba is bevonult, s ha tekintetbe vesszük a hívek felvidámítására szolgáló „fabula paschalis” és „risus paschalis” közkeletű — az egyháztól kénytelen-kelletlen túrt — szokását, amely némely helyen a XVI. század végéig lehúzódott, nem látjuk valószínűtlennek, hogy ilyen tréfa a templomban előfordulhatott. Hiszen némelykor vidám nevetéstől harsogott a templom, mert olyan rakoncátlan furcsaságokra ragadtatták magukat a szónokok, amelyek ma az alantasabb színvonalú mulatótermekbe vannak száműzve. 1599-ben húsvétkor az eichstädi pap így szolt a híveihez: — Most régi szokás szerint egy vidám his-

tóriát kellene elbeszélnem, de semmi eszembe nem jut, tehát csak annyit mondok, hogy tartsák fel kezüket azok az asszonyok, akik be merik vallani, hogy férjükön uralkodnak s mondják azt, hogy juch! Amikor alig 4—5 engedett ennek a felszólításnak s az is igen bátortalanul, maga a pap emelte fel kezét „juch” felkiáltással, mire harsány nevetésben tört ki a közönség. Bebel facetiái között is találunk olyan darabokat, amelyek a „risus paschalis” szokására vonatkoznak. A spanyoloknál külön személyek voltak arra a célra, hogy a húsvéti templomi sokaságot megnevettessék, a franciák pedig egy zsidót választottak ki, akivel Krisztus megfeszítésének megtorlásául mindenféle csúfot üztek a templomban (Fr. Nick, *Die Hof- und Volksnarren*. 1861. II. 474. kkl., Merker-Stammmler: *Reallexikon*, II. 445. kkl.).

Anekdótánk jellege arra vall, hogy vonatkozásba hozzuk ezzel a szokással s eredetét a középkor sajátos komikumának talajában keressük. Legrégibb feldolgozása Heinrich Kaufringer XIV. században élt német költő *Der verklagte Bauer* c. verse, amelyben a pap a szószékről kövel akarja megdobni az eretnekség gyanúja alatt álló parasztot, mire a vádlott pad alá húzza a fejét s ezzel beismeri bűnösségét. Luther elbeszélésében a pap a házasságtörőre emel követ, de nemcsak az illető búvik le, hanem rajta kívül még huszan húzzák le a fejüket (*Tischreden*, Lpz. 1577. 574a l.). A Burchard Waldis (*Esopus*, IV. 98.) és a Hans Sachs feldolgozásában (*Der Pfarrer mit dem Ehrbrecher Bawren* 1563. máj. 30. Fastnachtspiel) szintén a házasságtörés az indítók, de kő helyett dorong szerepel, Jörg Wickramnál papucs (c. XXVI.), majd a francia D'Ouille-nél (*Contes*, p. 68. *D'un Prédicateur le jour de la Madeleine*) a helyhez és az alkalomhoz jobban illő imádságos könyv, de van olyan változat is, amelyben a pap íjat von a vádlott lenyílzására (Memel, 6. sz.). Dobásra természetesen egyiknél sem kerül sor, mert már a pap fenyegető mozdulatára elárulja magát a bűnös, rendszerint nemcsak ő, hanem még igen sokan — huszan, százan — s ez adja meg a tréfa csattanóját. A XV. századig az eretnekség és a házasságtörés motívuma váltakozva szerepel, majd az asszonyok ellen forduló éllel az utóbbi kerül uralomra s mellette újabb időben az a változat kezd tért foglalni, mely a tolvaj leleplezésére használja ezt a tréfás mozzanatot (Memel 5. sz.). Ez a csoport mellőzi a tömeges szintvallás komikumát. Különböző változataiban napjainkig követhető e tárgy időnként felfrissülő élete (H. Merkens, *Deutscher Humor alter Zeit*. 1879. 423. l.).

Irodalom: H. Kurz Jörg Wickram kiadásának a XXVI. sz.-hoz tartozó j., A. Stiefel, *Hans Sachs-Forschungen*. 1884. 88. l., K. Euling, *Studien über Heinrich Kaufringer*. 1900. 56. l.

Kónyi János elbeszélése (I. *Pesti kal.* 1801.) a Luther-féle típus (házasságtörés és a kő motívuma) leszármazottja. A *Democritushoz* közel eső gyűjteményekben bőven található e változathoz illő párhuzam (pl. *Der lustige Teutsche*, 1729. 65. l., F. J. Rottmann, XVIII. sz.). Andrád Sámuel hasonló tárgyú, de más típusú anekdotája (II. 51.) a Mária Magdolna ünnepén tartott predikációból indul ki s a pap kétszeri előzetes figyelmeztetés nélkül mindjárt könyvet emel az erkölcstelen asszony megdobására. Befejezése ugyanaz: „Oh idők! oh erköltsők! kiálta a' pap, én azt gondoltam, hogy tsak egy vagyon; de látom, hogy sok a' számok". Ez a másik magyar anekdota pontosan megfelel a D'Ouville-féle francia változatnak, amely Asmus pap személyéhez fűzve a németeknél is igen népszerű lett (Memel, 1656. 5. sz., *Sommer-Klee* 1670. 4. 8. l., *Bienenkorb* IV. 127., *Vade Mecum* I. 24.—Andrád). Igen érdekes, hogy a Kónyi—Andrád-féle változatnak, amely a típus eredeti elemeit tartalmazza, csak egyetlenegy magyar utódját találjuk Szokoly Viktornál, akinek anekdotájában Göde Márton falusi pap a felemelt bibliával fenyegeti meg a buja nőszemélyt (Garam: *Nem úgy van most*, 28. l.). Ezzel szemben a többi magyar változat a tolvaj leleplezésének motívumához fűzi elbeszélését. Így Vas Gereben anekdotájában Tüzkő Mihály szordi plebános egy öreg asszony kender-tolvaját keríti meg (*Neveessünk*, I. 64. l.) és Jókai Mór anekdotás papja Nagy József uram káposzta-tolvaját leplezi le (*A magyar nép adomái*, 176. l., *A magyar nép élce*, 154. l.). Jókai anekdotája ismétlődik az 1871. évi *Adomatarban* (321. l.), Vajda Jánosnál (34. l.), Dunay Jánosnál (84. l.) és Babik Józsefnél (*Fráter Jukundián*, 248. l.). Az utóbbi egy másik változatában (u. o. 231. l.) egy tiszteletest említ, aki a fenyegetően felemelt evangéliumos könyvvel puhatolja ki gyömolcsősének tolvaját. L. még: *Szt. István Társ. Naptára*, 1911. 157. l., Uram Bátyám II. 1887. 38. sz. 452. l., XIX. 1904. 12. sz. 139. l. Igen eredeti a Mátyás Diák rajzzal illusztrált tréfája, V. 1892. 16. sz. 4—5. l.: *Jelenet az Akadémiában* (plágium). A változatok egy része, így Arnóthi (89—90. l.), Babik József (*Páter Hiláriusz*, 272. l.), Dvorzsák János (718. sz.) és Tóth Béla (II. 143—144. l.), ezt az anekdotát Blaskovics András erki papról beszéli el, aki a Kónya József disznajának tolvaját a szószékről a hajításra emelt könyvével épűgy kideríti, mint 600 évvel azelőtt Heinrich Kaufringer papja a gonosz eretneket. Ez az anekdota, amely vándorútja magyar állomásán époly magyarrá lett, mint amilyen franciává otthonosodott

D'Ouvillenél a XVII. században, az eretnek-változat kivételével az összes formáival megtelepedett és népes családot hajtott minálunk.

51. Az ördögnek is kell gyertyát gyújtani.

I. 61.

Egy vén asszony a templomban két viaszgyertyát gyújtott, aztán az egyiket Szent Mihály elé tette, a másikat pedig az ördög elé ragasztotta. A papnak, aki megütközött a dolgon, azzal magyarázta meg cselekedetét, hogy jó mindenütt jóakarókat szerezni, mert ki tudja, hová jut az ember.

E példabeszéd legrégebbi szövege tudomásunk szerint a XV. században élt Bromyard angol dömés hatalmas gyűjteményében olvasható: „Fuit aliquando in Italia quidam homo, qui omni die portabat ad ecclesiam duas candelas; unam ponebat ante imaginem Dei, aliam vero ante imaginem diaboli, qui ibi erat pictus. Sacerdos videns haec frequenter fieri, mirabatur, credens eum infedilem. Quaesivit ergo semel, quare hoc faceret? Qui respondit: Non propter infidelitatem, sicut tu credis, haec facio; sed unam pono ante Deum amore, ut mihi bene faciat, aliam ante diabolum timore, ne mihi noceat” (*Summa praedicantium* A, 20. 9. Az 1586. velencei kiadás I. k. 49. lev. 2. hasábjáról közölte Kátona L. Ethn. XVIII. 1907. 1. Magyarra fordította Kertész Manó a *Szokásmondások* c. munkájában, 1922. 102. l.). Legközelebbi adat a Pauli 94. schwankja, amely kevés változtatással Bromyardot másolta le, különösen a kétszínűség magyarázatában: „Ich thü es nit von Unglauben, als ir meinen, lieber Her. Ich thü es uss guter Meinung, ich zün Got dem Herren ein Liecht uff, das er mir Gütz thü, und zün dem bösen Geist eines uff, das er mir nichtz Böss thüg”. Hans Sachs feldolgozásán kívül (*Der Paur zünt dem Teufel ein Licht* 1554. Fab. VI. 116. 911. sz.), amely valószínűleg a *Schimpf u. Ernst* alapján készült, említésre érdemesebb nyomot az irodalomban nem hagyott maga után. A XVI. és XVII. században észlelhető gyér adatok után inkább az újkori német és francia anekdotatárakban kezd sűrűbben előfordulni. Szokásmondássá vált formájában ma is él („Il faut savoir mettre une chandelle devant le diable”; „Dem Teufel ein Licht anzünden”. Wander, *Sprichwörterlexikon* IV. 1061.), de arra is elég adatunk van épen a közelmúltból, hogy anekdotás alakja sem merült feledésbe (Weber, IV. 376. l., *Fliegende Blätter* 1858. XXVIII. k. 4. l., Hoppe, *Bibliothek des Humors* III. 231., Merkens, I. 300. l.).

Van ennek az anekdotának egy bővebb változata, amely először a *Schimpf u. Ernst* 1546. kiadásában (c. 428.) kerül szemünk elé. Ebben azt olvassuk, hogy az ördög az illetőt hálából, hogy az ő képét is égő gyertyával tisztelte meg, álmában egy olyan helyre vezeti, ahol nagy mennyiségű kincs van elásva. Meg kellene jelölnie ezt a hasznos pontot, hogy másnap megfelelő eszközökkel felszerelve kiáshassa, de se kő, se más tárgy nincs kéznél. Ekkor az ördög biztatására olyan drasztikus jelt hagy hátra, aminek illatában felébredése után is érzi a gonosz léleknek nyújtott áldozata kigúnyolását (Bolte: Pauli. 846. sz.) E jellegzetes schwank, amely a Poggio-féle *Aureum somnium* (Fac. 130.) és az ördögnek gyújtott gyertya keverékének látszik, a régi gyűjteményeknek kedvelt darabja volt (Wesselski: Arlotto 27. sz., Frey 77. sz., Wickram III. 37. sz.). Cseh és kisorosz népies változatai, amelyek az újabb időben kerültek följegyzésre, külön életére vetnek igen érdekes világot.

Irodalom: Bolte: Pauli II. 282. l. 94. sz., 428. l. 789. sz., 846. l. 438. sz., Semerau: Poggio 222. l. 130. sz., Wesselski: Arlotto. 7. sz.-hoz tartozó j., Aug. Andrae, Rom. Forsch. XXXVII. 1915. 883. l., Ztschr. d. Ver. f. Volksk. XXV. 300. l., György Lajos, Ethn. XXXIX. 1928. 183—185. l., Csefkó Gyula, U. o. 1929. 186—187. l.

A magyarban is, mint a németben és a franciában, külön élete van a szólásnak és külön története az anekdota változatnak. A Bromyard-féle típus magyar formáinál jóval gazdagabb a szólás történetére vonatkozó adatok száma (v. ö. az Ethn. id. helyeit). Bizonyára az anekdota-változat is már régen keringhetett minálunk, de tudomásunk nincs róla, hogy a *Democritus*nál korábban valahol feljegyzésre került volna. A Bromyard—Pauli-féle alaptípustól Kónyi lényegesen eltér két pontban: a vénasszony szerepeltetésében és cselekedetének megokolásában. Óvatosnak kell lennünk, hogy ezt a változtatást Kónyinak tulajdonítsuk, mivel van olyan német változat (*VM.* I. 108., közölve Ethn. 1928. 184. l.), amely annyira pontosan egyezik a magyar szöveggel, hogy a kettő közötti szoros összefüggés kétségbevonhatatlan. Az 1795. és az 1810. *Győri kal.* terjesztette tovább a *Democritus* anekdotáját, majd később Dvorzsák Jánosnál (2555. sz.) és az élclapjainkban találkozunk vele: Herkó Páter IV. 1896. 44. sz. 10. l., Magyar Herkó Páter XII. 1904. 40. sz. 10. l. Mikszáth Kálmán egy célzásából azt sejtjük, hogy a nagy magyar adomázó szintén ismerte ezt a közkeletű példát (*Az eladó birtok.* Jub. kiad. 12. 77. l.). Igen érdekes változatát teremtette meg Szirmay Antal latin elbeszélése (1807. p. 153—154. Közölve Ethn. 1928. 184. l.), amely kis történetének cselekvényét eredeti leleménnyel a

magyarság pogány korának háttérébe helyezte. Ezt a vonást Tóth Béla is megtartotta a Szirmay Antal elbeszélésének magyar tolmácsolásában (II. 14. l.). A szólás eredetének a fentiektől eltérő egészen új magyarázatával lép meg Dugonics (II. 10. l.), azt állapítva meg róla, hogy „a' gyertya táncból vette eredetét” s még Apor Pétert is idézi állításának fedezésére. Erőszakolt magyarázatát Vas Gereben is átvette s igyekezett némiképen elfogadhatóbbá tenni (*Neves-sünk*. I. 215. l.—ÖM. X. 335. l.).

Az „Aureum somnium”-féle bővebb (Poggio—Pauli) változatra is tudunk egy magyar-ruthén adatot idézni, amely a Munkács környékéhez tartozó Zsukovo községben került följegyzésre (l. Ethn. XIX. 1908. 315—317. l.). Ez a népies tréfa, mely az ismert irodalmi forma minden lényeges mozzanatával talál, az ördög csalárd hálájából még a tanulságot is levonja: „Gyujts vagy ne gyujts az ördögnek gyertyát, azért csak olyan lesz az, amilyen volt”. Népies változat-körére l. a további összehasonlító adatokat Archiv d. Russ. Geogr. Ges. VIII. 12., 52. l. 10. sz.

52. A megvesztegetett bíró.

I. 22.

Egy kerékgyártó és egy polgár veszedelmesen perlekedtek. Mindkettő a bíró véleményét maga felé akarta hajlítani: a kerékgyártó egy kocsival, a polgár egy pár lóval. Amikor a pört a polgár nyerte meg, a kerékgyártó így sóhajtott fel: „Oh, kocsí, kocsí, nem jól mégý tel’”, mire a bíró ezt felelte: „Barátom! a kocsí nem mehet máskép, hanem hová a lovak húzzák”.

Az igazság annak kedvez, aki nagyobb ajándékkal nyeri meg a bíró véleményét, — igen régi s talán soha el nem avuló anekdota-tárgy. A középkori példákban és predikációkban egyre-másra találkozunk vele, az újkor meg éppen annyira kedvezett virulásának, hogy egy egész változat-csoport képződött körülötte. Tudomásunk szerint e típus legrégebbi képviselője a XIV. század legelső éveiből való *Alphabetum narrationum* 83. példája, amely Joh. Junior-hoz és a Herolt gyűjteményébe is átkerült (l. E. Schröder, Ztschr. f. deutsches Altertum, 44. k. 1900. 426. l.). Heinrich Kaufringer középkori költő egyik versében és Boner 95. meséjében az ügyvéd annak számára ígéri oda az igazság győzelmét, aki nagyobb ajándékkal kedveskedik neki. Poggio szintén ismeri ezt a tárgyat s Paulinál három változatát is olvashatjuk. Az ő nyomukon messzire követhetjük e tréfát, amely különösen a vesztegetési eszközök összeválogatásában mutat nagy találékonyságot. Különféle változatai az aján-

déktárgyak szerint a következőképpen csoportosíthatók: 1. kócsi és egypár ló. Vinc. Bellovacensis, *Speculum morale* 3, 3, 31. Duaci 1624. 1138. sz.; Bromyard A 14, 4.; *Scala celi*, 1480. 20a.; Pauli 125. sz.: *Der ein schenkt ein Wagen, der ander zwei Pferd*; Hans Sachs: *Die falschen Juristen*, 1556. Fab. VI. 266. 1007. sz.; M. Montanus c. 63.; Hulsbusch p. 29.; Memel 1656. 381. sz.; *Zeitvertreiber* 1678. 105. l.; *Lyrum L. L.* 140.; VM. VIII. 222.; Aug. Wilhelmi, *Kyaus Leben u. lustige Einfälle*. 1797. 107. l.; U. az, *Sieben Narren auf einmahl*. 1800. 109. l. (Taubmann-anekdota). — 2. ökör és tehén. Bromyard A. 14, 4.; Herolt, *Promptuarium exemplorum*. 1486. J 42., *Mensa philosophica* 4, 33.; Boner 95. sz. (l. Waas, *Die Quellen der Beispiele Boners*. 1897. 65. l.); Kirchhof I. 126. sz.; Sacchetti 77. nov. — 3. ökör és bunda. Euchar. Eyring, *Proverbiorum copia*. 1601. III. 187.; *Dictionnaire d'anecdotes = Anekdoten*, II. 157. l.; *Bienenkorb*, I. 213. — 4. csizma és bunda. Heinrich Kaufringer: *Von der vorseprechen*, l. K. Euling, *Studien über H. K.* 1900. 94. l. — 5. olaj és disznó. Poggio Fac. 256: *Oleum effusum*; Bolte; Pauli, 853. sz.; Hans Sachs: *Der falsch Richter mit dem Ölkrug und der Sau*, Fab. IV. 458. 550. sz.; *Democritus ridens* 1696. l. 69.; *Dictionnaire d'anecdotes* II. 128. — 6. tej és malac. Pauli 128. sz. L. Bolte: Pauli, II. 291. l. — 7. ampolna és számár. *Babylon. Talmud*, Sabbath 116. L. Ztschr. f. deutsches Altertum 44. k. 426. l., Euphorion IX. 166. l. — 8. tyúk és kappan. Wesselski: Arlotto 48. sz. — 9. valamilyen tárgy és pénz. Az 1. mellett a leggazdagabb, önállóan fejlődő változat, amely a reformáció korában tűnik föl először (Geiler, *Evangelibüch* 1515. 6b lev. 1.), a kor szellemének megfelelően egyházellenes célzattal. Anekdota formája Paulinál így hangzik: „Es was ein reicher Her, der het ein grose Sach vor dem Babst zü schaffen und nit gantz ytel Recht. Damit das die Sach für sich gieng, da kam er zü dem Babst und schüt im fierhundert Duckaten in den Gern. Der Babst wannet sie also in dem Geren und sprach: Wer mag dem reisigen Züg allem widerston!“ (346. sz.) Kirchhof anekdotája szerint Leó pápa elhatározta a szerzetesek megreformálását, de amikor ezek 80.000 aranyat nyomtak a markába, így szólt: „Wer kan so viel gewapneten widerstehen?“ (*Wendunmuth*, V. 29. sz.). E tendenciáját, amely Hans Sachsnál (*Der raysig Zeug* 1549. Fab. V. 29. 618. sz.) és Luthernél is megvan (*Tischreden* III. 181.), a következő századokban leveti magáról, s keveredve a népszerűbb fenti formával, szintén a megvesztegetett bírót választja hőséül, pl. Memel 1657. 382. sz.; *Kurtzweiliger Zeitvertreiber* 1678. 119. l.; J. L. Taliz, *Räyse-Gespan*. 1702. 31. sz.; *Lyrum L. L.* 139.; O. Schreger c. IX. 52.

Irodalom: A szövegben idézett utalásokon kívül l. Germania XVII. 52. l., Niederdeutsches Jahrbuch 1893. 164. l., Österley: Pauli 488. l. és Kirchhof kiad. V. 29. sz.-hoz tartozó j., Bolte: Montanus 609. l. és Pauli kiad. II. 290—291. l. 152. sz., 291—292. l. 128. sz., 337. l. 346. sz., 439—440. l. 853. sz., Semerau: Poggio 235. l. 256. sz.

Kónyi János anekdotája a változatok 1. csoportjába tartozik, azaz a Vincentius Bellovacensishez kapcsolódó Pauli-féle következő szöveggel függ össze: „Es was ein Bürger, der het ein Sach an dem Rechten hangen und kam zü dem Richter und schanckt im ein nüwen Karren oder Wagen. Sein Widerpart ward es gewar, das sein Widerteil dem Richter geschenckt hat, da schanckt er im zwei Pferd für den Wagen. Da es zü dem Sententz kam, da gieng das Urteil wider den, der dem Richter den Wagen geschenckt hat. Da sprach er: 'O meins Wagens, du gast nit recht'. Da sprach der Richter: 'Er kan nit anders gön, dan in die Ross ziehen'". Kónyi nyomán nálunk épen ez a változat lett általánossá, amint a következő adatokból látszik: *Vátzi kal.* 1786. (=Kónyi); *Pesti kal.* 1835. (szekér—ló); *Nagyvárad kal.* 1836. (hintó—ló); Vas Gereben: *Neveünk!* I. 179. l.—ÖM. IX. 439. l.; Garam: *Élcek.* II. 26. l. (kerékgyártó és polgár, kocsi—ló); Rajkó, I. 61. l. (kerékgyártó és polgár); Ihász Gilbert, I. 593. l. (szekér és ló); Dvorzsák, 11506. sz. (hintó és ló).

Az ökör és bunda változat (3. sz.), amely Eucharis Eyring példabeszédei közt jelentkezik először (l. fent), szintén fellelhető Dvorzsák egyik magyar adomájában (11451. sz.). V. ö. György Lajos, Bp. Szemle 1929. 214. k.

A Poggio-féle „oleum effusum” (5. sz.), amely főképen olasz és francia irányban terjeszkedett, több formában is megtelepedett minálunk: a) *Magyar Házi Barát*, 1838. 138. l. 10. sz.: a görög kereskedő olajat, a mészáros szalonnát küld a bírónak; az utóbbi nyer azzal a megokolással, hogy a sertés az olajat feldöntötte. — b) Vas Gereben: *No még egyet neveünk!* 194. l.: a kereskedő olajat, ellenfele kövér sertést ad a bírónak; ez nyeri meg a pört az előbbihez hasonló indoklással. — c) Az Üstökös (1860. V. 9. sz. 69. l.) az olajat zsírral helyettesíti. Ugyanez a változat olvasható még: Arnóthi, 7. l., Ludas Matyi II. 1868. 33. sz. 263. l., Dunay János, 47. l.

Nálunk még a 9. sz. változat telepedett meg. Kónyi János bírása (I. 23 sz.) a sok zsák búzával kedveskedő molnár komája perében a tucat aranyat csillogtató serfőző javára ítélezik, mert „quis potest resistere tot armatis?” (K. anekdotája olvasható még a *Vátzi kal.* 1786.). Ez az elbeszélés Kónyi előtt már Bod Péternél igen szerencsés magyar vonásokat kapott (*Szent Hiláris*, 129. l. 475. sz.). Az ő ravasz

prokátora csak addig vonakodik a hamis ügyet vállalni, amíg meg nem pillantja a nagy summa aranyat. A Szent László képével vert csábitó pénzdarabok láttára aztán így kiált fel: „Ennyi fegyveresnek ki-álhatna ellene, raboddá tettél” (l. Csűry Bálint, Erd. Ir. Szemle V. 1928. 115. l., György Lajos, u. o. VI. 1929. 102. l.). Újabbkori gyűjteményeink sem a Bod Péter, sem a Kónyi János anekdotáját nem vették át.

III. Facetia és Schwank.

53. Ingyen borotválás

I. 36.

Egy franciskánus barát arra kérte a borbélyt, hogy borotválja meg Isten nevében. A mester kénytelen-kelletlen leültette a barátot s neki esett egy rossz késsel. Inkább nyúzta, hogy sem borotválta. Közben iszonyú macskanyávogás hallatszott be. „Mi az ördögöt csináltok annak a matskának?” — kiáltott a borbély legényeinek. „Nyilván olyan szegény matskának kell lenni, — felelte a fráter — a' kit irgalmasságból borotválnak”.

A *Mensa philosophica*-ban olvassuk: „Pauper quidam in tonstrinam veniens, ob Dei amorem orauit vt tonderetur, quod nihil sibi esset pecuniarum, quo operam tonsoris conduceret. Cum tonsor arrepta hebete nouacula, tanta inclementia miserum radit, vt ad singulos tractus lachrymae ex oculis vbertim manarint, interea canis in culina acerbe verberatus, magno eiulatu in officinam tonsoris prosiliit. Quo conspecto, pauper ceu parem sortis iniquitatem in animali miseratus, exclamauit: O canis, quid aduersi accidit tibi? num et tu rasmus es ob Dei amorem?” (1602. kiad. 74. sz.). Változatunkkal pontosan egyezik a Lusciniusnál (92. sz.) és a Gastiusnál (I. 288. l.) található facetia. Gastiusból e tréfa átkerült Domenichihez (*Facetie* 1562. 299. l.) s töle több olasz és spanyol gyűjteménybe (Paz y Mélia, *Sales españolas*. II. 226. l. stb., l. felsorolásukat Wesselski: *Nasred*. II. 226. l.), majd átment a németekhez, s itt a XVII. század közepétől kísérhető figyelemmel a további élete: Zingref-Weidner, *Der Teutschen Apophthegmata*. 1655. III. 256. l.; Memel 1657. 326. sz.; J. L. Taliz, *Räyse-Gespan* 1702. 247. sz.; J. F. Rottmann, 55. sz.; *Dictionnaire d'anecdotes* = *Anekdoten* I.

275. l.; *Bienenkorb* I. 38.; *Vade Mécum* III. 28. Claus Narr esetei közt (közli Wesselski: Narr. II. 226. l.) s Hebel *Schatzkästlein*-jában (III. 204. l.) szintén találkozunk vele. Népies területen is kedvelt motívum. A szerb Nasreddinben olvasuk (Wesselski: Nasr. 473. sz.), hogy a hodsza egyszer egy ügyetlen borbély kezeibe került, aki alaposan össze-visszavagdalta. Folyt a könnye, szikrát hányt a szeme. Közben nagy lárma hallatszott be s Nasreddin érdeklődött, hogy mi lehet az oka. „A szomszédban a kovács ver egy lovat” — felelte a borbély. „Oh, — mondta Nasreddin — azt hittem, hogy ott is valakit borotválnak.” Népies adatokat l. még Fr. S. Krauss, 170. l. és Ad. Schullerus, *Verzeichnis der rumänischen Märchen*, 96. l. 3. 11. sz.

Könyi anekdotája, amely a német anekdota-típussal egyező alak, a magyar területen nagyrészt cigányadoma formájában terjedt el (l. Szigetvári Iván, It. 1928. 7—8. sz. és György Lajos, u. o. 1929. 100. l., Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 86. l. 12. sz.). Még a következő előfordulásait ismerjük: *Vátzi kal.* 1784.; *Házi és uti kal.* 1827. 8. sz.; Hegedüs Lajos, 38. l. Vajda János, 113. l., Dunay János 241. l., Babik József: *Fráter Jukundián* 118. l., Dvorzsák 853. sz., Az Üstökös XV. k. 1864. 151. l. 19. sz. és XXIX. 1886. 14. sz. 8. l., Uram Bátyám V. 1890. 15. sz., X. 1895. 44. sz., Herkó Páter III. 1895. 49. sz.

54. A vízbe ejtett ember.

I. 21.

Egy nemes ember két kapucinus társaságában utazott. Egyszer egy folyó mellé érkeztek, ahol a víz elvitte a hidat. Az egyik kapucinus, minthogy meztláb volt, felajánlotta a nemes embernek, hogy a hátán átviszi a vízen. Neki is indultak a folyónak. De nehéz volt a nemes, goromba sem akart lenni a barát, azért azt kérdezte utitársától, hogv van-e pénz nála. Amikor ez igennel válaszolt, a víz közepén ledobta hátáról, mondván: „Oh jaj! énnékem nem szabad pénzt hordozni, mert azt a' mi regulánk keményen tiltja”.

E nagyon sok változatban elterjedt s még Lionardo da Vincinél is nyomot hagyó (*Scritti*, II. 399.) tréfa első alakját a *Mensa philosophica* IV. könyvének 11. elbeszélésében (1602. kiad. 214. l.), találjuk meg. Ez Pauli német szövegében (582. sz.) így hangzik: „Einer kam an ein Wasser und wolt dardurch watten, da kam ein anderer Buer, und bat disen, er solt in dardurch tragen. Er sprach: Gern, und nam in uff den Rucken. Und da er fer hinynkam, da sprach er: Weren ir nit Fogt in dem Dorff, so trieg ich euch nit. Der

Buer sprach: Ich bin nit mer Fogt. Da liess er in fallen, und müst auch hindurch watten". L. ugyanezt Kirchhofnál I. 64. sz. és Montanusnál 81. sz. Az a változat, amelyben a mezit-lábas barát a világi papot ejti a vízbe, mivel ez pénzt csörget a zsebében, Hans Sachs schwankjában (*Der Pfaff im Pach*, 1550. Fab. V. 64. l. 640. sz.) tűnik fel, s a franciskánusról és a dominikánusról szóló legbővebb variáns, amelyben az előbbi az utóbbin azért áll bosszút, mert korcsmai tartozásának kiegyenlítésére pénzt nem adott neki s így könyvét kellett elzálogosítania, Joh. Fischart *Vom wandern Francisci und Dominici* c. elbeszélésében olvasható (*Von S. Dominici, des Predigermünchs, und S. Francisci Barfüssers, artlichem Leben und grossen Greweln. 1571.*, Merkens: *Deutscher Humor alter Zeit*. 1879. 247. l.). E három főtípus egy sereg anekdotát vont maga után; ezekre bő utalásokat nyújt Österley: Kirchhof V. 35. l. 64. sz., Bolte: Montanus 619. l. és Pauli kiad. II. 315. l. 582. sz.

Kónyi anekdotájában népies elemek érvényrejutását lehet észrevenni: a második típus módosított újabbkori változata a nemesség ellen irányuló célzattal. A XVII. század közepén már kialakult ez a változat, amelyet a Kónyiéval pontosan egyező szöveggel a következő helyeken olvastam: Memel, 1657. 305. sz.; J. L. Taliz, *Räyse-Gespan*. 1702. 81. sz.; Schreger c. IX. 19. Kónyi anekdotáját az 1786. *Vátzi kal.* lenyomatta és Gyallay Domokos *A törvény szava* címen novellává kerekítette (Magyar Nép X. évf. 1930. 16. sz. 287—290. l.). A régi tárgyat felelevenítő modern elbeszélés a maroszséki Szent László községbe helyezte a Köntés Benedek tógátus diák s Bakó Pál mendikáns húsvéti legációjához fűzött cselekvényét, amely a szerelmi motívum ügyes bekapcsolása révén új szint és érdeket nyert. A Kónyi-típustól terjedelemben és motívumaiban lényegesen eltér Andrád Sámuel anekdotája (I. 194.), amely a *Vade Mecum* szövegének (I. 6.) közvetítésével a Fischart-féle gazdag s kedvelt csoporthoz tartozik. Dvorzsák János adomája (7913. sz.) szintén ennek a típusnak leszármazottja. Ugyanilyenek még: Szögédi Paprika 1889. 35. sz. 7. l., Herkó Páter III. 1895. 8. sz. 10. l. és IV. 1896. 21. sz. 10. l.: *A Jézus Mária József* (a hajdu a zsidót vízbe ejti, mivel nem mondja a fenti szavakat.). A *Mensa philosophica*—Pauli-féle alaptípusnak érdekes magyar változata olvasható az 1874-ik évi *Mátyás Deák Humorisztikus naptár*ában (I. évf. 1874. 88. l.) „a tiszaháti tiszteletes”-ről, aki épen a superintendensi törvényszékről tér haza, ahol parochiájától megfosztották. Gyurka parasztleány vállalkozik arra, hogy átviszi a vízen, de amikor meghallja, hogy többé már nem papjuk, akit cipel, hátáról a folyóba hullatja a tiszteletet.

55. Tolvaj a sötétben.

I. 1.

Egy földhöz ragadt szegény kocsishoz, akinek még a mindennapi kenyere sem volt meg, éjszakának idején belopódzik egy tolvaj és szorgalmasan kutat, hogy mit vihetne magával. „Majd meglátom, — szól a szegény ember — mit találsz ott a' setétben, az hol én világossal is semmit sem találok.”

E mai napig közzájón forgó anekdota visszafelé vivő útjának végső állomása a XIII. századból eredő *Mensa philosophica* IV. könyvének 17. elbeszélése (1508. kiad. 38a. l., 1602. kiad. 229. l.). Azóta rengeteg változatban barangolta be a világot. Ismeretes Keleten is. Így Nasreddin tréfái közt két változatát olvashatjuk. Amikor a hodsát háziasszonya figyelmessé tette a szobába besurrant tolvajra, a bölcs Nasreddin így szólt: „Légy csak csendben, hátha még Isten segítségével talál valamit s elvehetem tőle” (Kunos Ignác: Nasr. 83. sz., Wesselski: Nasr. 83. sz.). A horvát redakcióban pedig azt olvassuk (*Posurice i sale Nasredina*, Zagreb 102. l.), hogy a fiával együtt alvó Nasreddin egyszer tolvajt pillant meg a szobában. „Nézd csak az ostobát, — súgja oda fiának — egészen bizonyos, hogy semmit sem fog találni.” „Én megijesztem” — mondta a fia. „Csak hallgass, — szól Nasreddin — mert nekem erősebb a hangom, s olyant kiáltok, hogy ijedtében elveszti még azt is, amit másutt lopott, s jó lesz az nekünk” (l. u. ezt Roda Roda, *Der Pascha lacht*. 1909. 156. l.). A középkorban Nyugaton már jól ismerték (Montaigne, VII. 166. l.), s mióta a könyvnyomtatás a gyűjtemények végeláthatatlan sorát útra indította, a szegénységnek e humoros jellemzése szakadatlanul benne él a köztudatban. Anekdotás formájára legnagyobb hatással volt Bebel (I. 32.) csattanós rövidsége: „Histrio quidam cum noctu quosdam fures in domo sua deprehendisset, ait ad illos: nescio quid uos nocte hic inuenire uelitis, cum sereno die ego nihil inuenire possim”. Népszerűségére jellemző, hogy Luther is fölhasználta egyik komoly írásában, ahol azt mondja, hogy az ördöggel oly üres gúnyolódást űzünk, mint a szegény ember, aki éjjel a házába törő tolvajhoz így szól: „Ach du törichter Dieb, willst du bei finster Nacht etwas hierin finden und ich kann bei lichtem Tage nichts hinnen finden” (Thiele, *Luthers Sprichwörtersammlung*, 179. l.). Nevezetesebb helyei még a következők: Gastius 126. l., Domenichi, *Facezie* 1548, K₄b l. (l. Wesselski: Nasr. I. 232. l.), Harsdörffer, *Ars Apoptegmatica* 416. sz., Lehmann, *Exilium melancholiae*, D. 14. sz., D'Ouville, II. 319. l.: *D'un voleur de nuit*, Abraham a

S. Clara, *Werke* XIII. 25. l., *The Gentleman's Magazine* 1739. 189. l., *Miller's Jests*, London cca. 1750. 547. sz., *Fliegende Blätter* 1878. 116. l.

Irodalom: Köhler, Kl. Schr. III. 69. l. 8. sz. (Bolte adatai), Archiv f. Studium d. neueren Sprachen 94. k. 136. l., Wesselski: Bebel I. k. 132. l. 32. sz., Nasreddin kiad. I. k. 83. sz.-hoz tartozó j., és Mönchslatein, 1909. 247. l. 134. sz., Aug. Andrae, Rom. Forsch. XXXVII. 1915. 895. l.

Kónyi anekdotája a Bebel-féle típus származéka. Pár-huzamul melléje állítható a közelében levő *Dictionnaire d'anecdotes* I. 310. l. = *Anekdoten* II. 242. l. és a *Vade Mecum* II. 63. megfelelő szövege. További magyar adatok: *Pesti kal.* 1811., *Anekdották*, 111. sz., Ballagi Mór, II. 7785. sz., Garam: *Élcek* I. 154. l. (Vigyorgó úr), *Szt. István Társ. Naptára* 1867. VI. 54. l.: *A tolvaj és a diák*, Vajda János 109. l., Dvorzsák 10254. sz., Tali Ferenc Lajos 40. l. Az élc-lapoknak sokszor ismételt kedvelt darabja: Az Üstökös XXX. 1887. 1561. sz., XLI. 1898. 18. sz., Szögedi Paprika I. 1889. 18. sz.: *A csanyi gazda*, Herkó Páter IV. 1896. 18. sz., VIII. 1900. 4. sz., Magyar Herkó Páter IX. 1901. 11. sz., Magyar Miska II. 1910. 11. sz. A Nasreddin-féle változatra is (hátha a tolvaj elveszít valamit) van példánk: *Anekdották*, 26. l. Igen érdekes az Orosz Ádám egyszerű plébánosnak a szegényekről szóló egyik prédikációjában olvasható következő részlet: „... a' szegény nem félti szegénységét, 's azt mondja az éjjeli tolvajnak: barátom! ott hol te kutatsz, én nappal sem találok semmit” (*Egyházi beszédek vasárnapokra*. Eger 1845. II. 59. l.). A XIX. század második felében Balzac-anekdota lett belőle, aminek nyomát szintén megtaláljuk a *Szellemesség kincstárában* (85. l.), ahol Balzac ezt mondja a tolvajnak: — Ugyan kedves barátom, hogyan kereshet itt sötét éjjel valamit, amikor én fényes nappal sem kapok semmit.

Poggio.

56. A rövid predikáció.

I. 91.

Szent István napján kellett volna egy páternek prédikálni. Az idő előrehaladottsága miatt arra kérték, hogy röviden beszéljen. Nem szólt semmit a barát, csak felment a szószékre, ahol ezeket mondá: „Szerelmes hallgatóim! épen ma egy esztendeje, hogy ezen az Innep napon prédikáltam, és Sz. Istvánról ditséretet tettem; mivel pedig

erről a' szentről azulta semmi újságot sem hallottam, valami költeményt pedig nem akarok hirdetni, azért tsak maradjunk a' tavali mellett." Ezzel áldását adta a hívekre s lejött a szöszékről.

Az anekdotairodalomban nem ritka tréfás predikáció e típusának két nevezetes változatát ismerjük. Az egyik, amely Arlotto facetiái között olvasható (G. Baccini kiad. 84. sz.: *Astuzia del Piovano Arlotto per sbrigarsi in poche parole del panegirico di S. Lorenzo*), Szent Lőrinc napjához kapcsolja s magát Arlottót szerepelteti. Wesselski Arlotto-kiadása (I. k. 188. I. VIII. sz.) még a következő két adatra utal, amelyek szintén Arlottóval függenek össze: Lod. Domenichi, *Facetie*. 1548. F₃b I. és D. M. Manni, *Vita di Arlotto*. 1762. III. 94. I. A másik változat, Poggio 38. facetiája (*De religioso, qui sermonem succinctissimum habuit*), Szent István mártír ünnepéhez fűzi. Semerau kiadásának jegyzeteiből látható (207. I. 38. sz.), hogy Poggio tréfája főképen a francia irodalom felé terjeszkedett s azon keresztül jutott a németekhez (*Vade Mecum* II. 9.). Kónyi anekdotája, valamint egy későbbi átírása (Mikó Dezső 33. sz.) nyilván a Poggio-féle változattal függ össze, amelyből hiányzik az Arlotto tréfáját befejező Nasreddin-elem (1. sz. I. Wesselski kiad. jegyzeteit, I. k. 205. I.). A közvetítő szöveget a *Dictionnaire d'anecdotes* (II. 242. I.) német fordításában (*Anecdotes*, II. 120. I.) jelölhetjük meg, ahol a Kónyi eredeti leleményének látszó szent neve is (Szt. István mártír) megvan. A rövid predikáció motívuma más tartalommal már Czeglédi Istvánnál (*Az Idős Nőé*, Kassa 1664. 39. §, v. ö. M. Nyelv VIII. 1912. 270. I. 2 sz.) és később Gracza György egyik anekdotájában (I. 125. I.) szintén megtalálható.

Bebel.

57. Vinum aqua mixtum.

I. 11.

A vendégfogadóban valaki vizet kér, hogy a bor erejét megszelídítse. „Uram! — mondja a korcsmáros kis lánya — nem szükség keverni, mert Atyám tegnap töltött két sajtárral a' hordóba.”

Ezt a borhamisítással egyidős anekdotát írásba először Bebel foglalta III. könyvének 30. facetiájában: „Quidam in diuersorio a puellula aquam petiuit ut uinum commisceret, quo uis eius reprimeretur. Dixit puella ignara, Non opus est: pater hesterni nocte totam hydriam infudit”. Utána Paulinál

jelentkezik e tárgy (374. sz.) némikép eltérő formában. Azután Luscinius (180. sz.), Gastius (308. l.), Hulsbusch (271. l.) facetiája és Hans Sachs schwankja (*Die drey petrogenen Wirt.* 1545. Fab. III. 358. l. 187. sz.) jelzi a nevezetesebb állomásait. Wesselski Bebel kiadásának (II. k. 108. l. 30. sz.) és Bolte Pauli kiadásának (II. k. 343. l. 374. sz.) jegyzeteihez l. a következő kiegészítéseket: *Lyrum L. L.* 96. sz.; J. Spassmann, *Hist. Schertz-Kabinet.* 1731 133. sz.; O. Scherger c. IX. 6.; *Vade Mecum* V. 250. Az utóbbiakban megtalálható az a közvetítő szöveg, amely a Bebel-féle típust Kónyhoz szállította. Még két meghonosodott magyar változatát ismerjük: *Házi és uti kal.* 1797. F. l. (egy erdélyi úr kapja a fenti feleletet egy pesti vendéglőben) és *Kétszáz odoma*, 29. l.

58. Nemes ember.

I. 12.

Egy szélhámos a korcsmai vendégek előtt azzal dicsekedett, hogy ő nemes ember, még az apja is az volt. „Egy eleven eszű magyar” erre így szólt: „Biz’ a’ mi molnárunknak a’ számara külömb nemes ember, mint kend, mert az után a’ Molnár Inas jár, de kend után semmi inas sem jár.”

Kónyi anekdotájában Bebel Lib. II. 37. facetiájára ismerünk, amely *De quodam nobilitatem vane sibi arrogantem* címen szintén korcsmai környezetbe helyezi a történetet s csaknem ugyanazon szavakkal hűti le a dicsekvőt, mint az eleven eszű magyar: „Ich bitt Dich, verkrieche Dich mit deim Adel! Unsers Müllers Esel ist viel edler denn Du. Dann der zeucht allwegen daher mit einem Knecht, der ihn begleitet; Du aber hast niemand, der Dir dienete” (Wesselski Bebel ford. I. k. 65. l.). Ugyanezt megtaláljuk még a következő nevezetesebb helyeken: J. Frey c. 56.; Hulsbusch, p. 140.; Kirchhof I. 192. sz. Még sok adatra utal H. Österley: Kirchhof V. 46. l., Bolte: Frey 235. l. 56. sz. és Wesselski: Bebel I. 184. l. 37. sz. Kónyi anekdotája, tudomásunk szerint, az egyetlen magyar változat; Bebelt megrövidítő szövege pontosan talál a *Lyrum L. L.* 113. sz. elbeszélésével.

59. Tizenkét bölcső.

I. 39.

Alig egy hónapi házasság után a paraszt gazdánál beköszöntött a gyermekáldás. Fogja magát, bemegy a városba s 12 bölcsővel tér haza. Nincs ideje minden hónapban a várost megjárni, ha felesége oly gyakran fogja gyermekkel megajándékozni, mondja a földesúr fiának. Amikor ez annak a gyanújának ad kifejezést, hogy a gyermek talán nem is az övé, azt kérdezi tőle a paraszt: ha tehenet vásárolna s az egy hónap múlva megborjuzna, vajjon a borjut visszaadná-e az előbbi tulajdonosának?

Első lelőhelye Bebel Lib. III. Fac. 139.: *De eo, qui multas cunas emerat* címen: „Quidam in Francia orientali, cui uxor, quam ante quatuor hebdomadas duxerat, cum peperisset filium, mox properauit ad quoddam forum, ubi tot cunas emit, ut quodrigas impleret. Atque domum rediens, cum interrogaretur quid sibi uellent tot cunae, dixit, Opus habeo, si enim uxor mea tam foecunda est futura, ut in tam breui tempore sit semper paritura, uix hae sufficient”. Szó szerint egyezik vele a *Schimpf u. Ernst* 1545-i kiadásának 206. schwankja: *Eyner kaufft vil wiegen* (l. Bolte: Pauli II. k. 60. l.). Hans Sachs is feldolgozta e neki való témát (*Der Pauer mit den 52 Wiegen*. 1548. Fab. IV. 415. l. 518. sz.). A további adatokra vonatkozólag l. Wesselski: Bebel II. 144—145. l. 139. sz. és Bolte: Pauli II. k. 430. l. 796. sz., továbbá *Studien zur vergl. Lit.-gesch.* VIII. 297. l. és *Ztschr d. Ver. f. Volksk.* XXVIII. 1918. 134. l.

Kónyi anekdotája a befejező mozzanattal (l. Trocsányi III. 186. l.) bővebb a Bebel—Pauli alapformánál. A hozzátoldás nem Kónytól való: a *Lyrum L. L.* 58. sz. és a *Vade Mecum* V. 176. anekdotájában ez már megtalálható. Későbbi előfordulásaiiban egészen magyar környezetbe illeszkedett, v. ö. Az Üstökös V. k. 1860. 14. sz. 112. l. és XXVII. 1884. 4. sz., Mátyás Deák II. 1873. 14. sz.

60. A rest feleség.

I. 57.

A férj gyakran „meglasnakolta” feleségét restségéért. Egyszer az ütlegek alatt méltatlankodva kiabált, hogy miért veri, hiszen semmit sem csinált. „Ugyan azért verlek, — felelte az ura — hogy egész nap semmit sem tselekszel.”

Kónyi anekdotája pontosan megfelel Bebel facetiájának (Lib. II. 90), amely e tárgy legrégibb emléke: „Cum quaedam mulier uapularetur a uiro, maxime ob pigritiam, coepit eiulando clamare. Cur me percutis? nihil enim feci. Propterea te percutio, inquit uir, quia nihil facis“. Wesselski Bebel kiadása (I. 206. l. 90. sz.) még néhány német és francia párhuzamra utal. Kónyi anekdotája (l. hozzá *Lyrum* L. L. 107. l.) megtalálható a következő helyeken: *Vátzi kal.* 1789., *H. Mulatságok* 1828. I. 264. l., *Komáromi kal.* 1869.

61. Kétértelmű predikáció.

I. 84.

Egy londoni balgatang paraszt fiatal feleségét kiviszi a templomból, amikor hallja, hogy a prédikátor három részre osztott beszédének „első és hosszabb részével az asszonyokat érdekli.“

Jellegzetes Bebel-facetia (II. 120. sz.), amely a Wesselski német fordításban így hangzik: „Prediget ein ander, er hätt drei Partikel, und mit dem grössten und längsten wollt er an die Weiber rühren, hätt aber seine Predigt, wie man sagt, wollen in drei Partikel teilen und in der längsten Red heftig die Weiber losziehen. Das höret ein Bauer, rief sein Weib und saget: ‚Gang heraus mit mir, mein Grete, der Pfaff soll mit seim Partikel an den Teufel rühren, Dich wird er heute nicht anrühren‘“ (I. k. 100. l.). Ezzel Kónyi anekdotája pontosan egyezik, csupán az a vonás eltérő benne, hogy a színhelyet Londonba helyezi, de ennek is van megfelelő német változata (A. Tabeus, *Mäynhincklers Sack*, 1612.: *Ein Pfaff wolte die Weiber treffen*). Andrád Sámuel hasonló tárgyú anekdotája (II. 319.) a *Vade Mecum* III. 166. és a *Bienenkorb* VI. 9. sz. elbeszélésével vág össze. L. továbbá: *Pesti kal.* 1812. és *Kassai kal.* 1830.

62. Salutat vos Lucas.

I. 87.

Egy prédikátor Szent Lukács napján ezt a textust vette föl: Salutat vos Lucas Medicus. Utána, mint szokás, egy darabig várakozott, míg a hívek leülnek és elcsendesednek. Észrevette egy atyafi, hogy senki sem felel az elhangzott szép köszöntésre, felállt tehát és kérte a prédikátort, hogy ha majd visszamegy s találkozik Szent Lukáccsal, viszonozza az ő nevében a szíves üdvözetet.

Kónyi anekdotája nem egyezik az általános formával. Bebel, az első lejegyzője (Lib. III. Fac. 84: *De sacerdote*

concionante), úgy beszéli el, hogy a pap a szent íge felolvasása után egy szót sem tudott kiejteni s erre állott fel egyik híve, hogy véget vessen a kínos csendnek. Itt tehát a pap tudatlanságára esik a gúny. A francia változat (*Menagiana*, 1694. 99. l.) minden magyarázat nélkül csupán szellemes élcelődést nyújt: „Un Italien prêchant à Rome le jour de saint Luc dans l'Eglise de saint Martine, prit pour texte: Salut vos Lucas medicus. Un Cardinal qui etoit là, dit: Ed io anche lo riverisco. Et s'en alla' (Bebel, II. 127. l.). A *Dictionnaire d'anecdotes* (II. 218. l. = *Anecdotes*, II. 121. l.) szerint a kardinális azért mondja: „Saluez-le aussi de notre part“, mert az előtte predikáló barát zavarában nem tudta a predikációját megkezdeni. A *Vade Mecum* elbeszélésében (IV. 150.) a környezet ugyanaz, mint Bebelnél és Kőnyinál, de a viszontüdvözlés azzal van megokolva, hogy a pap bele-sül a beszédébe (l. a további adatokat Wesselski: Bebel II. k. 127—128. l. 84. sz.). Kőnyi tehát vagy elnézte a szöveget, vagy szándékosan emelte ki a paraszt együgyűségét. Hasonló változat — egy részükben Szent Pál nevével — még többször is előfordul nálunk: *Vátzi kal.* 1825.; Nagy Ignác 241. sz. (tógátus és egy vaskos paraszt); Kőmives János 275. sz.; Babik József: *Fráter Jukundián* 241. l. (obsitos); Dvorzsák 8248. sz.

63. A részeg tévedése.

I. 115.

A berugott paraszt éjszaka ágyából felkelve alacsony szobájának ablakába áll. Kint csorog az eső, s ő abban a tévedésben, hogy tőle származik a zaj, egyre csak ott áll. „Egyszer a' felesége már elunja várni, és mondá néki: No már mi a' guta, mikor leszsz vége. Ah, édes feleségem! felele a' paraszt, azt tsak az Isten tudja.“

Forrása, Bebel facetiája (Lib. III. 167: *De ebrio*), így hangzik: „Quidam ebrius, dum noctu juxta aquas ex canali-bus profluentes minxisset, cum labentis aquae strepitum et murmura audiisset, continua nocte stetit, credens se urinam emittere et illius strepentis sonum audire“. A Claus Narr tréfái közt is olvassuk: „Claus schorlet oder bronzet im Regenwetter an eine Wand und meinet, sein Wasser trüffe, weil das Dach oder die Rinne treuflete, und wolte nicht ab-treten, bis einer zu im trat und dergleichen sich stellte und wider davon ging, da höret Claus auf und liess es bleiben“ (*Sechs hundert sieben und zwanzig Historien von Claus Narren*, 1587. 446.). Nasreddin hasonlóképen egy napot és egy éjet tölt a patak mellett, mert a víz csörgedezése nem

akar véget érni (Kunos Ignác: Nasreddin 12. l., Wesselski: Nasreddin, I. 23. sz.). Weber (V. 167. l.) és Merkens gyűjteménye (193. g. sz.) tanúsítja, hogy a régi tréfa még nem merült feledésbe. A további adatokat l. Köhler I. 485. l.; J. Fleury, *Littérature orale de la Basse-Normandie*. 1883. 204. l., *Les Fourberies de Si Djeh'a*. 1892. 37. l., Wesselski: Bebel II. k. 150. l. 167. sz. és Nasreddin kiad. I. k. 210. l. 23. sz. Kónyi anekdotája (l. Trocsányi III. 189. l.), mely a Bebel-Nasreddin tréfa egyetlen magyar változata, az egykorú francia (*Dictionnaire d'anecdotes* II. 77. l. = *Anekdoten* I. 31. l.) és a német (*Vade Mecum* IV. 78.) anekdota mása.

64. Bevonulás.

I. 149.

Lipót ausztriai herceg vezéreivel azon tanácskozott, hogy seregével miképen vonulhatna be három svájci faluba. Emberei különféle javaslatokat tettek a bemenetel módjaira. Véletlenül arra ment egy kőzkatona s a herceg tréfából megkérdezte az ő véleményét is. „Látom, — szolt az egyszerű ember — mindenek tanátsolják a' bemenetelnek módját, de senkitül nem hallom, hogy miképpen ismét ki-jönnénk”. Csakugyan igaza volt neki, mert bemenni bementek ugyan, de vissza többé nem tértek: a herceggel együtt mindnyájan oda pusztultak.

Ez anekdota történeti magva III. Lipót osztrák herceg 1386. évi svájci hadjárata, amelyben lovaghada tönkrement s ő maga is Sempach mellett elesett (O. Lorenz, *Leopold der dritte u. die Schweizer Bünde*. Wien 1860). A hozzá fűződő anekdotát Bebel jegyezte föl először (Lib. III. Fac. 35.) *De fatuo ducis Austriae, & Helvetijs* címen: „Cum Leopoldus dux Austriae (qui est postmodum ab Helvetijs interfectus) de intranda Heluetiorum terra in oppido Stockach (quod aegre munitum nostris temporibus et fortiter pertulit uim maximam Heluetiorum) deliberaret cum suis purpuratis et primoribus, de inuadenda hostili terra: habebat et in delitijs morionem, quem interrogabat quomodo placerent sibi res suae. Male, inquit fatuus: omnes enim deliberatis de ingressu, sed nemo de exitu...” Ebből a szellemes észrevételből igen népszerű vándormotívum lett, amely hol Lipót herceg nevével (pl. Kirchhof I. 409.), hol a nélkül (*Schimpf u. Ernst* 1545. 96. sz. Bolte: Pauli 765. sz.), hol pedig más történeti személyekhez fűzve (K. Goedecke, *Schwänke des 16. Jhs.* 1879. 162. l.) igen széles kört járt be. Legnevezetesebb ezek közül az a francia változat (l. pl. *Dictionnaire* = *Anekdoten*, II. 96. l.), amely a meg nem hallgatott figyelmeztetést

I. Ferenc udvari bolondjának, Tribouletnek, ötleteként tünteti föl s a francia király 1525-i szerencsétlen olasz hadjáratával hozza kapcsolatba (l. Flögel, *Gesch. d. Hofnarren*. 1789. 344. l.). A további adatokat l. Österley: Kirchhof V. 62. l. 409. sz., Wesselski: Bebel II. 110. l. 35. sz. és Bolte: Pauli II. 424. l. 765. sz.

Kónyi anekdotája magán viseli Bebel eredetijének vonásait, csupán abban tér el az általános típustól, hogy a bolond helyett katonát szerepeltet, ami szintén nem ritka az újabbkori változatokban (*Lyrum L. L.* 154., *Vade Mecum* III. 89.). A további három adat, amelyet még ismerünk, teljesen levetette az idegen színeket s magyar anekdotává alakult. Nagy Ignác (567. sz.) és Kőmives János (237. sz.) elbeszélése a Magyarországra bemerészkedő franciákra alkalmazza a Triboulet-féle megjegyzést. Még eredetibb a Kónyt is megelőző *Nagyenyesi Demokritus* kézirat anekdotája, (104. sz. 129. l.), amely szerencsésen megtalálta a megfelelő magyar történeti eseményt, a katasztrofális kimenetelű lengyelországi hadjáratot, amelyre találóan illik az udvari bolondnak II. Rákóczi Györgyhez intézett kérdése: „Elvégeztétek Kemény Jánossal, hogy Lengyelországba menjete, de hát azt elvégeztétek-e, hogy jöjjetek vissza” (kiadta Tóth Béla, VI. k. 217. l.).

65. Az előzékeny vendég.

I. 173.

Egy obsitos katonatiszt beszáll egy vendégfogadóba. Délben bejön a gazda, körülnéz s nincs megelégedve az asztalterítéssel. Mérgében fogja az egyik tányért s kihajítja az ablakon. A tiszt sem rest: felkapja az abroszt s a terítékekkel együtt a tányér után lódítja, az elképedt gazdának pedig azt mondja: „Azt gondoltam, hogy oda-ki fogunk enni.”

E sok helyen és sok formában olvasható tréfa alapszövege Bebel *De caupone et uiatore* c. facetiája (Lib. II. 65. sz.): „Diuertebat apud cauponem uiator atque dum pro coena mensa non esset satis laute atque pro cauponis uoluntate instructa, deiecit ipse caupo ex fenestris orbem unum, quem nos discum uulgo uocamus. Hoc uiator conspicatus, pocula omnia, vasaque uinaria, et quicquid in mensa erat, deiecit. Caupo stomachosus, cur haec faceret, interrogabat. Putabam, inquit uiator, nos inferius coenatuos”. Hans Sachs háromszor is feldolgozta ezt a tárgyat: *Der Schuster mit dem Knecht* (Goetze V. 50. l.), *Der Schuster mit seim Knecht zu Vlm* (u. o. I. 342. l.) és *Der neckisch Schüester mit seim*

Knecht (u. o. II. 311. l.). A XVI. század schwankgyűjteményeiben szintén nagy kedveltségnek örvendett: Jakob Frey c. 66., Hulsbusch 141. l., Kirchhof I. 196. sz. Népszerűségét a következő évszázadokban tovább követhetjük (l. Österley: Kirchhof V. 47. l. 196. sz., Bolte: Frey 239. l., Wesselski: Bebel I. k. 194. l. 65. sz., A. Stiefel, *H. S.-Forschungen*, 114. l.) egészen Hebel feldolgozásáig, amely azt a fordulatot adja a tréfának, hogy az úr a forró leves miatt felindulva dobja ki a tálat az ablakon, mire inasa az egész terítéket a tál után hajítja (*Mittagessen im Hof. Werke* 1869. I. 206. l., l. Gröger Lajos, *Kalazantinum* XVI. 1910. 32. l.). Bármilyen sok kézen ment át Bebel szövege, eredeti formáját elég híven megtartotta még a XVIII. század modernizált anekdotagyűjteményeiben is (*Lyrum L. L.* 339., *Vade Mecum* I. 188.), amelyek Kónyinál a közvetítő szerepét tölthették be. Magyar nyomai napjainkig követhetők: *Esztergomi kal.* 1836, Dvorzsák 1274. sz. (férj és feleség), Magyar Bors I. 1901. 16. sz. 1. l. (illusztrálva), Uram Bátyám XVI. 1901. 41. sz. 481. l., Csillag Máté 222. l.

66. Fenygetőző leány.

II. 52.

A szerelmes deák tudtára adta a lánynak, hogy éjszaka belopódzik a hálószobájába. Meg ne próbálja, ha kedves az élete, mondta a lány, mert kést rejt az ágyába s menten által üti, ha hozzá közelít. A deákot e fenyegetés nem riasztotta el szándékától. Amikor belépett a szobába, a lány tetette magát, mintha aludnék. A deák is erre ravaszul visszafordult, de a hirtelen felébredő lány oda szólt neki: „János Deák! maradjon itt, nem tettem ám kést az ágyamban”.

Kónyi anekdotája szószerint egyezik a *Lyrum L. L.* 237. sz. elbeszélésével, amely nem egyéb, mint a Bebel Lib. III. 143. sz. következő facetiájának fordítása: „Quidam minatus est puellae, se ad eam noctu clam uenturum. Illa sub interminatione mortis prohibuit, quia cultrum sub lecto se collocaturum quo eum interimat testatur. Ille uero noctu ueniens, inuenit eam iacentem, quae altum somnum finxerat: unde callide se simulauerat exiturum. Qui exeunti, puella euigilanti similis, dixit: Mane, quia non habeo cultellum”. Andrád Sámuelnek ugyane tárgyról írt terjedelmesebb, szereplőiben és részleteiben némiképp eltérő, de csattanójában megegyező anekdotája (II. 311., l. u. ezt *Magyar és Erdély Országi Nemz. kal.* 1827. és Trocsányi III. 208. l.) pontosan annak a változatnak felel meg, amely a *Bienenkorb* (VII. 84.) és a *Vade Mecum* (I. 156.) elbeszélésében olvasható.

67. Szentháromság.

II. 66.

Egy paraszttal gyóntató atyja semmiképen sem tudta megértetni, hogy az istenségben három személy van. „Már tsak úgy állasd elődbe, — magyarázta neki a pap — mint ha te volnál az Atya, a' te fíjad volna a' fiu, és a' te feleséged a' Szent Lélek”. A következő alkalommal kérdezte a pap, hogy hiszi-e már a szentháromságot. „Uram! — felel a paraszt — az Atyában, és a' fiúban hiszek, de a' Szent Lélekben lehetetlen hogy hidjek, mivel ez mind el-költi 's pazarolja, a' mit az Atya és a' fiú keres”.

Kónyi anekdotájának legnevezetesebb párhuzamai a következők: Bebel II. 34. sz.: *De simplici rustico*; Jakob Frey c. 55.; Hulsbusch p. 139.; Waldis IV. 84.; rokon változat Pauli 156. sz.: *Der Sawhirt glaubt nit ein Geist*. L. még adatokat Bolte: Frey 235. l. 55. sz., Wesselski: Bebel I. 183. l. 34. sz. és A. Stiefel, Ztschr. f. vergl. Lit.-gesch. NF. XII. 170. l. 55. sz. Kónyi anekdotája, amely nálunk tovább nem terjedt, szószerint egyező párja a Bebel facetiájának, illetőleg a hozzá közelebb eső *Vade Mecum* (VI. 280.) szövegének.

68. Testamentum.

II. 67.

Egy halálán levő gazdag ember gyóntatót hívatott, de nagy gyengeségében már egy szót sem tudott kiejteni. A barát felismerve a helyzetet, tudatja a fiúval, hogy a haldokló végrendelkezni akar. Diktálni is kezdí a testamentumot, de olyan értelemben, hogy mindent a maga klastromára hagyat. Az egyes pontoknál felemelte a beteg fejét, amely előre hajolva olyan mozdulatot tett, mintha hozzájárulását adná a testamentumhoz. Amikor türehetetlen lett a dolog, így kiáltott fel a fiú: „Apám Uram! a' kegyelmed akaratja-e még, hogy én ezt a' barátot a' gráditsonyon le vessem?” A barát megijedt, a beteget elbocsátotta s az a fejét lehajtotta, mintha igenelt volna. Nemsokára repült a testamentumot diktáló barát.

Világosan kiütköző egyházellenes tendencia árad ebből az anekdotából, amely Bebel *De monachorum auaritia* (Lib. I. 81.) c. facetiájából indult népszerű útjára. Terjesztését különösen a XVI. század latin és német nyelvű gyűjteményei tartották időszerűnek. Idézhetjük a következő nevezetesebb helyeket: Pauli 497. sz. = Hulsbusch p. 259.; Luscinus, 13. sz. = Gastius 194. l., Hans Sachs *Der münich mit dem testament*, 1541. Fab. III. 273. l. 131. sz.; Kirchhof I. 47.;

Joh. Sommer, *Emplastrum Corn.* 1605. 13. sz. stb., I. Österley: Kirchhof V. 67. I. 47. sz., Wesselski, Euphorion XV. 1908. 6. I. és Bebel kiad. I. 154—155. I. 81. sz., továbbá Bolte: Pauli II. 371. I. 497. sz.

Kónyi anekdotájának pontosan megfelelő párja András Sámuel elbeszélése (I. 226.): mindkettő a Bebel—Pauli szövegét átíró s némiképen módosító *Vade Mecum* elbeszélésével (VI. 284.) függ össze. Az egyházpolitikai harcok idejében két igen érdekes magyar változata keletkezett. Babik József anekdotája szerint a protestáns predikátorok a haldokló Lórántffy Zsuzsanna birtokait Bebel barátjának módszerével testáltatták magukra, de hasonlóképen megjárták: az egyik örökös, ravaszságukra rájőve, kiebrudalta a kapzsi embereket (*Fráter Jukundián*, 276. I.). Baksay Sándor pedig a B. Hírlap 1891. aug. 20-i számában írt tárcacikkében (227. sz.: *Károli Gáspár levele a szent konfraternitáshoz*. L. Kéky Lajos, *Baksay Sándor*, 1917. 92. I.) ezt a Bebel-anekdotát formálta át elbeszéléssé, Károli Gáspár gönci predikátor szájába adva a szót annak mulatságos bizonyítására, hogy a kálvinistáknak azért nincs egyházi vagyonuk, mert a katolikus főpapok a haldokló Szent István királlyal mind magukra testáltatták a sok drága dominiumot.

69. Az utolsó ítélet.

II. 69.

Egy Rodomanus nevű tréfás barát az egyik baranyai faluban igen feddette a híveket gonosz életük miatt. Többek közt előhozta, hogy mennyire kell pironkodnia majd az utolsó ítéleten, amikor Szent Péter így szól: „Pater Domokos. — Itt vagyok, felel Domokos. — Hol vannak a kegyelmed juhai? — Itt vannak velem, felel ő. — Nohát hadd jöjjenek be. — Pater Ambrus! — Itt vagyok, felel Ambrus. — Hol vannak a kegyelmed juhai? — Itt vannak velem. — Nohát jöjjenek be. — Végre én rám jönne a sor: Pater Rodomanus! — Itt vagyok. — Hát hol vannak a kegyelmed juhai? — Én arra azt felelném, az ördög mind el-vitte őket”.

E mulatságos predikáció első formája Bebelnél olvasható *Sacerdotis faceta concio* címen (Lib. I. Fac. 78.), csak-hogy nála az Üdvözítő szerepel s mindössze egy párbeszéd van, továbbá a predikátor nem hivatkozik az ördögre, csupán körülnéz, s akkor látja nagy meglepetéssel, hogy egyetlen híve sem áll mögötte. Kónyi eredetijét a *Schimpf u. Ernst* 1545-i kiadásának 129. — a gyűjteménybe utólagosan betoldott — elbeszélésében találjuk meg (Wesselski: Bebel I. 153. I. és Bolte: Pauli II. 55. I. 782. sz.). Itt a kolbingeni

plebános és Szent Péter közt foly a a párbeszéd a következőképen:

„Herr Pfarrher von Laubingen! Der wirt antworten: Assum. Her, hie bin ich. — Wo sein ewere Schäfflin? — Hie bei mir, wird er sagen. — Ziehet herein, lieber Herr Pfarrherr! — Spricht dann Sant Peter: Herr Class von Ringelheim! — Assum, lieber Herr, wirdt er sprechen. — Wo seind ewere Schäfflein? — Hie bei mir. — So spricht Sant Peter: Ziehet einher, lieber Herr Claus! Darnach kompt er an mich: Beneveneritis, domine Johannes, Pfarrherr zu Kolbingen! — So sprich ich: Gnad Herr, Deo gratias. — Wann er dann sagt: Wo seind ewere Schäfflin? so ich dann hinder mich sehen sol, so hat euch der Teuffel all hinweg...”

Ez a mulatságosabb változat terjedt el a német és a francia gyűjteményekben, pl. J. Frey c. 43.; Kirchhof II. 80.; H. Estienne, *Apologie pour Hérodote* XXXVI. 9.; D'Ouville, *Contes* 1644. III. 51. l.: *Autre Predication d'un Curé*. További adatokat l. Bolte: Frey 231. l. 43. sz., Pauli kiad. II. 427. l. 782. sz., A. L. Stiefel, *Ztschr. f. vergl. Lit.-gesch.* NF. XII. 1898. 170. l. 43. sz. és Wesselski: Bebel I. k. 153. l.

A Schimpf u. Ernst elbeszélését, amelynek cselekvényét Kónyi igen ügyesen Baranyába helyezte s egészen megmagyarosította, a XVIII. század gyűjteményei is felszínen tartották (pl. *Vade Mecum* VI. 290.). Így került be a *Democritus*on át a magyar anekdoták közé. L. Az űstökös XXVIII. 1876. 32. sz. 376. l., XXIII. 1880. 1116. sz. 9. l. Érdekes két változatára mutathatunk rá. Mikó Dezső anekdotájában (32. sz.: *Az utolsó számadás*) a pap így felel: „Uram, ökröket vettem át tőled, és ökröket adok vissza tenéked”. Polonyi Géza az 1897. márc. 27-i országgyűlési beszédében Molnár Jánossal vitázva a tardoskeddi plebánosról mondja el ezt az anekdotát. Elbeszélése némiképen eltér az általános típustól, mert nála Szent Péter a pappal elégedetlen. „Nem eresztelek be, — mondja neki, — mert rosszul őrizted juhaidat”, amire a tardoskeddi plebános ezt feleli: „Azok nem voltak juhok, azok disznók voltak”. Ez a magyar változat még azt is tudja, hogy a papot ezért a kijelentéséért megverték s a dolog a bíróság elé került. V. ö. *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 1897. V. k. 242—243. l., Tóth Béla III. 317. l., Dvorzsák János, 6370. sz., *Az űstökös* XLIV. 1901. 36. sz. 426. l.

70. Biblia-magyarázat.

II. 128.

Egy ellenkedő természetű ifjú úr azt kérdezte a kandidátustól, vajjon ő is azon a véleményen van-e, hogy akit jobb felől arcul ütnek, tartsa oda a bal orcáját is. A kandidátus ígent mondott, mire az ifjú arcul csapta, majd egy újabb „irgalmatlan nyaklevest” húzott le, amikor a kandidátus a másik orcáját is engedelmesen oda tartotta. Az ifjú nyugodtan tovább ment, de a kandidátus utána iramodott s derekasán „meg-kolompozta”, mondván: „Az-is meg-vagyon írva, hogy a' minémű mértékkel mérsz másnak, néked-is azonnal mérnek”, a csodálkozó csöndületet pedig így nyugtatta meg: „Ne aggódjatok mi rajtunk, mert mi csak valami két verset magyaráztunk-meg egymásnak a' Bibliából.”

E legújabb időkig igen népszerű anekdota — nem ilyen részletességgel ugyan és más magyarázattal — Bebel *De rustico* c. facetiájában (Lib. III. 56.) tűnik föl először, ahol az evangéliumi szellemet tettelegesen érvekkel egy zsidó és egy keresztény fejtegeti egymásnak. Utódainál már kialakul az a később állandósult változat, amely a Szentírás fenti két helyéhez fűzi a vitát. A régi emlékekben a két ellenfél rendszerint keresztény és zsidó, vagy pedig protestáns és katolikus, némelykor eretnek és pap, vagy világi és egyházi ember a szerint, hogy milyen világnézetű tollból került papírra. Uthalhatunk néhány nevezetesebb előfordulási helyére: Frey c. 104: *Ein Jud und ein Christ disputierten mit einander vom Glauben* = Hulsbusch p. 162; Memel. 677. sz.; Abraham a S. Clara, *Bescheid Essen*. 1717. 360. l.; *Nouveaux contes à rire*. 1722. II. 278. és 333. l.; *D'un Chrétien et d'un Juif*; Hebel, *Werke* 1869. II. 3.: *Gutes Wort, böse That* stb. L. még Bolte: Frey 255. l. 104. sz., A. L. Stiefel, *Ztschr. f. vergl. Lit.-gesch.* NF. XII. 1898. 175. l. 104. sz., Wesselski: Bebel II. 118. l. 56. sz.

Kónyi elbeszélésével szószerint egyezik Andrád anekdotája (I. 311.): mindkettő a *Vade Mecum* változata (VI. 11.) mellé állítható. Nálunk elég gazdag családfát hajtott: *Vátzi kal.* 1826. (kandidátus és ifjú úr); Szikra Miklós 33. sz. (teológus és egy „iszom fráter”); *A' Magyar Házi Barát*, 1840. 112. l. (falusi nemes és pap); Beöthy László: *101 cholera-csepp*, 14. sz. (legátus s egy berugott arszlán); Garam: *Élcek* I. 95. l. (tanító és kisbíró); Garam: *Nem úgy van most* 113. l. (kisbíró és hadnagy); *Adomatár*, 285. sz. (tanító és kisbíró); Babik József: *Noviczius Gaudenczius* 109. l. (protestáns predikátor és szerzetes), Mehett I. 1886. 26. sz. (Smüle hordár és Icíg közszolga), Uram Bátyám VII. 1892. 42. sz. 496. l.

71. Kegyetlen szavazat.

II. 191.

Egy városi tanácsos már a reggeli mellett felöntött a garatra. A tanácsházba menet vett egy halat s azzal a meghagyással küldte haza, hogy felét süssék ki, felét pedig főzzék meg. A tanácsban, ahol épen törvényt ültek egy rab fölött, szép csendesen elszunyókált. A szavazásnál hirtelen fölriadt, s azt gondolva, hogy még mindig a halról van szó, így adta le votumát: — Hiszen már megmondtam, hogy felét süssék ki és felét főzzék meg.

Eredetiye Bebel *De quadam sententia cuiusdam senatoris* c. facetiája (Lib. III. 75.), amely egy urachi tanácsosról beszéli el ugyanezt az esetet. Szó szerinti mását olvassuk Kirchhofnál: *Von eim rahtsherrn zu Urach* (I. 163. sz. „halb sieden u. halb braten“). Tovább terjedésére nincs adatunk, de a *Vade Mecumban* újra a szemünkbe tűnik (V. 126.). Ezt a gyűjteményt tekinthetjük tehát a régi anekdota felelevenítőjének és újkori tovább terjesztőjének. Újabb időben a sváb anekdoták közt ismét előkerül, l. Albr. Keller, *Die Schwaben in der Gesch. d. Volkshumors*. 1907. 74. l. Magyar változatai: S. Pataki kal. 1832.; *Magyar házi barát*, 1834. 141. l. 60. sz.; Garam, *Élcek* I. 146. l., Jókai Mór: *ÖM. Nk.* 74. k. 285. l.

72. A molnár.

II. 211.

Egy szegény vén asszony lisztet koldult a molnártól, s hogy jó akaratát megnyerje, így hízelkedett neki: „Oh édes Molnár Uram éppen olyan kend mint a' Boldogságos Szűz Anyánk". A molnárt bőkezűsége készítette ez a dicséret, de nagyon csiklandozta a szép szavak jelentése. A vén asszony, amikor már megkapta ajándékát, így fejtette ki a hasonlat értelmét: „Valamint a' Boldogságos Szűz Anyánk mint szülésében, mint előtte és utána Szűz maradt, úgy szintén a' Molnár-is mint a' malomba, mint kívüle, mint előtte, 's utánna Tolvaj marad". Perre került a dolog s a prokátor azt állította, hogy az asszonynak igaza van, mert Szent Péter is a mennyország ajtaján kopogtató molnárt elkergette, mondván: „Takarodj, hamis lelkű, köztetek egy igaz sint". Mire a vádló azzal felelt vissza, hogy tudomása szerint a molnár ekkor prokátort kért ártatlanságának igazolására, de Szent Péter a mennyország minden szegletét átkutatva, ezzel a megállapítással tért vissza: „Barátom! nem segíthetek rajtad, mert az egész Mennyországban egy Prokátor sintsen".

A nép tréfás kedve jól érzi magát mások rovására s valóssággal kifogyhatatlan a gyöngeségek kigúnyolásában. Az eb-

ből származó anekdoták berepdesik a világot: itt is, ott is feltűnnek s mindenütt megragadnak. „Die Spottreden fliegen herum wie die Mucken in Ägypten zu Pharaons Zeiten”, — mondja Abraham a S. Clara (*Werke*, I. 186. l.). Az irodalomban már a XV. század óta figyelemmel lehet kísérni a mesterségeket és a mesterembereket illető gúnyos tréfák terjedését, a facetia- és a schwankgyűjteményekben meg éppen elmaradhatatlan külön csoportot alkotnak. Valóságos anekdota-kör alakult ki a torkos szabó, az akasztófára való takács, a vízszertő korcsmáros s az életre-halálra kúráló ügyvéd és orvos körül. De egyik mesterséget sem érte annyi csipkelődés, mint a molnárét, akivel szemben a régi világban nem is alaptalanul emelték azt a vádat, hogy a kelletténél jobban megszédte a vámot. Minden molnár született tolvaj, — körülbelül ez az általános meggyőződés villan ki a facetiákból és a schwankokból, amelyek számos változatát beszéli el ravasz tolvajságuknak (l. Albr. Keller, *Die Handwerker im Volkshumor*. 1912. 73—90. l.). Legtöbbször engesztelhetetlen gyűlölet érzik belőlük, ritka, amikor beérik a józan ingerkedéssel. Fenti anekdotánk igen jellemző és nagyon elterjedt képviselője e típusnak. Kónyi elbeszélése két közkeletű anekdota egybeszerkesztése. Első része, a Szűz Máriahasonlat, a molnárra alkalmazva először Bebel *De molitoribus* c. facetiájában (Lib. II. 44.) olvasható, majd a *Schimpf u. Ernst* 1545. kiadásának 146. schwankjában fordul elő ilyesformán: „Eyner vergleicht die Müller unser lieben Frauen, dann als dieselbige Junckfrau were vor, inn unnd nach der Gebürt, also were der Müller eyn Dieb hinder der Mülen, vor der Mülen unnd in der Mülen” (Bolte: Pauli 785. sz. 3. bekezdés). A magyar anekdota nem egyéb, mint ennek a hasonlatnak kiszélesítése (l. Hulsbusch p. 282: *Quidam confert molitores diuae Virgini*. — *Bienenkorb* I. 16.). Ezt a képet különben Arlotto is használja; azt kérdezte egyszer tőle Francesco Dini, hogy ebéd előtt vagy ebéd után óhajtja-e a malagát, amire vendéglátó gazdájának így felelt: *La beata Virgine Maria fu vergine innanzi al parto, nel parto, e dopo il parto* (Baccini: Arlotto 33. sz. 125. l.). Ezzel értésére adta, hogy az asztalon nem akar más bort látni, csak malagát. Bebel és Arlotto egymástól független: hasonlatukat mindketten Bartolommeo de Pisa XIV. század végén írt *Liber conformitatum s. Francisci cum Domino nostro Iesu Christo* c. munkájából vették, amely 1510-ben jelent meg nyomtatásban. A kép paródiás jellege, melyet az anekdotairodalom magáévá tett, természetesen a humanista facetia e két nagy mesterétől származik. L. a további adatokat: Wesselski: Bebel I. 187. l. 44. sz. és Arlotto kiad. I. 202. l. XXXIII. sz., Österley: Kirchhof V. 54. l., Bolte: Pauli II. 428. l. 785. sz. c.

Kónyi anekdotájának második részével (molnár és ügyvéd nincs a menyországban) megegyeznek a következő helyek: *Curieuse Zeitvertreib*, 1693. 134. sz.; *Fasciculus facetiarum* 1670. 227.; *Der ergötzen Schimpf u. Ernst*, 1722. 234. sz.; *Des Angenehmen Misch-Masches Artiger... Historien*, 1728. 145. sz.; Albr. Keller i. m. 88. l.: *Ein Müller macht einen Advokaten schamrot*.

73. Barát és ellenség.

II. 214.

A félszemű férj csak a házasság megtörténte után tapasztalta, hogy előtte mások már „megszedték a vámot”. Amikor e miatt szemrehányást tett feleségének, azt a választ kapta, hogy ő sem egész, mert hiányzik az egyik szeme. „Ezt az én ellenségeim tselekedték”, — mondotta a félszemű férj. „Nékem pedig ezt a jó barátaim tselekedték”, — vágott vissza a menyecske.

Bebel *De unoculo c. facetiájához* (Lib. II. 6.) kapcsolódnak az anekdota összes későbbi változatai. E párbeszédet hasonló formában találjuk még a következő helyeken: Gas-tius 1554. 311. l.; Frey c. 50.; Kirchhof I. 340.; Domenichi, *Facétie* 1581. p. 57.; Guicciardini, *Hore di recreatione* 1583. p. 187.; Zachariä, *Fabeln u. Erzählungen* 1777. 107. l.; *Der alte Reuter u. seine Braut*. L. továbbá Österley: Kirchhof V. 58. l., Bolte: Frey 233. l. 50. sz., Köhler III. 67. l., A. Stiefel, Herrigs Archiv 94. k. 131. és 137. l., Wesselski: Bebel I. 170. l. 6. sz. — A Kónyi és Andrád vele szószerint egyező anekdotája (II. 312.) az egykorú német gyűjteményekben található változatot át (*Bienenkorb* IX. 37.; *Vade Mecum* I. 239.) függ össze a Bebel facetiájával.

IV.

Az itt bemutatott tréfás apróságok sora, a Kónyi közel 400 anekdotájának legjava és jellegzetes anyaga, amint a felsorolt adatokból látható, térben és időben hatalmas távolságokat ível át, nevezetes mozzanatokot fog egybe és jelentős vonatkozásokat köt le. Egyik csoportja a *Democritus* meglepően gazdag népies színvegyületére utal. Az egyetemes mesekincs ősrégi multú, Keletet és Nyugatot bejárt hírneves motívumai vetődnek elénk, némelykor az eredetit egyedül képviselő vagy minden eddig ismert adatot megelőző magyar változatban. Amikor Kónyi tréfáinak terebélyes családot hajtó ősi magvát keressük, egyes részletei a *Pancsatantrát* juttatják eszünkbe, mások a dzsaina *Katharatnakara* forrásáig fásasztanak; majd a *Hitopadesa*, a *Somadeva* és az *Ezeregyéjtszaka* színes meséinek világába ragadnak. Csupa jól ismert nagyhírű mesetípusok sorakoznak egymás mellé. Külön is ki kell emelnünk, hogy a csalóka ábrándok szétfoslását jelképező *tejes köcsög* meséje, a *légyölő paraszt* vaskos tréfája, a *hálátlan higynál* is hálátlanabb ember indiai eredetű mesemotívuma, időszámításunk szerint a II. századig visszavihető *mindentudó doktor* népmesei típusa, a *jelbeszéd* mulatságos tréfája, a torkos szakácsnétől *elijesztett vendég* komikus története, a nevezetes személyi kapcsolatokkal dicsekvő *Belfagor-típus*, az *ár ellen úszó asszony* jóízű humorban fogant mulatságos esete, a félszemű férjet becsapó *hűtlen feleség* ravaszsága körül képződött bohóság az egész világot átszelő évezredes vándorútjukban Kónyinál telepedtek le és illeszkedtek a legrégebb anekdotamotívumokkal még igen közeli kapcsolatot tartó első magyar tréfa gyűjteményünk jellegzetes keretei közé. Rajtuk kívül is még számos részlet árulja el a *Democritus* népies alapvonását. A fentiekben behatóan elemzett *Münchhausen-típus* népies gyökerű elemei, a Herodotosig visszatekintő *tolvajpróba*, a kódexeinkben már feltűnő *Focus-típus*, a *paradicsomból jövő ember* rengeteg változatban ma is élő tréfája, a *Lollius és Theodoricus*-dialogus, a *büntetés céltalanságára* utaló népies észjárás, a nyelv nemismeréséből származó *viassz felelet*, az akasztás híres *sildai motívuma*, a

kártyaenciklopédia népies átszövődésű mozzanatai, továbbá a nőkre irányzott gúnyolódásai: a *nyelues*, az *akaratosszont* és a *hűtlen menyecske* póruljárt szerelmeseit ki-nevető tréfái, a férfi uralom alól a feleséget felszabadító *privilegiuma*, a gonosz asszonyokra olvasott *litániája* s a *Diogenes-anekdotasor* ismét olyan különös figyelemre érdemesíthető részletei a *Democritusnak*, amelyekben a nyugati mesekincs különféle pontjain feltűnő s meghatározhatatlan idő óta keringő népies elemekre ismerünk. Azok a tréfák is, amelyek Nasreddin, Arlotto, Eulenspiegel és Taubmann nevéhez tapadtak, s amelyekben Kónyi nagy kedvét leli, hogy megkacagtassa velük olvasóit, szintén nem egyebek, mint a néphumor kiforrott leszűrődései.

Anekdotáinak egy másik, szintén népies rétegződésű csoportja az ókor és a középkor legnevezetesebb anekdotatermő helyeivel áll vonatkozásban. Néhány ponton Plutarchost és Valerius Maximust kell végső forrásul idéznünk, majd a III. századból Athenaeus görög szofista, az V. századból Macrobius grammaticus és a IX. századból Theodulfus orleansi püspök nevét említjük meg egypár nevezetes tréfájának első lelőhelyéül. Vannak olyan anekdotái, amelyek a francia fabliaukhoz vezetnek s a XII. században élt Marie de France nevét idézik föl, más helyei a középkori predikációs irodalomra irányítják tekintetünket, ahol Jaques de Vitry, Étienne de Bourbon, Odo de Ceritona, Bromyard, Johannes Gobii Junior gyűjteményeiben, továbbá a *Disciplina Clericalis*ban, a *Gesta Romanorum*ban s a *Conde Lucanor*ban keressük és találjuk meg néhány tréfájának alapítását. Sűrű és változatos kapcsolatai itt-ott Petrarcáig és a XIV. században élt Heinrich Kaufringer német költőig érnek, majd a XIII. század végéről való *Mensa philosophica*ig és az 1460. körül keletkezett *Cent nouvelles nouvelles*ig terjeszkednek. Természetesen mindezek a mozzanatok óriási terjedelmű vándorút hátrahagyásával s csak hozzávetőlegesen megjelölhető állomáshelyeken keresztül származtak le a *Democritushoz*. A forrásnyomozás adataiból kitűnik, hogy a humanista facetia- és a német schwankgyűjtemények töltötték be itt a legfontosabb közvetítő szerepet. Az imént felsorolt adatoknál nem kevésbé meglepő, hogy Poggio 11 és Bebel 28 világhírű facetiájának magyar változatára akadunk a *Democritus*ban. További elágazódása a humanista Othmar Luscinius, Erasmus Rotterdamus, Johannes Gastius és az olasz Lodovico Domenichi gyűjteményeinek ismételt átvizsgálására s bennük a megfelelő párhuzamos helyek felkutatására késztet. Az adatok hosszú sora csoportosítható annak igazolására, hogy a humanista facetia, amelynek gyökere megint csak a néphumorból szíttá tápláló nedvét, erős nyo-

mokat hagyott a *Democritus* kedélyvilágán, némelykor az obszcn színéin is. Még ennél is mélyrehatóbb a szintén népies humorral fűszerezett német schwankkal megállapítható viszonya. Nincs a XVI. századnak olyan gyűjteménye, amelyikhez egy-két szál ne kötné a *Democritust*. Anekdotáinak olvasása közben hol Wickram, hol Montanus, hol pedig a trágár Lindener merül fel emlékezetünkben. Ezek ugyan csak szórványosan tűnnek föl, de sűrűn és tömegesen jelentkeznek a Johannes Paulihoz, Jakob Freyhoz és a Wilhelm Kirchhofhoz vezető nyomok: a *Schimpf und Ernst* 35, a *Gartengesellschaft* 11 és a *Wendunmuth* 24 schwankja kerül szemünk elé a magyar *Democritusban*. A későbbiek közül még csak Johannes Peter de Memelt idézzük több ízben, összesen 38-szor, azon változatok sorában, amelyekkel Kónyi anekdotái tárgyi összefüggésben állanak. Ez utóbbiaknál a kapcsolat sokszor oly erős és közvetlen, hogy nemcsak a típus azonosságára, hanem a motívumsor egymásutániságára, sőt némelykor még a szöveg jellegzetes kifejezéseinek egyformaságára is kiterjed.

A *Democritus* nevezetesebb kapcsolatait áttekintő összefoglalásunkban (l. az ide vágó adatok összefoglalását a Függelékben, III.) csupán azoknak a helyeknek kiemelésére szorítkoztunk, amelyekbe az egyetemes viszonylatban leg hírnevesebb Kónyi-anekdoták végső gyökérszáalai fogódznak. A közbeeső állomások száma rengeteg, mert örök emberi gyengeségeket megmosolygó, soha el nem múló tárgyak forognak itt szóban, amelyeket évszázados vagy évezredes multjukban sok kiváló szellem érdemesített figyelemre. Vannak a *Democritusnak* olyan helyei, amelyeknél az olasz novella legkiválóbb mestereinek, így Boccacciónak, Sercambinek, Sacchettinek, Morlininak, Bandellónak, Malespininek nevét kell megemlítenünk, ismét másokat a Temesvári Pelbárt, Macchiavelli, Morus Tamás, Rabelais, Lafontaine, Burkhard Waldis, Hans Sachs, Luther, Fischart, Lessing, Hebel stb. nevével kell kapcsolatba hoznunk, majd a legnevezetesebb olasz, francia és német mesegyűjteményekhez kell fűznünk. Általában a tárgyi vonatkozásoknak olyan bámulatos gazdagsága és változatossága bontakozik ki a *Democritusból*, amilyenre eddig egyetlen magyar könyv sem mutat példát. Mivel Kónyi tréfái nem szigetelődtek a nyomtatott betűk élettelen körére, hiszen rendkívüli hatásuk az egész magyar anekdotavilágot átjárta, miközben elemei folyton alakultak, a magyar humorban újra születtek s teljesen a mi környezetünkhez idomultak, azt is meg kell állapítanunk, hogy irodalmunkban a *Democritus* révén a világhírű tárgyak egész sora telepedett le. Ezekben a különböző helyekről, különböző időkből és a szellemi élet különféle rétegeiből származó tár-

gyakban egyszersmind a legérdekesebb műveltség- és szellemtörténeti vonatkozások plántálódtak át hozzánk. Egy részük a keleti humor érdekes világát lebentí föl, amelynek eredeti színei a nyugati öltözet mögül is kivillannak, más részük a középkor ábrázatát ragyogtatja meg, amely korántsem volt mindig komor és lehangolt, hiszen ő vezette le és hasonította át a keleti humor legjellegzetesebb darabjait, ő gyűjtötte és jegyezte le az egyház céljaira is igénybe vett, még ma is élő anekdota-típusok egész sorát; majd a renaissance kedélymélysége, féktelen jókedve, hol a trágárságig menő szabadossága, hol a finom élcelődése, az egyetlen pointe-ben kiélezett humanista facetia szellemessége ütközik ki a kor nyers ízlésére és faragatlan erkölcsére rávilágító schwank-származékok mögül. A *Democritus* egyes helyein a francia fabliau tréfákban nem válogatós világával lépünk érintkezésbe, másutt a valamikor divatos udvari mulattatók rendjének vaskos ötletein ütközünk meg, majd a hanyatló egyház és képviselői ellen megnyilvánuló ellenszenvet érezzük. Itt-ott a fabula paschalis sajátságos komikuma lep meg, másutt a szent dolgokkal is tréfát űző humanista szellem fölényével állunk szemben, ismét másutt a középkori szerzetes tréfáinak alaptónusába beleszövődő erkölcsi álláspontot és didaktikus tendenciát vesszük észre a renaissance szellemét viselő tréfa minden mellékes szempontot kizáró érdeknélküliségével szemben. Frivol színei, obscén vonásai, a nőt, különösen a feleséget igen kedvezőtlen árnyalatokkal színező gúnyos csipkelődései nem a XVIII. század kedélyének és ízlésének megnyilatkozásai, hanem a régmúltból származtak a *Democritus* lapjaira, amelyeken a csattanós művészi facetia, a szentenciát kiélező apophthegma s csupán a burleszk elem kidomborítására törekvő formátlan schwank érdekes váltakozása kísérelhető figyelemmel. E különféle eredetű és szellemű vonásokat összetartja és egyszínűvé teszi a belőlük buzgó eredeti, hamisítatlan ősi néphumor, amely nemcsak esetlegesen tör elő egy-két pontján, hanem szétömlik az egész könyvön, minden lapján, valamennyi tréfáján. A *Democritus* anekdotái az örök emberi humorból születettek, a nép kedélyvilágából csapódtak le és kerültek írásbeli följegyzésre. Ezért találunk benne annyi nagy múltú és örök életű tárgyat, amelyek soha el nem avulnak, időt-helyet túlélnek, önmagukban folyton formálódnak, a korok változó szelleméhez és ízléséhez simulnak, mindig frissek és üdék maradnak.

A tárgyátörténeti vizsgálat eredményei és a forráskutatás utalásai a *Democritus* egy másik nagyjelentőségű vonását is kidomborítják. Láttuk és tudjuk, hogy szellemi életünk multjából teljesen hiányzik a facetia- és a schwank-

szerű elemek virágzó élete. Elmult fölöttünk a középkor s tova szaladt az újkor két és félszázada a nélkül, hogy valami jelentősebb emléke maradt volna ez idők tréfakedvelésével és vidám kedélyhangulatával tartott irodalmi kapcsolatainknak. Míg az olaszoknál és a franciáknál a facetia hatalmas térfoglalása észlelhető s ugyanakkor a németeknél áttekinthetetlen mennyiségben halmozódnak fel a népszerű schwank-gyűjtemények, amelyekben minden kor és minden ízlés megtalálta a maga szórakozását és mulatságát, nálunk úgyszólván semmi nyoma sincs a hasonló természetű és szellemű könyveknek. Kónyi János volt az első, aki erre a területre merészkedett, s nem is hatástalanul és visszhang nélkül megismerkesztette az első magyar nyelvű tréfa-gyűjteményt. Tartalmát teljesen meghatározta a XVIII. század forrásul használt anekdota-típusának szem előtt tartása. Akkor még mindig a régi facetia- és schwank-gyűjtemények örökségbe kapott gazdag tárházából kompilálták a szerzők az ilyen természetű könyveiket, érthető tehát, hogy Kónyi a hajlamától és műveltségi körétől is befolyásolt hasonló eljárással szintén a régi népies jellegű facetia- és schwank-elemeket juttatta érvényre. Anyagát természetesen az akkori modern anekdota formájába illesztette, hiszen rajta keresztül kötött vele közvetlen ismeretséget. Így nem annyira tudatosan, mint inkább ösztönösen Kónyi két kérdést oldott meg, a fejlődésből kiesett két hiányunkat pótolta egyszerre: a nyugati facetia és schwank-típust, amely addig a szellemi és társadalmi életünk formáiban elhelyezkedni nem tudott, magyar talajba ültette s ugyanakkor a modern anekdota műfaját is meghonosította. A *Democritus* tehát nemcsak azért tarthat számot különös figyelmünkre, hogy az első anekdotagyűjteménye irodalmunknak, hanem azért is igen értékes emlékünkné, mert a humanista facetia és a német schwank benne lép először magyar területre s rajta keresztül szívódik föl a magyar anekdota humorába.

Amikor a legérdekesebb vonatkozások egybefogása és a legszínesebb elemek áttekintése után vizsgálódásunknak ehhez az eredményéhez jutunk, felvetődik még egy kikerülhetetlen kérdés, amelyre feleletet kell adnunk: hol ismerte meg, honnan szedte össze, hol találta föl Kónyi a *Democritus* anekdotáit. Igen természetesnek kell találnunk, hogy nem járta be Kelet tájékait, nem ereszkedett le a középkorba, nem olvasta végig a humanista szerzők könyveit, s az is bizonyos, hogy nem lapozta át sem Poggio, sem Bebel gyűjteményeit, sem a *Schimpf und Ernst* tréfáit. Nem kalandozott ilyen távolságokra, amire nem is volt szüksége, de eszébe és tájékozottsága sem, sőt a XVII. századba sem nézett be, amelynek összevisszaságában még nehezebb lett

volna az eligazodása. Külső formája s csupán a mulattatásra irányuló tendenciája is elárulja, hogy a XVIII. századnál korábbi időkre nem ment vissza. Ő is csak úgy járt el, mint a legtöbb anekdota-szerkesztő: nem hallomásból fogta fel és jegyezte le anekdotáit, amint Ráday Gedeon gondolta róla, hanem jó érzékkel, élelmesen és ügyesen összeszedegette, ami a könyvekben figyelme elé került s tetszésével találkozott. Az irodalmi minták követését nemcsak a többször kiemelt formájával árulja el, hanem azzal is, hogy évszázadok alatt kialakult pontos irodalmi változatokat sorakoztat fel, ami csakis szöveg alapján történhetett. Mivel Kónyi munkásságának kizárólagos forrásterülete a német irodalom volt, gyűjteménye eredetét is ebben az irányban kell keresnünk. Azonban a XVIII. század közepétől a XVII. század elejéig hiába vizsgáltuk át a rengeteg német anyagot: nem találtunk olyan gyűjteményt, amely még csak megközelítőleg is kimerítené a *Democritus* tartalmát. Több-kevesebb kapcsolata mindenikké kimutatható, mert alig van olyan anekdotás könyv, amelyekben Kónyi néhány elbeszélésének mását föl ne lelnők, de olyant, amelyik valamennyi anekdotáját épen a megfelelő változatokkal tartalmazná, sehol sem sikerült felfedezni. Azt az igen könnyen felmerülő gondolatot tehát, hogy Kónyi esetleg nem tett egyebet, mint egy kész gyűjteményt másolt le magyarra, el kell háritanunk s kutatásainkat abba az irányba kell terelnünk, hogy honnan szedegethette össze anekdotáit. Erre a kérdésre, ha nem is teljesen kielégítő, de legalább megközelítően eligazító feleletet tudunk adni. Nem egy helyen ugyan, hanem a korabeli francia és német gyűjteményekben szétszórtan szinte hiánytalanul megtaláljuk a *Democritus* anekdotáit. Így igen szoros kapcsolatot látunk, különösen az I. részben, az 1730-ban megjelent *Lyrum Larum Löffelsthil* c. gyűjteménnyel és az 1767-ből való *Dictionnaire d' anecdotes* francia anekdotás könyvvel, amely még abban az évben megjelent német fordítása révén is egyik nevezetes forrása volt a rövid, csattanós, formás anekdotákat kereső szerkesztőknek. Az előbbivel Kónyi 61, az utóbbival 63 anekdotája egyezik s gyakran épen a magyar típus keresett formáját találjuk meg bennük. Hasonló viszonyt állapíthatunk meg a *Neuer Bienenkorbbal*, amelyben a *Democritus* 76 helyéhez találunk párhuzamot. Még feltűnőbb az egyezés a *Democritus* és a század legterjedelmesebb német anekdotagyűjteménye, a mult anyagát a legteltesebben felölelő *Vade Mecum* darabjai között. Nem lehet pusztá véletlen, hogy a *Democritus* I. részéből 80, a II. részéből 176 anekdotát, vagyis a Kónyi 390 elbeszéléséből 256-ot olvashatunk a berlini könyvkereskedő gyűjteményében. Különösen a II. részben tömegesen, megegyező for-

mában és következetes egymásutániségben tűnnek föl a német gyűjtemény darabjai, s így aligha lehet fölmenteni Kónyt a gyanú alól, hogy a *Vade Mecum* néhány évvel azelőtt megjelent IV., V. és VI. kötetéből válogatta ki és „szedegette össze” furcsa történeteinek java részét. Adatainkból le kellett vonnunk ezt a következtetést, bár a mi szempontunkból nem az a leglényegesebb, hogy Kónyi talán éppen ezekből az igen népszerű és elterjedt könyvekből kereste össze anekdotáit, — mindenesetre akárhonnan is dolgozott, föltétlenül azokat a típusokat használta, amelyek bennük rakódtak le — hanem annak kimutatása volt a fontos, hogy a *Democritus* tréfaanyaga ugyanaz, mint a kor nagy összefoglaló divatos francia és német gyűjteményeié, amelyeknek kiváló részük volt mind a régi facetia és schwank átsímításában, mind a maga modern formáját megtalált anekdota népszerűsítésében. A *Democritus* ma bármennyire is elavultnak látszik, korának színvonalán állott, s így nem egyéb, mint a térben és időben távolra és messzire ágazó nagy nemzetközi vándor anekdota-anyag magyar változatsora, másrészt egy darab kedélyvilág: tükre és emléke azoknak a tréfáknak, amelyek a magyar közönségben is egykor vidámságot, derűt és mosolyt keltettek.

De nemcsak a saját korára jellemzőek a *Democritus* „furtsa történetei”. Tréfás bohóságai hat kiadásból áradtak szét a magyar anekdota köztudatba, ahol életüket napjainkig kísérhetjük figyelemmel. Megjelenésének első évtizedében, már 1783-ban, a *Váti új és ó kalendáriom* megkezdte Kónyi anekdotáinak kiírását, majd a *Győri kalendáriom* 1795/98-ban és 1810-ben s főképen a *Trattner—Károlyi Pesti kalendárioma* 1816. és 1855. között tömegesen másolja le őket a naptár-olvasó közönség felvidámítására. Itt meg kell jegyeznünk, hogy érdekesen esik egybe a *Democritus* megjelenése és annak a most is tartó divatnak kezdete, hogy a naptárak mulhatatlanul anekdotákkal, „unalmas órákban idő töltésre való elegy-belegy történetekkel”, szerelik fel magukat. Kezdetben Kónyi egyedül, majd később Andrásdal karöltve látja el ezt a szükségletet. Ezzel megkezdődött anekdotáinak vándorélete a magyar nyelvterületen: egyik naptár átvette a másiktól s ez megint tovább adta egy harmadiknak, úgyhogy a század első felében a rengeteg számmal megjelenő és széles rétegekre támaszkodó kalendáriomok mulattató rovatában a Kónyi-anekdoták igen eleven életének vagyunk szemtanúi. Majd az ötvenes években virágzásnak indult élc-lapirodalmunk szolgáltató bőséges párhuzamot a *Democritus* anekdotáihoz. Érdekesen megmagyarosodott változatai tömegesen tűnnek szembe különösen Az Üstökös, a Herkó Péter, a Ludas Matyi és az Uram Bátyám évfolyamaiban (I. Füg-

gelék, II. 3.). Lépten-nyomon frissen és üdén mosolyognak rájuk azok az anekdoták, amelyek évezredes és százados bolyongásuk során a *Democritus*-ban nyertek első ízben magyar kifejezési formát. Később az önálló gyűjtemények sora is megered, s mivel ezeknek szerkesztői rendszerint a régi naptárakból és az élclapokból válogatták ki és dolgozták át anyagukat, a mult század második felének sűrű egymásutánban napvilágot látó magyar adomáskönyvei újra felszínre vetik Kónyi darabjait, amelyek a kor stílusához és ízléséhez símulva s minden idegen vonástól megtisztulva folytatják ismét tovább érdekes és szakadatlan életüket.

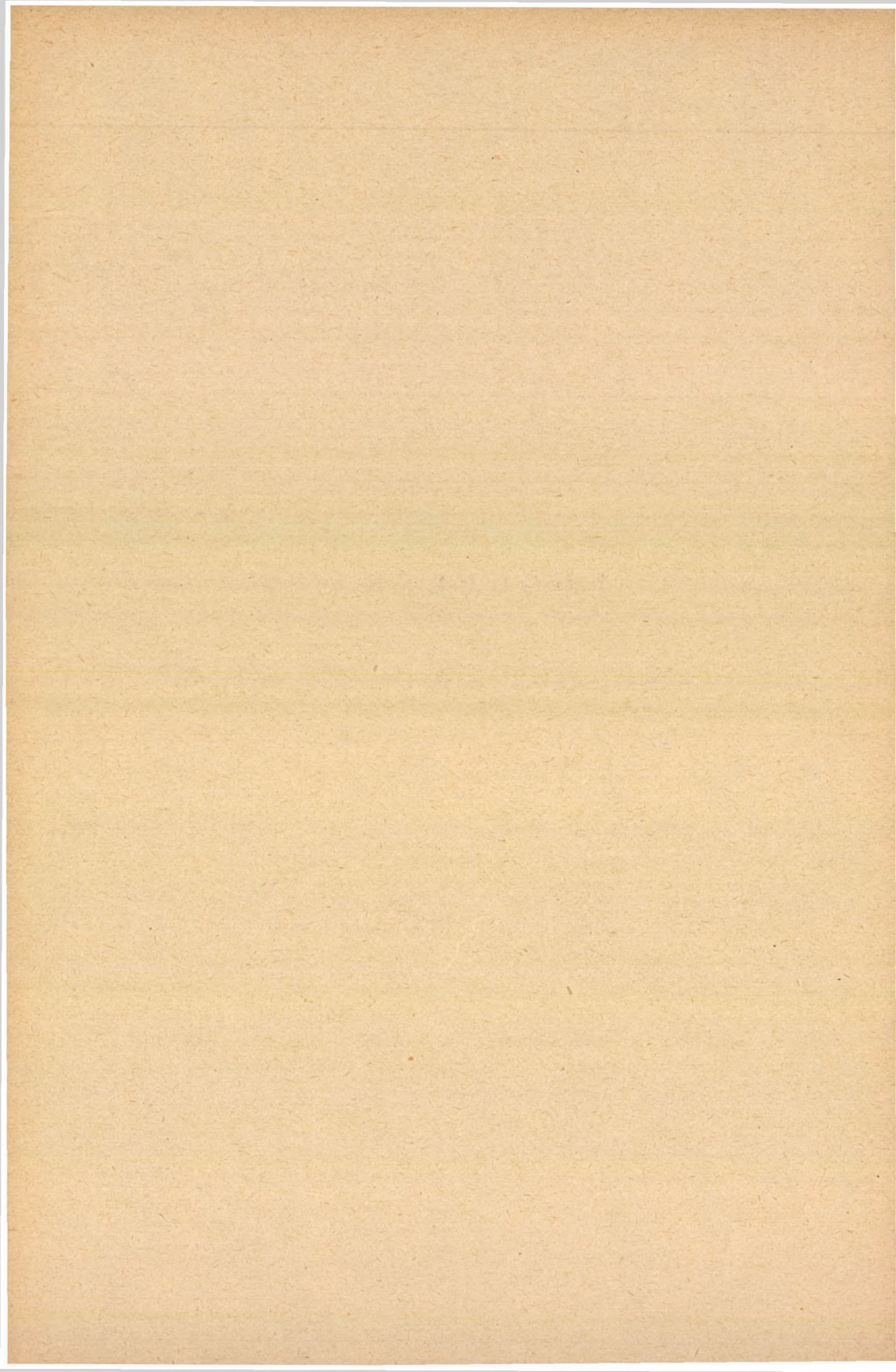
Azok a szálak, amelyek a *Democritust* a legkülönbélebb közeli és távoli külföldi gyűjteményekhez fűzik, sűrűn fonódnak tovább irodalmunk területén. Alig van olyan magyar anekdotás könyv, amelyikkel egy-két ponton érintkezésben ne állana. A szomszédságában levő András Sámuelnél 86 anekdotája ismétlődik meg s Dugonics a magyar példabeszédek eredetének megmagyarázására 43 Kónyi-anekdotát erőszakolt. A mult század negyvenes éveinek közepén Nagy Ignác gyűjteményében is találunk még 33 olyan változatot, amelynek első magyar lelőhelye a *Democritus*-ban jelölhető meg. Anekdotáinak népszerűsége a század második felében sem csökken. Vas Gereben adomáiból 45 vonható párhuzamba a *Democritus* egyes darabjaival. Jókai ismerte, becsülte, fel is használta Kónyt: adomáiban, regényeiben s Az Üstökösében a *Democritushoz* kapcsolható 80 részletre utalunk. A század utolsó negyedének legjelentősebb gyűjteménye, Vajda János *Magyar borsa*, minden bizonnyal a *Democritus* közvetlen ismerete alapján Kónyi 31. anekdotáját eleveníti föl. A 90-es években Babik József népszerű papi adomái a *Democritus* 23 darabjához szolgáltatnak érdekes változatokat. Ebből a szempontból a Gracza György (13) és a Tóth Béla (12) nagy gyűjteményeinek átvizsgálása sem végződik eredménytelenül. Leginkább igazolja a *Democritus* elévülhetetlenségét a Dvorzsák János 1903-ban tízezerszámmra összehordott adomáskönyve, ahol a mai divat szerint öltözködve 66 Kónyi-anekdota mutatkozik be. Természetesen ezek az adatok, bármilyen széles területet fognak át s bármily nagy anyagot ölelnek fel, rendkívül hiányosak ahhoz a teljesen soha ki nem nyomozható elterjedtséghez képest, amely az anekdota életét jellemzi. De még ez a viszonylagos kép is érdekes és jellemző a *Democritus* tartósságára. Teljességéhez hozzátartozik annak megemlítése, hogy viszszafele Pázmány Péter, Káldi György, Marosvásárhelyi Gergegy, Czeglédi István, Haller János, Mikes Kelemen, Taxonyi János és Bod Péter egyes helyeivel alapíthatók meg kapcsolatai, előre haladva pedig Péczeli József, Verseggy

Ferenc, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Arany János, Beöthy László, Greguss Ágost, Mikszáth Kálmán és Baksay Sándor neve vonható gazdag vonatkozásainak körébe.

Kónyi János *Democritus*ának egyetemes és magyar tárgy történeti kapcsolatain keresztül megismertük az első magyar anekdotagyűjteményt. Az adatok hosszú sorával igyekeztünk rávilágítani arra, hogy mennyi eltemetett érték, elfeledett vonatkozás, észre nem vett összefüggés rejtőzik a magyar anekdota külön világa mögött. Ebben a *Democritus* nemcsak a kezdetet jelenti, hanem külön típust is képvisel. A jóízűen anekdotázó, a csintalanságra mindig különösen hajlandó Kónyi János strázsamestert még csak a korcsma asztala mellett ülő társaság hallgatja s az a közönség nevet legnagyobbakat a sokszor illetlen tréfáin, amelyik minden irodalmi igényét a kalendáriomban keresi és leli fel. De tagadhatatlan, hogy a tőle felkarolt műfaj egyre nagyobb medret ás, egyre szélesebb körökre kiható jelentőséghez jut, s egyszer csak azt látjuk, hogy a Vas Gereben, Jókai és Mikszáth művészetéig emelkedik, akiknek anekdota-stílusában már az egész magyarság gyönyörködik. Ha még figyelembe vesszük a mult század költészetében az anekdota-elemek nagy népszerűségét, az elbeszélő irodalomban az anekdota-stílus térfoglalását s egyáltalában az anekdotának az élettel érintkező nagy felületét, el kell ismernünk, hogy a *Democritus* jelentős helyet tölt be abban a fejlődésben, amely a magyar humoros irodalmat egyetemes viszonylatba hozta és belső kialakulását előmozdította. Mindenesetre az úttörő s mai napig a legnépesebb jellegű anekdotagyűjteményeink sorába tartozik. Innen a nagy kedveltsége s a magyar anekdota történetén keresztül húzódó rendkívüli hatása. Nagy hatásának titka az volt, hogy egészen magyaros, népies ruhát húzott a könnyű mozgékonyságú és készségesen alkalmazkodó vándor motívumokra. Különösen kitűnik ez azoknál az idegenből adoptált darabjainál, amelyekben a nagyotmondó német katonából boros poharak mellett kedvesen lódító obsitost farag, a ravasz német parasztból furfangos cigányt vagy baranyai atyafit formál s a német katonát magyar huszárrá lépteti elő. Ezzel megteremti s a magyar köztudatba beviszi az obsitos-, a cigányadoma és a huszár-anekdota típust. Általában tárgykörében rendkívül otthonosan érezte magát. Megkötöttsége ellenére is eredeti tudott lenni, úgyhogy valósággal elemében van, amikor egy-egy anekdotáját színesen és ragyogó jókedvvel előadja. Ritkán lehet rajtakapni, hogy fordít vagy a másolásig lapsodik. Olvasmányát előbb megforgatta a maga természetes humorában s csak azután foglalta az előtte levő forma keretébe. Rátermett nyelve és stílusa, amely szűk és mégis kényelmes, a dolgok felett lebe-

gett s eredeti színekkel rendelkezett. Így a néphumorból született, aztán internacionálissá népszerűsödött darabok Kónyinál az eredetüket némelykor teljesen eltakaró sajátos magyar vonásokat öltöttek. Az elmúlt századok karakterisztikumát viselő tárgyak azért fogantak meg oly gyorsan és életrevalóan nálunk, mert a *Democritus* népies szellemén keresztül kerültek a magyar humor televényébe. Meghonosításukban senki több érdemet nem szerzett, mint Kónyi, nagyobb hatást nem tett, mint a *Democritus*.

FÜGGELÉK.

**A mindenkor nevető
Demokritus,
avagy okos leleményű furtsa
történetek.**

A *Democritus* összes ismert kiadásai változatlan lenyomatok. Csak az 1815. kiadás tett némi módosítást a sorrenden és a beosztáson, továbbá sorszámmal látva el az anekdotákat, a könyv tartalmát is áttekinthetőbbé és megjelölhetővé tette. Ez az utolsó 6. kiadás 8 anekdotával bővebb az előbbieknél, de ezek a II. részből vannak átvéve, így ennek a kiadásnak I. része 181 anekdotát tartalmaz. A *Világbentze* itt a 173. és 174. anekdota közé van iktatva. A II. részben az anekdoták rendszáma 221-el végződik, de voltaképpen csak 209-et foglal magában, mert a számozás többször is el van tévesztve: a 15. után a 24. következik, a 86 megismétlődik s a 192-t 194 követi, vagyis ez a kiadás csakúgy 390 anekdotát foglal magában, mint az előbbiek. A Toldalék vége (182—192 l.), mivel hely maradt, az előbbi kiadásokból hiányzó 6 újabb anekdotát közöl. Az alábbi felsorolás az 1815-i kiadás sorszámozását követi.

I. Rész.

1. Tolvaj a sötétben. L. *Szöveg* 55.

2. A vendég a boros pohárból kiveszi, majd ivás után megint visszateszi a legyet, mert hátha más szereti. — Lod. Domenichi: *Detti et fatti*. 1562. U. ez németül Wesselski: *Das lachende Buch*. 47., *Das Buch der Weisen u. Narren*. 1705. 17., VM. IX. 175. — *Vátzi kal.* 1786., András I. 356., Trocsányi III. 178.

3. Ha az ellenség közel van, mi is közel vagyunk hozzá. — *Curieuses Zeitvertreib*. Cölln 1693. 435. — Dugonics I. 97. l. (Telekesi magyar vezér mondása).

4. Mikor víg a paraszt és mikor a nemes ember? — *Exilium melancholiae*. 1655. 34. l., Rottmann, LXXV., *Historienschreiber* 37., *Lyrum* L. L. 18., *Schola curiositatis* 236. — Trocsányi III. 178. l.

5. Régen száját törölte meg az ember, ha ivott, most a szemét. — Schreger c. IX. 60. — Orbán József *Eredeti meséji* 1831. 35. l., *Komáromi kal.* 1872. Agai Adolf: *Gyöpre magyar!* 34. l. (két kortes beszélgetése), Az Üstökös XXXIII. 1890. 1730. sz. 250. l.

6. Egy nagy borívó a kicsi poharat pántlikával kötözi meg, hogy le ne nyelje. — Schreger c. IX. 62. — Rajkó I. 134. l.

7. Ebriust a szolgálja nem húzza ki a sárból, mert ez nincsen feljegyezve a kötelességei közé. — Ant. Cornazano: *De proverbiorum origine opus*. 1503. Prov. 4., Morlini 74. nov., Luscinius 130., Gastius 265. l., Domenichi 121. l., Memel 302., VM. II. 167. V. ö. A. Brückner, Archiv f. slav. Phil. XIII. 1891. 399. és 402. l., Wesselski, Euphorion XV. 1908. 11. l., Bolte: Pauli II. 294. l. 139. sz. — Pázmány Péter: *Öt szép levél*. ÖM. II. 525. l., Andrád I. 316., Az Üstökös XXXI. 1888. 1623. sz. 175. l.: *Az előrelátó Sligorák* c. elbeszélés., *Anekdották* 137.

8. A majom csínjei. — Memel 167. 993., *Lyrum L. L.* 55. — *Pesti kal.* 1811., *Esztergomi kal.* 1836., Trocsányi III. 179. l.

9. A herceg bolondja a kórusban nyakon üti a kántort, mert a pap énekére folyton felesel. — Pauli c. 49: *Ein Narr schlug den Bischof.*, H. Sachs: Fab. IV. 162. l. 139. sz., Memel 2., *Lyrum L. L.* 57. — *Vátzi kal.* 1825., Nagy Ignác 382., Vajda János 104., Uram Bátyám XIX. 1904. 36. sz. 423. l.

10. A paradicsomból jövő ember. L. *Szöveg* 21.

11. Vinum aqua mixtum. L. *Szöveg* 57.

12. Nemes ember. L. *Szöveg* 58.

13. Pettenden a paraszt furcsa dolgokra kíváncsi. Megverik. — *Lyrum L. L.* 129. — *Pesti kal.* 1811., *Anekdották* 1833. 53. l.

14. Bolondok könyve. L. *Szöveg* 47.

15. Mivel a szegényeké a mennyország, a brandenburgi herceg sok embert tett boldoggá. — Taliz 1702. 291., *Lyrum L. L.* 287., Schreger c. IX. 13., VM. V. 203. — Nagy Ignác 523. (egy keletindiai zsarnokról).

16. A német nem üti vissza a pofot a magyarnak, mert hamar rákerülne a sor. — *Lyrum L. L.* 299., VM. II. 101., Merkens I. 191. — *Vátzi kal.* 1786., *Házi és uti kal.* 1802. 19., *Esztergomi kal.* 1830., Nagy Ignác 565., Kőmives János 236., Mikó Dezső 249., Dvorzsák 8157., Trocsányi III. 182. l.

17. Egy rongyos korhely tüzet kiált télen, mert fázik. — *Der Pickelhering* 1720. 232., Memel 1657. 1071., Schreger c. IX. 16. — *Vátzi kal.* 1786., *Pesti kal.* 1823., *S. Pataki kal.* 1837., Vas Gereben: *Neveünk.* 146. l. = ÖM. IX. 415. l., Vajda János 153. l., Forgó Bácsi 101. l., Dvorzsák 10343., Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 102. l. 302., Gombostú I. 1886. 9. sz. 7. l., Pokrócz Ádám Lapja II. 1892. 2. sz. 3. l.

18. Egy debreceni mendikáns deák nagy hidegben ezt énekelte: Mennyből jövök hozzátok, mire egy vén asszony ezt mondta neki: bár maradtál volna ott, most nem fáznál. — Schreger c. IX. l. — *Vátzi kal.* 1786., Rajkó II. 10. l., Trocsányi III. 182. l., Az Üstökös XXIV. 1872. 2. sz. 10. l., Magyar Bors I. 1883. 9. sz., Uram Bátyám V. 1890. 11. sz. 128. l., A Kópé 1895. 164. l.

19. Rák a levélben. L. *Szöveg* 29.

20. Az árnyékban lustálkodó kertész nem érdemli meg az Isten napját. — *Dictionnaire* II. 165. l. = *Anekdoten* I. 192. l., Weber

IV. 53. l., Fliegende Blätter 1875. szept. 18., Aug. Andrae, Rom. Forsch. XXXVII. 1915. 889. l. — *Házi és uti kal.* 1804. 3. sz., H. Mulat-ságok 1820. I. 408. l., Vajda János 198. l., Sirisaka Andor 162. l., *Pipa-füst* 132. l., Dvorzsák 422., Mátyás Deák II. 1873. 25. sz. 99. l.

21. A vízbe ejtett ember. L. *Szöveg* 54.

22. A megvesztegetett bíró. L. *Szöveg* 52.

23. A megvesztegetett bíró. L. *Szöveg* 52.

24. Alcibiades levágja kutyájának a farkát, hogy irígyeinek figyel-mét magáról elterelje. — J. Gastius 1541. 152. l., Schreger c. IX. 58., VM. VIII. 126. — Dugonics II. 77. l. (némely tiszteletes predikátor), *Mezei naptár* 1845. 43. l. (egy tiszteletes pap), Tatay István: *Gramma-tikai és polgári tanulók szavalmányai* 1847. 114. l. (egy tiszteletes), Vas Gereben: *Ne vessünk* 223. l. = ÖM. X. 342. l. (egy pap), Aszalay Jó-zsef: *Szellemi omnibusz*. II. 3. l. (Alcibiades).

25. Egy paraszt göromba nyilatkozata a francia herceg feleségéről, majd magáról a hercegről. — Memel 1657. 988., Schreger c. IX. 76., VM. VII. 111. — Andrád II. 14., Vig Dezső 457., Hegedüs Lajos 152. l., Vajda János 148. l., Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 92. l. 124.

26. A tudákos deák a 3 tojáról be akarja bizonyítani, hogy az 5: ahol 3 van, ott 2 is van. — Luscinus 33., Gastius 120b l., Domenichi 238. l., *Democritus ridens* 103. l., VM. I. 87., *Bienenkorb* VII. 175. V. ö. Köhler III. 72. l. 48. sz., Lier, Archiv f. Lit.-gesch. XI. 1882. 37. l., Wes-selski, Euphorion XV. 1908. 7. l. és Ztschr. d. Ver. f. Volksk. XXVI. 1916. 370. l. — *Vátzi kal.* 1786., *Győri kal.* 1796., Nagy Ignác 22., *Komáromi kal.* 1853., *Közhasznú erdélyi k. naptár* 1886. 63. l., Hang Ferenc 296. l., Herkó Péter IV. 1896. 19. sz. 10. l.

27. A püpos találkozik a félszeművel s így szól hozzá: korán van még, csak egyik ablakodat nyitottad fel. — Abraham a S. Clara: *Judas* 1687. I. 80. l., *Huy! u. Pfuy!* 1707. 86. l., *Curieuser Zeitvertreib* 1693. 39., Schreger c. IX. 77., *Dictionnaire* I. 116. l. = *Anecdotes* I. 190. l., Weber I. 212. l. VIII. 134. l., *Petit Journal pour Rire* 263. sz., Aug. Andrae, Rom. Forsch. XXXVII. 1915. 887. l. — Andrád I. 19., *Házi és uti kal.* 1798., *Vátzi kal.* 1828., *Esztergomi kal.* 1839., *Trattner-Károlyi kal.* 1850. 17. sz., Rajkó I. 85. l., Dvorzsák 8278.

28. Egy olvasni nem tudó paraszt szemüveget vásárol abban a hi-szsemben, hogy segítségével majd tud olvasni. — *Der kurtzweilige Tisch-Rath*. 1726. II. 88. 179. l., *Lyrum L. L.* 249., *Der Historiensreiber* 52., VM. II. 135., *Der Geist von Jan Tambaur* 64. l. — Andrád I. 101., Verseggy Ferenc: *Kolomposi Szarvas Gergely* 1804. I. 78. l., *Pesti kal.* 1815., Tréfaberki Tivadar IV. 125., Mátyás Sándor 90. l., Dvorzsák 7885., Garabonciás Diák V. 1886. 5. sz. 40. l., Az Üstökös XXXI. 1888. 1608. sz. 312. l.

29. A csillagvizsgáló, míg az eget nézegeti, nem veszi észre, hogy felesége egy katonával a tilosban járkal. — Morus Tamás: *Poemata* 239. l.: *In astrologum uxoris impudicae maritum.*, Luscinus 4., Sommer: *Emplastr. Cornelianum*. 1605. X., Memel 653. V. ö. Wesselski, Euphorion XV. 1908. 5. l.

30. Krisztus urunk számárháton járt, de a pap csak lóháton járhat, mert újabban a szamarakat mind beviszik a tanácsba. — *VM.* I. 82., *Bienenkorb* IX. 45. — *Vátzi kal.* 1786., *Andrád* I. 71., *Pesti kal.* 1816., *Dugonics* II. 62. l., *Nagy Ignác* 447., *Vas Gereben: Neveünk.* 221. l. = *ÖM.* X. 340. l., *Adomatár* 56., *Mikó Dezső* 181., *Babik József: Péter Hilárisz* 168. l. *Blaskovics András* erki pap mondja: Kerestem és mindenütt szamarakat, de már egyet sem találtam, mert mind a fénszarusi tanácsban vannak. V. ö. *Arnóthi* 78—79. l., *Babik József: Noviczius Gaudenczius* 146 l. (az aradszentmártoni káplán és Edelsbacher szolgabíró), *Ihász Gilbert: Szellemi kincstár* III. 583. l. (a szamarak beállottak ujságíróknak), *Dvorzsák* 9178., *Csodabogár. Népszásló* 1872. 34. sz. 202. l., *Mátyás Deák* II. 1873. 2. sz. 8. l.

31. A részeges asszonyba csak 9 itce bor fér. — *Memel* 1657. 714., *Schreger* c. IX. 71., *VM.* V. 100. — *Vátzi kal.* 1786., *Győri kal.* 1796., *Nagyvárad kal.* 1833., *Garam: Élcek* I. 134. l., *Adomák a magyar huszárelethől* 72. l., *Adomatár* 123. és 325., *Mátyás Deák humorisztikus naptára* 1874. I. 108. l., *Vajda János* 205. l., *Bakahumor* 206. l., *Hopták* 67. l., *Komáromi kal.* 1894., *Gracza György* I. 315. l., *Hétfejű Sárkány* 1867. 25. sz. 99. l., *Mátyás Deák* II. 1873. 13. sz. 51. l.

32. Részeges és nyelves feleségét a paraszt a bölcsőben ringatja, majd sírkövére tréfás verset ír. — *Abraham a S. Clara: Judas.* 1690. II. 98. l., *O. Schreger: Zeitvertreiber* 573. l., *Revue des trad. pop.* 1913. 378. l. (*G. Bouchet: Sereés*), *Aug. Andrae: Rom. Forsch.* XXXVII. 1915. 877. l.

33. Tillinkó Henf és Senf-tréfája. L. *Szöveg* 31.

34. Gyónás előtt a férj mindig megveri feleségét, aki azután eszébe juttatja és elszámolja egész évben elkövetett vétkeit. — *Lyrum L. L.* 80., *Deliciae Apophthegmaticae*, 1704. I. 39., *Sinnersberg: Der lustige Teutsche* 1729. 269., *Schreger* c. IX. 11., *VM.* I. 93., *A. Keller, Die Schwaben in der Gesch. des Volkshumors.* 1907. 251. l. — *Vátzi kal.* 1786., *Nagyvárad kal.* 1833., *Nagy Ignác* 1154., *Rajkó* I. 82. l., *Adomatár* 19., *A Kármelhegyi Boldogasszony képes naptára* IV. 1896. 86. l., *Dvorzsák* 11051., *Trocsányi* III. 185. l., *Mátyás Deák* I. 1872. 22. sz. 88. l., *Az Üstökös* XXX. 1887. 1499. sz. 167. l.

35. Kommisszió. L. *Szöveg* 38.

36. Ingyen borotválás. L. *Szöveg* 53.

37. Nem a gyerek lett idő előtt, hanem a mennyegző volt későn. — *Das blaue Buch zum Todtlachen* 33., *Memel* 1657. 707, *Dictionnaire = Anecdotes* I. 214. l., *Bienenkorb* IV. 90., *VM.* III. 200., *Säke mit Anekdoten gefüllt.* 1788. II. 180. — *Andrád* II. 102., *Hazai kal.* 1817., *Pesti kal.* 1824. és 1826., *Nagyvárad kal.* 1833., *Ludas Matyi* III. 1869. 40. sz. 319. l.

38. Könyv szeretne lenni az asszony, hogy ura többször beletekin-
tene; ez pedig olyannak szeretné feleségét, mint a kalendárium, ame-
lyet minden évben ki kell cserélni. — *Schola curiositatis* (XVII. sz. vége):
Liber rarus., *Lyrum L. L.* 298., *Dictionnaire* I. 259. l. = *Anecdotes* I.
211. l., *VM.* II. 172., *Weber* II. 341. l., *H. Merckens: Deutscher Humor*

alter Zeit. 1879. 481. l., Aug. Andrae, Rom. Forsch. XXXVII. 1915. 898. l. — Andrád II. 210., *Magyar és Erdély országi nemz. kal.* 1825., *Esztorgomi kal.* 1830., Tréfaberki Tivadar I. 139., *Nagyvárad kal.* 1833., *Erdélyi házi segéd,* 1840. 91. l., Nagy Ignác 773. (egy magyar tudós), Rajkó I. 86. l., Mikó Dezső 121., Vajda János 57. l., *Cigányvilág* 61. l., Babik József: *Fráter Jukundián* 241. l., Dvorzsák 7176. sz., Trocsányi III. 213. l., Darnay Kálmán I. 22. l., Ludas Matyi I. 1867. 12. sz. 91. l., Mátyás Deák IV. 1875. 26. sz. 104. l., Frici I. 1876. 25. sz. 95. l., Bolond Miska III. 1899. jan. 27. sz.

39. Tizenkét bölcső. L. *Szöveg* 59.

40. Egy falusi pap ürmös borral őszinte nyilatkozatra bírja a házassodni készülő parasztot. — Harsdörffer: *Der grosse Schau-Platz.* 1683. II. 357. l. 3., *Lyrum L. L.* 146., *VM.* II. 116. — *Házi és uti kal.* 1797. F.

41. Egy paraszt azzal ijeszti a feleségét, hogy távollétében jól viselje magát, különben neki szarva nő a homlokára. A naiv menyecske nem érti ezt. A katonák megmagyarázzák, s mikor férje haza érkezik, igen csodálkozik, hogy nem látja rajta a szarvakat. — *Dictionnaire = Anecdotes* I. 83. i., Honoré Lacombe: *Anecdotes.* 1778. I. 83. l. — Andrád II. 257., Döbrentey Gábor 311. l., *Anekdották,* 95., Garam: *Élcek* II. 45. l., Mikó Dezső 242., Trocsányi I. 169. l., Az Üstökös XX. 1877. 29. sz. 346. l.

42. Tillinkó tréfája a próféta-eperral. L. *Szöveg* 32.

43. Münchhausen-típus. L. *Szöveg* 13.

44. Münchhausen-típus. L. *Szöveg* 14.

45. Münchhausen-típus. L. *Szöveg* 15.

46. Münchhausen-típus. L. *Szöveg* 16.

47. Münchhausen-típus. L. *Szöveg* 17.

48. A kanász azt hiszi, hogy a földesúr okuláréja a kicsit nagy-nak mutatja s ezért a disznókat rosszul tartja. — Kirchhof II. 127., Wolgemuth, *500 frische u. ergötzliche Haupt-Pillen.* 1669. II. 84. — *Du-gonics* II. 82. l., Vas Gereben: *No még egyet nevéssünk.* 95. l. = ÖM. X. 398. l.

49. A festőt, akinek fekete volt az ujja, az eskü előtt felszólítja a bírót, hogy húzza le a kesztyűjét. — *Dictionnaire = Anecdotes* I. 205. l., *VM.* IV. 148.

50. A vándorló legény szegény muzsikusnak adja ki magát. — *Dictionnaire = Anecdotes* I. 211. l.

51. Tillinkó megfiatalítja a vénasszonyokat. L. *Szöveg* 33.

52. Az elijesztett vendég. L. *Szöveg* 6.

53. A tréfás ember haldokolva is az igazságot mondja. — Schreger c. IX. 78., *VM.* IX. 235. — Andrád II. 69., *Pesti kal.* 1801. és 1826.

54. Az elbujtatott szeretők (Ki tartja el a gyermeket?) L. *Szöveg* 12.

55. A görög bölcs leányát a legnagyobb ellenségének adja feleségül bosszúból. — Schreger c. VIII. 9. — Káldi György: *Predikációk* 1631. 150. l., *Közhasznú honni vezér* 1839. 77. l., Nagy Ignác 10., *Komá-romi kal.* 1853. és 1869., *Trattner és Károlyi nemzeti kal.* 1855., Gara-

bonciás III. 1884. 6. sz. 46. l., Mátyás Diák III. 1890. 10. sz. 2. l., U. o. V. 1892. 35. sz. 2. l.

56. Democritus azért vett kicsi feleséget, mert két rossz közül mindig a kisebbiket kell választani. — Plutarchus: *Moralia*, ed. Didot. 1868. I. 584., Luscinius 44., Kirchhof III. 208., Memel 581. 708., *Lyrum L. L.* 43., VM., I. 95., *Bienenkorb* VII. 173. — Káldi György: *Predikációk*. 1631. 150. l., Andrád II. 274., H. Mulatságok 1820. I. 248. l. 1825. II. 25. sz. (Kováts Tamás epigrammája), *Pesti kal.* 1825., *Esztergomi kal.* 1843. 1844., *Komáromi kal.* 1867., Vajda János 110. l., Dvorzsák 484., Trocsányi III. 214. l., Herkó Péter IV. 1896. 42. sz. 10. l., Az Üstökös XLV. 1902. 47. sz. 587. l.

57. A rest feleség. L. *Szöveg* 60.

58. Akaratos asszony. Kész a kosár. L. *Szöveg* 9.

59. Nyelves asszony. A feleség nyelvét keresi. L. *Szöveg* 8.

60. Nyelves feleség. Felesége nyelvéért imádkoztat. L. *Szöveg* 8.

61. Az ördögnek is kell gyertyát gyújtani. L. *Szöveg* 51.

62. A hálátlanság. L. *Szöveg* 3.

63. Tillinkó a méhkasban. L. *Szöveg* 34.

64. A cigány nem engedi meghalni apósát, míg az adósságát meg nem fizeti. — *Dictionnaire* II. 198. l. = *Anecdotes* I. 84. l., VM. VI. 287., Honoré Lacombe: *Anecdotes*. 1778. I. 84., Langbein, *Sämtliche Gedichte*. 12. Aufl. 1896. I. 207. l., Fr. S. Krauss 8. l. — *Győri kal.* 1810., *Pesti kal.* 1823., *Anekdották*, 197. sz., Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 106. l. 360., Az Üstökös XXII. 1879. 1076. sz. 106. l.

65. A cigány nem érti, hogy miért nincs megelégedve a pap, amikor azt mondja, hogy nem egy, hanem három az Isten. — *Dictionnaire* II. 199. l. = *Anecdotes* I. 85. l., VM. IV. 215., Honoré Lacombe, *Anecdotes*, 1778. I. 85. l., *Säke mit Anekdoten gefüllt*. 1788. II. 266., Weber VII. 156. l., H. Merckens, III. 207., Fr. S. Krauss, 19. l., Aug. Andrae, Rom. Forsch. XXXIV. 879. l. — *Győri kal.* 1796. és 1810., *Pesti kal.* 1823., *Esztergomi kal.* 1830., *Anekdották*, 198. sz., Jókai Mór: *A magyar nép élce*, 183. l., Jókai Mór: *A magyar nép adomái*, 213. l., *Adomatár* 360., Vajda János 149. l., Babik József: *Péter Hilárusz* 229. l., Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 103. l. 312.

66. Az üvegszemű vendég. — *Dictionnaire* = *Anecdotes* I. 192. l., VM. VI. 92. — *Pesti kal.* 1823., Tréfaberki Tivadar I. 127., *Nagyváradi kal.* 1833., Aszalay József: *Szellemi omnibusz*, I. 216. l., Bus Vitéz: *Tréfák* 49. l., Az Üstökös XXII. 1879. 1103. sz. 357. l.

67. Lollius és Theodoricus. L. *Szöveg* 22.

68. A disputáló párizsi diákokat a paraszt arra inti, hogy olyan dolgokon vetekedjenek, amelyekhez értenek. — *Lyrum L. L.* 164., *Säke mit Anekdoten gefüllt*. 1788. 286.

69. Nulla calamitas sola. — *Lyrum L. L.* 172. — *Győri kal.* 1810., *Vátzi kal.* 1825.

70. A katona a vendéglőben megcsúfolja a kalmárokat. L. *Szöveg* 35. — Taubmann: *A megevett kanál*. L. *Szöveg* 41.

71. A mesterember inasát meg akarja verni s pálcáért küldi. Az

fölöslegesnek tartja a fáradságot, inkább essenek egymásnak ököllel. — *Lyrum L. L.* 257. — Ihász Gilbert: *Szellemi kincstár* I. 689. l.

72. Lyonban egy katona az utcán elvesz egy ifjútól egy palack bort. Megissza a bort s aztán visszaadja „hüvelyét a kardnak”. — *Lyrum L. L.* 256., *Dictionnaire* II. 124. l., Fr. S. Krauss, 175. l., Aug. Andrae, Rom. Forsch. XXXVII. 1915. 894. l. — *Hazai kal.* 1823., *Anekdották*, 199. sz., Kőmives János 89.

73. A mészáros lova mindig megbotlik, ha rossz asszonyszemélyt lát. Arra intik tehát, hogy ne menjen a városba lovon. — Memel 1657. 324., Taliz 241., *Lyrum L. L.* 295., VM. I. 25., *Bienenkorb* V. 148. — *Vátzi kal.* 1789., *Huszár-humor* 1878. 79. l., Uram Bátyám, XVI. 1901. 8. sz., 90. l.

74. A paraszt vereshagymával telt szekere bedől a vízbe. Jót nevet rajta, mert sohasem látott ilyen nagy vereshagymalevest. — *Lyrum L. L.* 318., *Bienenkorb* I. 185. — *Vátzi kal.* 1825., Garam: *Élcek* II. 36. l., *Komáromi kal.* 1864., Kőmives János 211. (Vág vize), Dvorzsák 2710., Trocsányi III. 187. l., Tali Ferenc Lajos, 275. l., Uram Bátyám XIV. 1899. 11. sz. 123. l.

75. Leszögeztett kövek, szabadon eresztett kutyák. — *Das blaue Buch zum Todtlachen* 22., *Dictionnaire* I. 255. l. = *Anecdotes* I. 207. l., Deutsche Zeitung 1911. nov. 24., Aug. Andrae, Rom. Forsch. XXXVII. 1915. 890. l. — Andrád. I. 295., Sándor István, IV. 187. l., H. Mulatságok 1820. I. 195., S. Pataki kal. 1832., Forgó Bácsi 112. l., Babik József: *Fráter Jukundián* 84. l. (olasz jezsuita Szatmáron), Dvorzsák 6013., Nagy Imre: *A bölcs Rabi tréfái* 94. l., Az Üstökös XXV. 1873. 7. sz., XXXIII. 1890. 1700. sz. 161. l., XXXIV. 1891. 1753. sz. 207. l., XLI. 1898. 35. sz. 417. l., Herkó Páter III. 1895. 6. sz. 10. l., Magyar Herkó Páter XI. 1903. 42. sz. 6. l., Szigetvári Iván, It. 1928. 7–8. sz., György Lajos, It. 1929. 99. l.

76. A majmokat a paraszt a gróf fiainak nézi. — Memel 1657. 596., *Fasciculus facetiarum* 1670. V. 21., *Lyrum L. L.* 1701. 141., 80., *Das blaue buch zum Todtlachen* 6., *Buch ohne Namen* 753., *Dictionnaire* II. 193. l. = *Anecdotes* I. 78. l., D. Tissot, *Lehrreich, Lustig u. Nützlicher Zeitvertreib* 1774. 50. l., La Monnoye, *Oeuvres choisies* II. 391., Aug. Andrae, Rom. Forsch. XXXVII. 1915. 890. l., Albr. Keller, *Die Schwaben in d. Gesch. des Volkshumors*. 1907. 109. l. — *Pesti kal.* 1808., 1814., 1817., Az Üstökös 1860. 6. sz. 48. l., Mikó Dezső 130., Andrád I. 47., Szajkó 1876. 24. sz., Az Üstökös XXIII. 1880. 1116. sz. 7. l., Uram Bátyám XII. 1897. 22. sz. 254–255. l.: Deák Jenő: *Az ifjú urak* c. elb.

77. A cigány meggyónja, hogy szénát lopott. — Honoré Lacombe: *Anecdotes*. 1778. I. 79. l. — *Győri kal.* 1810.

78. Szándék annyi, mint a tett. — Memel 1656. 77., Hasonló motívum található Paulinál, c. 298. és 810. Bolte kiad. — *Pesti kal.* 1812.

79. A furfangos vendég. L. Szöveg 39.

80. A paraszt „okulárt” ad a prokátornak, hogy jobban lássa ügyét. — *Dictionnaire* = *Anecdotes* I. 81. l., Honoré Lacombe: *Anecdotes*.

1778. I. 81. l. — *Pesti kal.* 1799., 1825., *Házi és uti kal.* 1804., *Vátzi kal.* 1825., *Kassai kal.* 1825., *S. Pataki kal.* 1830., *Nagyvárad kal.* 1836., Mikó Dezső 155.

81. A férjet vajúdo felesége azzal nyugtatja meg, hogy kinjainak nem ő az oka. — *Dictionnaire = Anecdoten* I. 82. l., *VM.* IV. 103., Honoré Lacombe: *Anecdoten.* 1778. I. 82. l., H. Merckens I. 307. — *Vátzi kal.* 1789., Andrád II. 19., *Pesti kal.* 1824., *Budai kal.* 1832., Nagy Ignác 484. és 697., *Kolozsvári naptár* 1847. 62. l., *Debreczeni naptár* 1847., Vas Gereben: *No még egyet nevéssünk*, 248. l. 7., Aszalay József: *Szellemi omnibusz*, III. 33. l., Rajkó I. 85. l., *Nagyváradra* 45. l., Trocsányi II. 136. l., Tali Ferenc Lajos, 164. l., Paprika I. 1878. 5. sz. 19. l., Füllentő IV. 1883. 2. sz., Pokrócz Adám Lapja II. 1892. 3. sz.

82. A fás paraszt a bíróság előtt némának teteti magát s ezzel pörét megnyeri. A vádló elárulja magát. — J. Wickram 35., Nasreddin 425. sz., Sagredo: *L'Arcadia in Brenta*. 1684. 165. l., Abraham a S. Clara: *Judas*. 1690. II. 240. l., *Dictionnaire* II. 196. l., *VM.* IV. 112. Weber XI. 1839. 44. l. V. ö. Wesselski: Nasreddin I. 234 l. 99. sz., Aug. Andrae, Rom. Forsch. XXXVII. 1915. 885. l. — Tréfaberki Tivadar I. 65., *Magyar házi barát* 1842. 150. l., Aszalay: *Szellemi omnibusz*. II. 44. l. (= Weber), Garam: *Élcek* I. 160. l., Trocsányi III. 187., Uram Bátyám I. 1886. 52. sz. 3. l., XI. 1896. 22. sz. 256. l., Szögedi Paprika 1888. dec. 25. 3. l. (Gárdonyi Gézától), Garabonciás Diák VII. 1888. 36. sz. 299 l., Az Üstökös XL. 1897. 21. sz. 248 l., Pityi Palkó IV. 1900. 8. sz., Magyar Herkó Péter XVI. 1908. 40. sz. 12. l.

83. Színtvallás. L. *Szöveg* 50.

84. A kétértelmű predikáció. L. *Szöveg* 61.

85. Az esküdt elalszik a predikáció alatt s a pap csendre inti a körüllevőket, hogy fel ne költsek. — Schreger c. IX. 68., Merckens, II. 67. — *Magyar házi barát*. Kassa 1834. 140. l. 49., *Esztergomi kal.* 1836., *Kétszáz adoma* 37. l. (tanár).

86. Az angol paraszt és a Farkas nevezetű predikátor. — Memel 1657. 371., *Lyrum L. L.* 54. — *Vátzi kal.* 1825.

87. Salutat vos Lucas. L. *Szöveg* 62.

88. A tökéletlen felöltözése miatt nevetséges és szegényletes helyzetbe került predikátor. — Joh. Fr. v. Harten: *Fünfftzig Newer, vnnnd zuuor im Truck nie aussgangner Historien u. Geschichten.* 1603. IV. 3., Memel 1657. 4.

89. A püspök a templomban elalszik. A pap felszólítja a híveket, tegyék be az ajtót, nehogy a juhok elszéledjenek, míg a pásztor alszik. — *Dictionnaire = Anecdoten* II. 117. l.

90. Hosszú predikáció. A pap 32. részre osztja fel elmondandó beszédét. Hívei hazamennek vánkosért, a sekrestyés pedig eléje teszi a kulcsokat, hogy zárja be a templom ajtaját, ha majd bevégezte predikációját. — *Dictionnaire = Anecdoten*, II. 119. l., *Bienenkorb* IV. 126. IX. 63., *VM.* I. 23. és 162. — Tréfaberki Tivadar IV. 109. sz., Jókai Mór: *Országos nagy naptár*. 1854. 100. l., *A magyar nép adomái* 155. l., *A magyar nép élce* 136. l., *Eppur si muove. És mégis mozog a föld.* Nk,

43. k. 153. l., *Kétszáz adoma* 36. l., Vajda János 34. l., Babik József: *Páter Hiláriusz* 286. l., Csillag Máté 196. l.

91. Rövid predikáció. L. *Szöveg* 56.

92. A haldokló cigány lelkét tartóztatják, míg fia a pap után szalad. — *Dictionnaire* II. 194. l. = *Anecdotes* I. 78. l., VM. IV. 208., Honoré Lacombe: *Anecdotes*. 1778. I. 78. l., A. Lediú, *Ede quoi rire à se teurde*. 1905. I. 241. l., Fr. S. Krauss, 6. l., Aug. Andrae: Rom. Forsch. XXXVII. 1915. 897. l. — *Győri kal.* 1810., Jókai Mór: *A nagy tükör*. 1856. 71. l., Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 106. l. 361.

93. A deák nyelvben botorkáló predikátor. — *Dictionnaire* = *Anecdotes* I. 253. l., VM. IV. 90. sz.

94. A halál mindenütt utolér. L. *Szöveg* 48.

95. Egy hencegő gavallér a dicsőséget elosztogatja s magának semmi sem marad. — *Esztergomi kal.* 1830., 1831. (kritikusról), *Nemzeti vagy hazai vándor*, Pest 1832. 19. l. 15. (recensens), Nagy Ignác 623., Mikó Dezső 44. sz. (kritikus a dicsőséget).

96. Egy úr keveset osztogat el az eszéből. — *Dictionnaire* = *Anecdotes* I. 152. l., VM., IV. 129. — H. Mulatságok 1820. II. 160. l., 1822. I. 399. l., *Kolozsvári naptár* 1853. 37. l.

97. Hány az Isten? — kérdi a pap egy leánytól. Egy kötés kenderből mennyi vászon lesz? — válaszolja ez. — *Lyrum L. L.* 76., Ztschr. d. Ver. f. Volksk. 1918. XXVIII. 133. l. 1. sz. — *Házi és uti kal.* 1788. 59. sz., *Vátzi kal.* 1825.

98. A cigány koplalni tanítja lovát. — *Facetiae Pennalium* 1618. 1. l., *Lyrum L. L.* 21. — Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 86. l. 15.

99. Egy „álomtáska” azért alszik, hogy dologtalannak ne mondják. — *Lyrum L. L.* 8., VM. II. 22. — Dugonics I. 242. l., *Anekdóták* 1833. 34. l., Az Üstökös I. 1859. 124. l. (göcseji adoma).

100. Egy korcsmáros ezt írta háza ajtajára: ebbe a házba semmi rossz be ne jöjjön. Hát akkor hol jár be a gazdaasszony? — *Lyrum L. L.* 10., VM. II. 168. — *Tréfás elméjű bölcs Diogenes históriája*. Kvár 1782. 15. l., Hatvany Pál 51. l. 9. (Diogenes), Dugonics II. 205. l. (Diogenes), H. Mulatságok 1820. II. 136. l. (Diogenes), *Trattner-Károlyi nemz. kal.* 1836. 8. sz., *Nagyvárad kal.* 1846., Ludas Matyi II. 1868. 26. sz. 207. l.

101. Hansz és Klausz. Az előbbi akasztják, a másikat vesszőzik, azaz egyik kézfogót tart egy kötélgyártó leányával, a másik táncol a mennyegzőn. — Claus Frigyes meissenai harceg udvari bolondja volt, 1515-ben halt meg 90 éves korában. Népszerű mondásait 1572-ben Bütner szász pap gyűjtötte össze: *Sechs hundert sieben und zwanzig Historien von Claus Narren*. Eisleben 1572., Bartholom Krüger: *Hans Clawerts Werckliche Historien*. Hrsg. von Theob. Rachse. 1882. NDL. 33. sz., F. Schnorr, Archiv f. Litt-Gesch. VI. 1877. 277—328. l. Meissner is népszerűsítette, 627 históriájából 32-t dolgozott ki, Deutsches Museum 1779, *Ges. Werke*, hrsg. von Kuffner, X. 264. A fenti Claus-esetet l. Memel 1657. 98. sz., Harsdörffer: *Der grosse Schau-Platz*. 1683. II. 363. l., *Bienenkorb* VII. 10. — *Pesti kal.* 1807., *Nagyvárad kal.* 1836.

102. A szegény ember házában úgy van, mint a mennyországban: se nem esznek, se nem isznak. — Memel 1657. 612., 679., *Lyrum L. L.* 31. 288., J. Spassmann: *Historisches Schertz-Kabinet.* 1731. 86., Schreger c. IX. 79. — Nagy Ignác 596., Rajkó I. 84. l., *Huszár-humor* 33. l. (Mészáros Lázár mondja Szemerének), Dvorzsák 301. (Mészáros és Szemere). — Az Üstökös XXV. k. 1873. 48. sz. (Mészáros L.-ról), XVIII. 1876. 40. sz. (ref. tanító), XLI. 1898. 12. sz. (Mészáros L.-ról), Mátyás Deák IV. 1875. 17. sz. (A bajai tanító), Uram Bátyám II. 1887. 17. sz., XX. 1905. 3. sz. (Mészáros L.-ról), Pityi Palkó II. 1899. 23. sz. (cigány-rajkok), Borsszem Jankó 1930. 15. sz. 10. l.

103. A közkatona kapitányságot kér azzal a megokolással, hogy ő akkor is a legkisebb lenne. — *Lyrum L. L.* 34.

104. A korcsmában mulató nyolc deák abban állapodik meg, hogy az fizet, akit a bekötött szemű korcsmárosné megfog. A deákok elillannak s a menyecske a belépő férjét öleli át, aki meg is fizet neki. — Memel 1657. 312., *Fasciculus Facietiarum* 1670. 27., Harsdörffer: *Der grosse Schau-Platz* 1683. 237., Taliz 148., Rottmann LII., *Der lustige Teutsche* 1729. 12. l., *Lyrum L. L.* 47., *Der Allzeit-lustige Frantzoss* 1731. 38., *Der Historienschreiber*, 36., VM. IX. 114., F. S. Krauss, 89. l. — *Házi és uti kal.* 1802. 21. sz., *Vátzi kal.* 1825., Vas Gereben: *Neve ssünk* 74. l. = ÖM. X. 311. l., Baczur Gazsi 95. l., Dvorzsák 1990., Herkó Páter IV. 1896. 30. sz. 10. l. Hasonló: Balzac: *Borsos történetek* (contes drolatiques). Bp. 1925. 141—153. l.: *A három jó madár*.

105. A paraszt Párizsban kérdi a vámostól, hogy mit árul. „Szamárfejeket” — feleli ez. „Jó vására lehetett, — mondja a paraszt — mert egynél többet nem látok”. — *Dictionnaire* II. 248. l. = *Anecdoten* I. 247. l., VM. I. 259. VII. 101. (Könyi), *Bienenkorb* IV. 35., VI. 224., *Ganz neuer Sackvoll Witz.* 1810. 154. l., Wilh. Heyse: *Frische Kamiten.* 1863. 71., *Fliegende Blätter* 1882. júl. 30., A. Lediú: *Ede quoirire à se teurde.* 1905. II. 19. l., Aug. Andrae: *Rom. Forsch.* XXXVII. 1915. 881. l. — *Győri kal.* 1798., *Pesti kal.* 1801., Dugonics I. 116. l. (csikós), *Vátzi kal.* 1825., *Anekdóták* 1833. 28. l., Vas Gereben: *Neve ssünk* 238. l. = ÖM. X. 353. l. (csikós), Vas Gereben: *No még egyet neve ssünk* 139. l.: *A czívis élcze Pesten.*, Mikó Dezső 55., Vajda János 117. l., *A Kármelhegyi Boldogasszony képes naptára* 1895. III. 92. l., Dvorzsák 7018. és 9143., *A Kátsa tzigány adomái* 66. l., Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 95. l. 172., Tali Ferenc Lajos 207. l., Ördög Pirula III. 1903. 15. sz. 3. l.: *Székely furlang*.

106. A nagyszombati diákok csúfolnak egy vénasszonyt, aki szamarakat hajt. — *Dictionnaire* II. 249. l. = *Anecdoten* I. 248. l., Pfeffel: *Gruss u. Gegengruss.* Recl. 235. l., Aug. Andrae: *Rom. Forsch.* XXXIV. 881. l. — *Pesti kal.* 1815., 1823., *Nemzeti vagy hazai vándor.* Pest 1832. 19. l. 28. sz., *Esztergomi kal.* 1839., Vas Gereben: *Neve ssünk* 81. l. = ÖM. IX. 373. l., Kőmives János 294., *Szent István Társ. naptára* 1867. VI. 55. l., Mikó Dezső 80., Gácsér Pista: *Abczug* 58. l., Panka Károly: *A pataki diákvilág anekdotakincse* I. 89. l. (Derda István apóról elbeszélve, aki két szürke szamarán fuvarozta a diákok csomagját

az állomásról), Az Üstökös XXIV. 1881. 1194. sz. 949. l., Szigetvári Iván, It. 1928. 7—8. sz., György Lajos, It. 1929. 99. l.

107. Fogadalom. L. Szöveg 46.

108. Az atya Szent Pál szavaival akarja leányát a klostromi életre rábeszélni.

109. A soproni lányok csodálkoznak, hogy a kis kecskebagnak nincs szarva. „Mert még nincs felesége”, — felelte a paraszt. — VM. V. 52., Säge mit Anekdoten gefüllt. 1788. II. 275. — H. Mulatságok 1820. I. 248. l., Pesti kal. 1801. 1832., Esztergomi kal. 1830., S. Pataki kal. 1831. Trocsányi III. 188.

110. A szabó kényes leánya a vendégségben, aki otthon fajdtyúkot evett. — Pesti kal. 1801., 1823., Erdélyi János 2810.

111. A paraszt valami csodálatos jelt szeretne kapni, hogy a karján levő gyermeknek ő az igazi apja. Ez drasztikus módon meg is történik. — Deliciae Apophthegmaticae. 1704. III. 35. — Házi és uti kal. 1788. 48. sz.

112. Egy katonát 100 botra ítélnék s elrendeli az obester, hogy a büntetést verjék az ingére. A katona odadobja az ingét, hogy verjenek arra annyit, amennyit akarnak. — Schreger c. IX. 74., Fr. S. Krauss 68. l. — Pesti kal. 1801. 1823., Dugonics I. 13. l., Nagy Ignác 186., Ballagi Mór 206. l. 3596., Vas Gereben: Nevezzünk 225. l. = ÖM. X. 344. l., Rajkó I. 32. l., Baka-humor 122. l.

113. A legények után áhító leány inkább három, mint két szeretőt óhajt. — Lyrum L. L. 270. sz. — Vas Gereben ÖM. X. 386. l.

114. Egy pap kérdésekkel élénkíti predikációját s erre egy ifjú leányasszony elárulja magát. — Dictionnaire = Anekdoten I. 84. l., VM. IV. 104., Bienenkorb IV. 105., Honoré Lacombe: Anekdoten 1778. I. 83. l. — Az Üstökös XXXIX. 1896. 5. sz. 59. l.

115. A részeg tévedése. L. Szöveg 63.

116. A betegnek nem kell doktor, mert nem akar meghalni. — Dictionnaire II. 141. l. = Anekdoten I. 31. l., Aug. Andrae: Rom. Forsch. XXXVII. 1915. 885. l. — Házi és uti kal. 1788. 47., Andrád I. 17., Vátzi kal. 1828., Esztergomi kal. 1830., Gracza György I. 253. l., Ludas Matyi I. 1867. 4. sz. 31. l.

117. Egy doktorra senkinek sem lehet panasza, mert minden betegét a másvilágra küldte. — Memel 1657. 217., Taliz 37., J. Spassmann: Historisches Schertz Kabinet 1731. 123., Schreger c. IX. 26., VM. IV. 184. — Mikó Dezső 38. sz., Az Üstökös XXIV. 1873. 26. sz. 309. l.

118. Egy képíró a doktorságra adja magát, mert e mesterség hibái a beteggel együtt eltűnnek. — Luscinius 86. sz., J. Gastius 1541. 92. l., Memel 1657. 374., Neu aussgebutzter, kurtzweiliger Zeitvertreiber 1678. 320. l., Das neueröffnete Historien-Cabinet. 1733. 10., Dictionnaire = Anekdoten I. 31. l., VM. II. 19., Bienenkorb I. 234., Joh. Hertel: Zwei- und neunzig Anekdoten u. Schwänke aus dem modernen Indien. 1922. 46. — Andrád I. 238., Tréfaberkí Tivadar III. 36.

119. Az orvos. L. Szöveg 30.

120. Dindenos és Panurg története. Elbeszélés. — VM. IV. 196.

121. Dionysius. L. Szöveg 42.
122. Tillinkó hasznos tanácsot ad a szabóknak. L. Szöveg 36.
123. Krisztus megölte az ördögöt, tehát nincs szükség papra. — *Győri kal.* 1810.
124. Szent Brunó eleven képe.
125. Egy doktor vallást cserél. IV. Henrik azt mondja Sullynek, hogy baj lehet azzal a vallással, amelyet a doktorok is ott hagynak. — Harsdörffer: *Der grosse Schau-Platz.* 1683. I. 395. l. 193., *VM.* I. 63. — Vas Gereben: *Neveünk* 274. l., *Történelmi adomák* 218. l., Vajda János 15. l., Babik József: *Noviczius Gaudenczius* 224. l., Uram Bátyám XVIII. 1903. 42. sz. 499. l.
126. Egy híres angol úr egy botot adott udvari bolondjának, hogy addig hordja, amíg magánál nagyobb bolondot nem talál. Néhány hónap múlva halálos beteg lett az úr s a bolond most átadta neki a botot, mert nincs nagyobb bolond a világon annál, mint aki a másvilágra készül s nem gondolkodik, hogy ott mint éljen. — Bromyard: *Summa praedicationum.* Nürnberg 1485. E. 3. 23., Pauli c. 45.: *Den Kolben gab ein Narr seim Herren.* Hans Sachs: *Der Edelmann mit dem Narrenwagen* 1542. Fab. III. 293. l. 143. sz., Bolte: Pauli II. k. 267. l. 45. sz. — Sándor István 1806. 46. l. 65. sz., *Pesti kal.* 1823., *Anekdották*, 200., *A Szent István Társ. naptára* 1911. 161. l.
121. XI. Lajos rendreutasítja hízlgő udvari emberét, aki Maximilián római császárt az augsburgi polgármesterhez hasonlítja. — *Deliciae Apophthegmaticae.* 1704. I. 12.
128. A veres hajú bírót az ördög ringatja, amikor alszik.
129. Egy paraszt ember mindennap kiporozza feleségét, mint az urak a bársonymentőjüket, hogy a moly bele ne essék. — *Pesti kal.* 1823.
130. Elisabetha királyné a jobbágyoktól a pénzt nem veszi el, mert náluk jó helyen van. — Zolnay-Komáromi 12. l.: *Albert özvegye.*
131. Constantinus császár nyilatkozata Rómáról. — *VM.* II. 274.
132. Egy udvari ember felelete az angol követnek, aki a párizsi királyi palota építési költségeiről érdeklődik.
133. 1530-ban V. Károly császár jelenlétében egy különös szindarabot adtak elő, amelyben Reuchlin, Erasmus, Luther, X. Leó pápa és V. Károly császár jelképezték a luteránus vallás elnyomhatatlanságát. — *Deliciae Apophthegmaticae* 1704. I. 37. sz. — Horváth Zsigmond I. 95. l. 89., Jókai Mór: *A magyar néphumorról.* ÖM. Jub. k. 96. k. 317. l.
134. A teológust a koldus kioktatja a mennyország útjának titkáról. — *Deliciae Apophthegmaticae* 1704. I. 50. — Haller János: *Pays* 1682. 87—88. l. („Taulerus írja történelmi között”).
135. V. Károly császár szerint a szerencse olyan, mint a fiatal menyecske, aki csak az ifjakat szereti. — *Deliciae Apophthegmaticae* 1704. I. 53.
136. Hogy gyűjtenek szénát a cigányok Dobóczi debreceni bírónak. — Fr. S. Krauss 71. l. — *Pesti kal.* 1801., 1823., *Győri kal.* 1810.,

Esztergomi kal. 1830., *Anekdották*, 201., Dömötör Sándor, *Ethn.* 1929. 94. l. 161.

137. A légyölő. L. *Szöveg* 2.

138. Két gulyás a halasi puszán gyermekesdit játszik. — *Győri kal.* 1810., *Adomátár* 234. l., 337. sz., Bús Vitéz: *Tréfák* 102. l., Dunay János 193. l., Dvorsák 10996. sz., D'Elte 49. l., Az Üstökös I. 1859. 28. l., XXII. 1879. 1099. sz. 308. l., Uram Bátyám I. 1886. 2. sz., XIV. 1899. 17. sz. 194—195. l.: *A lócsai vásár* (Deák Jenő elb.), XIX. 1904. 33. sz. 389. l., Magyar Herkó Páter IX. 1901. 9. sz. 12. l.

139. Az átkozódó rác kaluger és a kecskéket hajtó gyermek. Az visszavonja átkait, ez jókívánságát. — *Pesti kal.* 1823., *Anekdották* 202., Az Üstökös 1859. I. 18., Uram Bátyám XVI. 1901. 19. sz. 222. l.

140. A torkos szabó az asztalnál a húst mindig úgy metélte, hogy együtt maradt. Így az egésztest kivette tányérjára, mondván: „Amit az Isten összekapcsolt, nem jó azt elválasztani” (Máté 19.). Legényeinek koppant a szeme s nőtt a bosszúsága. Egyszer bajba keveredett a szabó: egy katoná utleget alatti földön hempergett. Amikor segítségért kiabált, legényei így válaszoltak: „Amit az Isten összekapcsolt, nem jó azt elválasztani”. — Kirchhof I. 233. sz., *Democritus ridens* 1649. 254. l., Memel 1656. 49., *Sommer-Klee* 1670. 27., Rottmann XXXVII. sz., L. a további utalásokat Österley: Kirchhof V. k. 50. l. és A. Keller: *Die Handwerker im Volkshumor*. 1912. 109. l. — Szikra Miklós 34. sz., Garam: *Nem úgy van most* 109. l., *Komáromi kal.* 1864., Kömives János 227., Gyallay Domokos: *Torkos Uram tudománya. A visszafordított szentencia.* Magyar Nép X. 1930. 307. l. (Könyi után), Az Üstökös XXIII. 1880. 1116. sz., XXX. 1887. 1490. sz., Uram Bátyám XII. 1897. 18. sz.

141. A vargaines a gazdáját, aki csikóbort csinál, mindig úrnak nevezi. — *Pesti kal.* 1801., 1823., *Esztergomi kal.* 1836.

142. Köhintés a nagyotmondásra. L. *Szöveg* 18.

143. Az asszony kiereszakolja, hogy övé legyen a házban az uraság. Férjét bezárja a pincébe s a boroshordó csapját kinyitja. — *Pesti kal.* 1801.

144. Az illetlenül viselkedő óbester a dán királynál. — *Deliciae Apophthegmaticae* 1704. II. 54., *Der kurtzweilige Polyhistor*. 1719. I. 27. — Trocsányi III. 192. l.

145. A félszemű férj felesége. L. *Szöveg* 11.

146. A paraszt alighogy megszabadult súlyos házikeresztjétől, mindjárt házasodni akar. — *Esztergomi kal.* 1836.

147. Geczi megcsúfolja a bíró feleségét, aki úr akar lenni a házban s a hajdut bezárja a toronyba. — *Schola curiositatis* 128. l., K. Fr. Flögel: *Gesch. der Hofnarren*. 1789. 456. l.

148. Nyelves asszony („tetüette”). L. *Szöveg* 8.

149. A bevonulás. L. *Szöveg* 64.

150. A nagy és kicsi termetű ember vitája. — *Lyrum L. L.* 311. — *Pesti kal.* 1823., *Esztergomi kal.* 1836., *Nagyvárad kal.* 1836.

151. A herceg szecsenét a paraszt ördögnek nézi s megfutamodik tőle. — *Lyrum L. L.* 4., Honoré Lacombe: *Anecdotes* 1778. I. 78. l.,

Süke mit Anecdoten gefüllt. 1788. II. 260. — Vas Gereben: *No még egyet nevéssünk* 76. l. = *ÖM.* X. 390. l. (a török követ szerezsen szolgája s a visegrádi paraszt).

152. A gonosz asszony. L. *Szöveg* 7.

153. Egy cigány az akasztófa alatt azért könyörög, hogy vágjanak eret rajta, mert az jó a halál ellen. — Harsdörffer: *Der grosse Schau-Platz.* 1683., *Bienenkorb* I. 3., *VM.* V. 184., Fr. S. Krauss 79. l. — *Szegedi kal.* 1808., *Esztergomi kal.* 1836., *Nagyvárad kal.* 1836., Dömötör Sándor, *Ethn.* 1929. 101. l. 288., Ludas Matyi I. 1867. 33. sz. 263. l., Magyar Herkó Páter XV. 1907. 37. sz. 12. l.

154. A cigány egy pipadohányt kér az akasztófa alatt, mert egész éjtszaka kint kell maradnia. — Harsdörffer: *Der grosse Schau-Platz* 1683. 398. l. 221. sz., Firmenich: *Germaniens Volkstimmen* I. 309., H. Merckens 255. — Dugonics I. 24. l., Dömötör Sándor, *Ethn.* 1929. 101. l. 287. a.

155. A cigány az akasztófa alatt azért könyörög, hogy a bundáját hagyják rajta, mert hideg van éjszaka. — Fr. S. Krauss 183. l. — *Pesti kal.* 1818., Dugonics I. 22. l. 1. jegyz., *Esztergomi kal.* 1836. *Trattner-Károlyi nemz. kal.* 1840., Garam: *Élcek* I. 125. l., Dömötör Sándor, *Ethn.* 1929. 101. l. 286., Herkó Páter VI. 1898. 50. sz. 12. l.

156. Belise és Carimene kisasszonyok megcsúfolnak egy ősz embert s az visszafizet nekik (a hegyeken elolvadt a hó, mert a tehenek a réten legelnek). — *Dictionnaire* II. 144. l. = *Anecdoten* I. 79. l., *VM.* IV. 171., Honoré Lacombe: *Anecdoten* 1778. I. 79. l. — Dugonics II. 134. l., S. Pataki *kal.* 1830., *Esztergomi kal.* 1836.

157. Lélekvándorlás: valamikor aranyborjú volt, amelyből csak az arany veszett el. — *Dictionnaire* = *Anecdoten* II. 165. l., *VM.* IV. 140., *Bienenkorb* IV. 28. — *Kassai kal.* 1826., *Erdélyi házi segéd.* Kvár 1839. 98. l., Nagy Ignác 148. sz., *Kolozsvári naptár* 1853. 37. l., Mikó Dezső 43., Dvorzsák 11445., Mátyás Deák II. 1873. 26. sz. 104. l., Herkó Páter IV. 1896. 40. sz. 10. l., Magyar Herkó Páter XIII. 1905. 14. sz. 11. l.

158. A vendégségben csak a papot és a bírót kell kínálni, mert a többinek úgy is van esze. — *Győri kal.* 1810., Dugonics II. 123. l., *Nagyvárad kal.* 1833., Szikra Miklós 43., Ballagi Mór 7857., *Esztergomi kal.* 1836., Vas Gereben: *No még egyet nevéssünk*, 235. l., Az Üstökös XXV. 1873. 7. sz.

159. Az ellenség számától megijedő gyáva katona (legalább árnyékban harcolnak). — *Dictionnaire* = *Anecdoten* II. 311. l., *VM.* I. 145., *Bienenkorb* IV. 7. — Marosvásárhelyi Gergely: *Világ kezdetitől fogva* etc., Kassa 1623. 131. l. (Val. Maximus Lib. 3. c. 7.), *Esztergomi kal.* 1831.

160. Egy vén ember és egy fiatal legény udvarol egy leánynak. A húsz esztendőszámú idősebb, mint a hetven esztendőszámú ember. — *Curieuseur Zeitvertreib.* 1693. 197., *Dictionnaire* = *Anecdoten* I. 249. l., *VM.* III. 165. — *Pesti kal.* 1800., Dugonics II. 136. l., Vas Gereben: *Nevéssünk* 184. l. = *ÖM.* X. 326. l., Mikó Dezső 179., Vajda János 193. l., Az Üstökös XXVIII. 1885. 6. sz. 2. l., XLI. 1898. 23. sz. 272. l., Herkó Páter I. 1893. 34. sz. 10. l.

161. Két barát beszélgetése: — Egy szép könyvet lehetne írni arról, amit nem tudsz. — Arról pedig, amit te tudsz, egy igen rossz könyvet lehetne készíteni. — *VM.* VI. 246. — H. Mulatságok 1823. I. 160. l., Szvorényi József: *Olvasmányok.* 1855. II. 106. l., Vas Gereben: *Neve-sünk,* 129. l. = *ÖM.* IX. 402. l., Lauka Gusztáv 193. l., Hang Ferenc 295. l.

162. A predikációból csak a beszéd hiányzott.

163. Az ember háromféle hasznát veheti az öregségnek: nagyobb a szeme világa, jobb az ereje s többet parancsol. — Memel 1657. 400., *Der Pickelhering* 1720. 186. — Andrád I. 74., *Pesti kal.* 1799., 1828., Dugonics II. 326. l., H. Mulatságok 1821. I. 256. l., *Erdélyi házi segéd.* Kvár 1840. 92. l.: *Kazinczy.*

164. Egy király veszedelmes követségbe küldi emberét. Azzal vi-gasztalja, hogy fejét véteti az illető király embereinek, ha neki valami bántódása lesz. „De egy sem illik úgy az én testemre, mint az enyém”, — válaszolt a követ. — *Lyrum L. L.* 247., *Das neu eröffnete Historien-Cabinet.* 1733. 9., *VM.* I. 34. — Andrád I. 30. (VIII. Henrik s egy püspök = *VM.*), *Győri kal.* 1794. (VIII. Henrik), *Budai kal.* 1805. (VIII. Henrik), Dugonics II. 16. l. (Mátyás király és Kinizsi), *Szegedi kal.* 1824. (VIII. Henrik.), *Trattner-Károlyi nemz. kal.* 1851. (Mátyás király és Kinizsi), Erdélyi János 2688. (Mátyás király és Kinizsi), Vas Gereben: *Neve-sünk* 217. l. = *ÖM.* X. 336. l. (Mátyás király és Kinizsi), Pelkó Péter 298. l., Mikó Dezső 15. (VIII. Henrik), Sirisaka Andor 33. és 207. l. (Mátyás király és Kinizsi), *Szellemesség kincstára* 131. l. (Mátyás király és Kinizsi), Margalits Ede 229. l. (Mátyás király és Kinizsi), Dvorzsák 1643. (Erzsébet angol királynő és a párizsi orosz nagykövet), Tóth Béla I. 178. l.: *Kinizsi az óvatos* (Dugonics után), Mikszáth Kálmán: *A szelistei asszonyok.* Munkái. Jub. kiad. XIII. 112—113. l. (Mátyás király és Bánffy István), Herkó Páter V. 1897. 41. sz. 13. l. (VIII. Henrik köve).

165. Ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel. — Rückert: *Hamasa.* I. 22. 269. l., Lessing: *Collectaneen.* „*Philotas*” 8. jel., Arminius, 1731. I. 43. l. V. ö. R. Boxberger, Archiv f. Lit.-Gesch. IV. 1875. 272. l. — Andrád II. 37., Dugonics I. 103. l. 1. sz. j., *Esztergomi kal.* 1831. 1836., Garam: *Nem úgy van most* 99. l. (Mária Teréziáról), Tóth Béla I. 33. l.: *Béla herceg párba.*

166. IV. Henrik az udvarhölgyeket bemutatja a pápai nunciusnak. — *Vátzi kal.* 1826., *Esztergomi kal.* 1836.

167. A szép asszony csak azért táncol egy ifjúval, mert rá az ura nem gyanakodhatik. — *Curieuser Zeitvertreib.* 1693. 261., *VM.* II. 106. — *Házi és uti kal.* 1788. 44., Dugonics II. 64. l., *Közhasznú honni vezér* 1834. 87. l., Ihász Gilbert I. 350. l., Frici I. 1876. 12. sz. 48. l.

168. A cigány kapás a napnak integet, hogy menjen le. — Fr. S. Krauss 179. l., A. Schullerus: *Verzeichnis der rumänischen Märchen.* 96. l. 4. sz. — *Pesti kal.* 1823., *Esztergomi kal.* 1836., *Anekdották,* 203., Vig Dezső 30. l., Hegedüs Lajos 192. l., Kőmives János 63., Vajda János

150. l., Gracza György II. 305. l., Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 102. l. 296., Uram Bátyám XVI. 1901. 12. sz. 136. l.

169. Gonosz asszony. L. Szöveg 7.

170. A deáknak a négy elem közül csak három jut eszébe (negyedik a csizmája talpa). — *Facetiae Pennalium* 1618. 5. l., Memel 1657. 555., *Lyrum L. L.* 304., *Bienenkorb* I. 254. — *Pesti kal.* 1823., *Debreczeni kal.* 1845., *Anekdották* 204., Kömives János 142., Forgó Bácsi 47. l., *Közhasznú erdélyi képes naptár.* Kvár. 1892. 63. l., Gracza György II. 140. l., Mátyás Deák IV. 1875. 7. sz. 26. l.

171. A szemérmes lány ingével betakarja az ütőerét. — *Exilium melancholiae.* 1655. 60., *Das kurtzweilige Leben von Clement Marott.* 1665. 34. l., *Neu aussgebutzter Kurtzweiliger Zeitvertreiber* 1678. 127. l., *Der lustige Teutsche* 1729. 107. l. — H. Mulatságok 1822. II. 272. l.

172. A katona feleslegesnek tartja strázsát állani, mert minden ember jámbornak nevezi magát. — Schreger c. IX. 91., *Der Historienschreiber* s. a. 106., VM. VII. 159. sz., Fr. S. Krauss, 181. l. — *Pesti kal.* 1823., *Hopták* 28. l., *Dvorzsák* 7754.

173. Az előzékeny vendég. L. Szöveg 65.

174. Egy leány addig válogat kérői között, amíg egy sem marad. — VM. V. 41., *Bienenkorb* IV. 67. — Andrád II. 253., Dugonics II. 65. l., *Pesti kal.* 1827., *Kolozsvári naptár* 1850. 38. l. 7. sz., Trocsányi III. 206. l., Magyar Herkó Péter IX. 1901. 27. sz. 7. l.

175. Legszebb zene a nyárson forgó pecsenye sercegése. — Poggio *Fac.* 192.: *De sono.*, Nasreddin 133., VM. V. 46., *Bienenkorb* IV. 16. V. ö. Wesselski: Nasr. I. 144. l. 133. sz. — *Hazai kal.* 1816., Dugonics I. 279., *Trattner kal.* 1847. 6. sz., Vas Gereben: *No még egyet nevéssünk* 226. l., *Kétszáz adoma* 64. l., Az Üstökös XLI. 1898. 28. sz. 333. l.

176. A predikátorról, aki mindig a predikációját tanulja, megállapítja a paraszt, hogy tanulatlan. — VM. V. 68. — *Pesti kal.* 1823., S. Pataki *kal.* 1830., Kömives János 244.

177. A cigány fél, hogy meghalt apjának még a mennyországon is túl kell mennie. — Bebel II. 55.: *De alio infirmo.*, Kirchhof I. 263. V. ö. Österley: Kirchhof V. 22. l. 263. sz., és Wesselski: Bebel II. 190. l. 55. sz. jegyz. — *Pesti kal.* 1823., Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 106. l. 363., Az Üstökös XXI. 1878. 1038. sz. 321. l.

178. A harmincéves háborúban forgalomba került rézpénz azért volt oly veres, mert szegélyelte kevés ezüsttartalmát. — VM. V. 103. — *Kétszáz adoma* 33. l., Mikó Dezső 183.

179. Egy gyermek arra a csúfolódásra, hogy apja sincs, azt feleli, hogy bizony neki nem is egy apja van. — VM. V. 117., *Bienenkorb* IV. 10., Merkens I. 184. — *Budai kal.* 1807., *Nagyvárad kal.* 1848., *Dvorzsák* 381., Az Üstökös XLI. 1898. 24. sz., XLIII. 1900. 33. sz.

180. Egy asszony felháborodása arra a vádra, hogy ruháját szeretőjétől kapta. — VM. V. 119.

181. Egy katona igen esküdözik becsületessége mellett, mire a kalmár nem ad kölcsön neki. — VM. VII. 30.

II. Rész

1. A boros pincét fosztogató inas leleplezése. — *VM. V. 95., Bienenkorb VIII. 97. — Pipafüst 144. l.*
2. A herceg bolondja bolond-magvat vet. L. Szöveg 37.
3. A győri sváb magyar beszéde. — *VM. V. 158. — Budai kal. 1807.*
4. Peti pofon vágja Pasit, s mivel ez komolyan történt, eltűri, mert a tréfát nem érti. — *VM. V. 160. — Andrád I. 389., Hazai kal. 1816., Kétszáz adoma 58. l., Pipafüst 42. l.*
5. Diogenes a szobroktól koldul alamizsnát, hogy megszokja az emberek lelketlenségét. — *VM. V. 166. — Tréfás elméjű bölcs Diogenes históriája. 1782. 22. l., Andrád I. 218., Pesti kal. 1816., Dugonics II. 67. l., Esztergomi kal. 1830., Garam: Élcek I. 125. l. (egy nagyváradi koldus), Az Üstökös 1860. 3. sz. 17. l.: Diogenes és a szobrok (vers. K—s. M—n.).*
6. A cigány veres nadrágot szerez. — *Fr. S. Krauss, 64. l. — Váti kal. 1784., Győri kal. 1810., Szikra Miklós 10., Anekdották 2., Erdélyi János 1627., Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 85. l. 6., Uram Bátyám III. 1888. 29. sz. 343. l.: A vörös nadrag (vers Kunsági B-től).*
7. A félszemű bíró szemet huny, mivel a koldus nagyságosnak nevezte. — *VM. III. 206. — H. Mulatságok 1822. II. 352. l., Pesti kal. 1823., Komáromi kal. 1853.*
8. A paraszt bosszúból a szamarát is meg akarja borotváltatni a borbélyyal. — *Harsdörffer: Der grosse Schau-Platz. 1683. I. 218., Curieuser Zeitvertreib. 1693. 85., VM. III. 240., Bienenkorb I. 2. sz. — Andrád I. 127., Győri kal. 1813., Dugonics II. 145. l., Tatay István: Grammatikai és polgári tanulók szavalmányai. 1847. 109. l., Komáromi kal. 1853., Dvorzsák 9226., Ludas Matyi VII. 1873. 18. sz. 135. l., Az Üstökös XX. 1877. 15. sz. 174. l.*
9. Tolvajpróba. L. Szöveg 19.
10. A hasznos hazugság jobb, mint a kártevő igazság. — *Andrád I. 36., Házi és uti kal. 1818., Mészáros Mátyás 92.*
11. A paraszt túljár a katonaszedő káplár eszén. — *Dictionnaire = Anecdotes I. 359. l. — Andrád I. 177., Hadi Történetek 1789. júl 14., Pesti kal. 1808., H. Mulatságok 1823. I. 263. l., Baka-humor 128. l., Dvorzsák 4065., Magyar Bors I. 1901. 16. sz., Uram Bátyám XVI. 1901. 41. sz. 484. l.*
12. A szomjas barát malma (csacsogása) akkor áll meg, amikor vize nem lesz (hanem bora). — *Mensa philosophica, IV. r., Domenichi 344. l., Sommer: Empl. Corn. 91., Democritus ridens 201. l., VM. V. 110., Bienenkorb I. 113. — Hazai kal. 1816., Dugonics I. 132., Vas Gereben: Nevessünk 243. 301. l. (= Dugonics).*
13. A szentmártoni szabómester úgy nézett ki, mint egy oroszlán, amelyik inkább számár. — *VM. IV. 175.*
14. A fehér ruhába öltözött budai barna rác lány olyan, mint az aludtjébe esett légy. — *Das kurzweilige Leben von Clement Marott.*

1665. 15. l., *Lyrum L. L.* 239., *VM.* IV. 43., *Bienenkorb* I. 180. — Andrád II. 265., *Pesti kal.* 1825., Mikó Dezső 41.

15. A hasonló testvérek. — *Dictionnaire = Anecdoten* I. 276., *VM.* II. 139. — Andrád II. 243.

24. A herceg új városából csak a papirosmalom hiányzik, mivel sok condra van benne. — *VM.* V. 14., *Bienenkorb* VII. 167., Fr. W. Ebeling: *Friedrich Taubmann* 1883. 201. l. 95. — *Hazai kal.* 1816., Dugonics II. 242. l.

25. Az otthoni nagy bajok kíméletes közlése. — *VM.* VI. 16., Hebel, *Schatzkästlein: Ein Wort gibt das andere* (Gröger Lajos, Kalazantinum XVI. 32. l.). A baj fokozatos közlése olvasható Nasreddin kalabiai változatában, l. Wesselski: *Nasr.* 436. sz. II. 118. l. — Andrád II. 397., *Házi és uti kal.* 1802. 9. sz., Jókai Mór: *A magyar nép adomái* 261. l., Jókai Mór: *A magyar nép élce* 222. l., Pelkó Péter 296. l., *Adomatár* 330., Vajda János 98. l., Dvorzsák 1366., D'Elte 27. l., Herkó Páter I. 1893. 8. sz., Az Üstökös XXXIX. 1896. 34. sz., Bolond Miska III. 1899. márc. 21. sz.

26. A Londonba utazó francia érsek találkozik egy bolonddal, aki magában kártyázik és nyer, de a nyereséget az érsekkel fizetteti meg. — *VM.* VI. 18. — *Vátzi kal.* 1826., *Nagyenyedii naptár* 1866. 40. l.

27. Gonosz asszony. L. *Szöveg* 7.

28. A számár ordítását utánzó ifjú. — *VM.* VI. 40., *Bienenkorb* V. 7. — *Szegedi kal.* 1810., H. Mulatságok 1822. I. 239. l., *Pesti kal.* 1823., *Vátzi kal.* 1826., *Közhasznú honni vezér.* Pest 1844. 60. l., *Komáromi kal.* 1845., Garam: *Élcek* II. 146. l., Az Üstökös XXIV. 1881. 1184. sz. 827. l.

29. A török szultán s vezérének erényes felesége. — *VM.* VI. 50. — Andrád II. 33—34.

30. A bosszús beteglátogató. — *Facetiae Pennalium* 1618. 1. l., *VM.* VI. 66. — *Pesti kal.* 1816., 1823., *Vátzi kal.* 1826., Nagy Ignác 463., Paprika I. 1883. 7. sz.

31. A nőcsere. L. *Szöveg* 49.

32. A paraszt harminc esztendeje viselt bőrnadrágján csak egy lyuk van. — *VM.* V. 169., Weber IV. 280. l., Merckens I. 285. sz., Hasonló: Molière, *L'Avare* III. 2., Aug. Andrae: *Rom. Forsch.* XXXVII. 1915. 901. l. — *Győri kal.* 1810., *Hazai kal.* 1816.

33. A veres hajú francia gróf s a kopasz kertész. — *Das blaue Buch zum Todtlachen*, 3., *VM.* V. 178., *Bienenkorb* I. 187. — *Győri kal.* 1810., Nagy Ignác 366., Vas Gereben: *Egy alispán.* 1899. ÖM. V. 175. l., Lauka Gusztáv 214. l., Mikó Dezső 33.

34. Hollandiában a férgek pusztítása miatt böjtöt rendeltek el. — *VM.* V. 180. — Dugonics I. 248. l., Ballagi Mór 987., Erdélyi János 1165.

35. Egy német apát s az idegen ruhát viselő poéta. — *VM.* V. 192.

36. Rollin francia prókátor a szegényeknek ispotályt építtetett, amit XI. Lajos igen helyesnek tartott, mert aki életében csak szegénységet okozott, méltó, hogy halála után jóvá tegye. — *Lustiger Democritus.*

1650. 14. l., *Curieuser Zeitvertreib*. 1693. 438., *VM*. V. 194. — *Győri kal.* 1796., *Vátzi kal.* 1826., *Vas Gereben: No még egyet nevéssünk* 228. l., *Herkó Páter VI.* 1898. 27. sz. 11. l.

37. A fősvény azzal fenyegeti szolgáját, hogy bezárja. Csak ne a pénzén ladába — kéri a szolgál. — A régi anekdotás könyveknek kedvelt alakja volt a fősvény és az uzsorás. Pauli külön fejezetet is szentelt nekik (*Von den Wüchern*). *Curieuser Zeitvertreib*. 1693. 171., *VM*. V. 198. — *Hazai kal.* 1816., *Kassai kal.* 1821. 4., *Esztergomi kal.* 1830., *Nemzeti vagy hazai vándor*. Pest 1832. 19. l. 14., *Vas Gereben: Nevéssünk* 194. l. = *ÖM*. X. 327. l., *Garam: Élcek* 128. l., *Kőmives János* 285., *Közhasznú erdélyi képes naptár* 1886. 63. l., *Dvorzsák* 2209., *Ilosvai Hugó* 68. l., *Az Üstökös XX.* 1877. 38. sz. 455. l., *Bolond Miska I.* 1898. 60. sz.

38. Az alacsony származású érsek és a kevély gróf, akiből még disznópásztor se lett volna, ha véletlenül nem grófnak születik. — *VM*. V. 207., *Bienenkorb IV.* 36. — *Vátzi kal.* 1826., *Nagy Ignác* 537., *Vas Gereben: Jurátus élet.* *ÖM*. VIII. 107. l., *Dvorzsák* 11447., *Magyar Herkó Páter XX.* 1912. 7. sz. 4. l.

39. A csillagvizsgálók vitáját az esőjelekről eldönti egy részeg paraszt. — *Taliz* 49., *VM*. V. 210. — *Hazai kal.* 1816.

40. Egy öreg ember leesik a lépcsőkön. Érett gyümölcs könnyen lehull. — *VM*. V. 213. — *Közhasznú honni vezér.* 1836. 163. l. 31., *Kőmives János* 314.

41. A salamancai diák megoldja S. Don Pedro Gracias epitaphiumának helyes értelmét. — *VM*. V. 215., *Bienenkorb V.* 145. — *Pesti kal.* 1813., *Kis János: Ifjúság barátja.* II. 272. l., *Esztergomi kal.* 1836.

42. A bánatos özvegynek csak a férfi vigasztalása szerezhethet enyhületet. — *VM*. V. 228., *Lyrum L. L.* 246. — *Dugonics I.* 241. l., *Nagyváradi kal.* 1835., *Esztergomi kal.* 1836., *Vas Gereben: Nevéssünk* 300. l.

43. Boilio (Boileau) figyelmeztetése az ellenségein bosszút állani akaró Bonhourszhoz. — *VM*. V. 225.

44. Akinek kérése nehezen teljesedik, nem marad ereje a köszönetre. — *VM*. V. 229. — *Pesti kal.* 1816., 1823., *Ballagi Mór* 6241.

45. János herceg és Alphonsus nápolyi király zászlófeliratai. — *Dictionnaire = Anecdoten I.* 45. l., *VM*. V. 233. — *Hazai kal.* 1816., *Vátzi kal.* 1826., *Tréfaberki Tivadar III.* 45.

46. A foglyul esett magyar huszár a császár hadseregének létszámáról. Háromszázan vannak, de csak azokat érti, akik egyenként vállálnak 20 franciát. — *VM*. V. 244. — *Hazai kal.* 1816., *Vátzi kal.* 1826., *Huszár-humor* 203. l.

47. A cigány felelete a győri jezsuitának, aki azt kérdi tőle, hogy hány az Isten (ha tudja, minek kérdi). — *Fr. S. Krauss*, 21. l.

48. A megesezt lány éjtszaka nem mert kiabálni. — *Lyrum L. L.* 49. sz., *J. Spassmann: Hist. Schertz-Kabinet.* 1731. 177., *VM*. IV. 290. — *Esztergomi kal.* 1836.

49. A meggyónt cigány penitenciája. — *Esztergomi kal.* 1836., *Vajda János* 150. l., *Dömötör Sándor, Ethn.* 1929. 105. l. 338.

50. Asszony-vas. A borbély a megesett lányt beismerésre bírja. — Montanus: *Wegkürzer* 1557. c. 28., *Lyrum L. L.* 118., L. Bolte: Montanus 53. l. — *Győri kal.* 1810., *Vátzi kal.* 1826., *Esztergomi kal.* 1836.

51. A pápista szabólegény a kálvinista templomban. — Babik József: *Fráter Jukundián.* 240. l.

52. Fenyegetőző lány. L. *Szöveg* 66.

53. Henriette angol királyné s Vandek Kálvin-képe. — *Deliciae Apophthegmaticae.* 1704. I. 1.

54. A cigány lova, ha akarja, vemhes, ha akarja, nem vemhes. — Fr. S. Krauss 108. l. — *Győri kal.* 1810., *Esztergomi kal.* 1836., Erdélyi János 90., Jókai Mór: *A magyar néphumorról.* ÖM. 96. k. 324. l. („E szolás későbbben politikai mottóvá is alakult”), Sirisaka Andor 63. l., Margalits Ede 748. l., Dömötör Sándor, *Ethn.* 1929. 95. l. 185., Mátyás Diák VII. 1894. 7. sz.

55. Santeuil poéta rászedi a város kapusát. (Joh. Baptist. Santeuil francia költő, 1630—1697.) — J. A. Hiller: *Anecdoten* 1762. II. 112. l., *VM.* III. 25., *Bienenkorb* I. 249. — Andrád I. 210., *Vátzi kal.* 1826., *Pesti kal.* 1828., Vas Gereben: *Neveünk*, 116. l.

56. IV. Henrik és a királyt nem ismerő paraszt (kettőnk közül egyik a király). — *Fasciculus facetiarum* 1670. II. 27., Rottmann XIII. sz., *Der kurtzweilige Polyhistor* 1719. II. 27., *Gantz neu hervorgekommener Höchstnützlicher Misch-Masch.* 1725. 52., *Der lustige Teutsche* 1729. 96. l., *VM.* III. 50., *Bienenkorb* I. 191. — *Vátzi kal.* 1786., *Pesti kal.* 1809., Döbrentey Gábor 99. l., Tréfaberki Tivadar III. 66. sz., *Közhasznú honni vezér*, Pest 1832. 76. l., Horváth Zsigmond I. 111., Tatár Péter: *Rege kunyhója* (1857). 7. sz. 29—37. l. (Mátyás király és Demeter gazda), Lauka Gusztáv 195. l., *Történelmi adomák* 223. l., Dvorzsák 4482., Herkó Páter II. 1894. 46. sz. 10. l., U. az V. 1897. 52 sz. 10. l.

57. A flegmatikus prépostot csak a damaszt suhogása hozza ki a sodrából. — *VM.* III. 77.

58. Jelbeszéd. L. *Szöveg* 5.

59. A gonosztevőnek megtelt a zsákja s a hóhér a végén egészen közel összeköti. — *VM.* III. 154.

60. A férj az ördög lányát azért nem veheti feleségül, mert két testvért nem lehet feleségül venni. — *VM.* III. 160., *Bienenkorb* VI. 5. — *Pesti kal.* 1809., Dugonics II. 33. l., Tréfaberki Tivadar III. 38., *Nagyvárad kal.* 1837., *Esztergomi kal.* 1843., 1844., Nagy Ignác 910., *Kétszáz adoma* 23. l., *Közhasznú erdélyi képes naptár* 1886. 63. l., Dvorzsák 7763.

61. A harsányi ember nem tart a borpincéjében széket. — *VM.* III. 171., *Bienenkorb* VI. 14. — *Hazai kal.* 1816., *Esztergomi kal.* 1830., Baczur Gazsi, 40. l., *Közhasznú erdélyi képes naptár* 1886. 64. l.

62. A megvakulás előtt álló részeges ember álláspontja: jobb ha az ablakok elromlanak, mintha az egész ház összedől. — Memel 1656. 712., *Lyrum L. L.* 332., *VM.* III. 198., *Bienenkorb* VI. 32. — *Hazai kal.* 1816., Vas Gereben: *Neveünk* 129. l. = ÖM. X. 321. l., Mikó Dezső 14., Dvorzsák 3753., Ilosvai Hugó 110. l., Szász István: *Pest megyei*

anekdoták 53. l., Herkó Páter I. 1893. 4. sz. 11. l., VIII. 1900. 7. sz. 6. l.

63. A sánta koldus és vak komája. — VM. II. 132. — Pesti kal. 1823.

64. Egy somogyi uraság jobbágynak megtiltja, hogy a sírok fölé ormos fákat tegyenek. Így legalább holtuk után nem nyomattatnak. — VM. VI. 264. — *Pesti kal.* 1812., *Szegedi kal.* 1817., Garam: *Nem úgy van most* 113. l.

65. A félszemű ember s a törpe paraszt. — Memel 1657. 689., 974., VM. VI. 266.

66. Szentháromság. L. *Szöveg* 67.

67. A testamentum. L. *Szöveg* 68.

68. Egy svájci kapitány az ütközet után a holtakkal együtt az eleveket is a gödörbe hányatja. — *Dictionnaire = Anekdoten* II. 183. l., VM. VI. 228. — Vas Gereben: *No még egyet nevéssünk*, 207. l., *Kétszáz adoma* 34. l., Mátyás Sándor 48. l.

69. Az utolsó ítélet. L. *Szöveg* 69.

70. A borzot fogó, illetőleg a borz-fogta paraszt. — *Gantz neu hervorgekommener Misch-Masch* 1725. 59., *Der lustige Teutsche* 1729. 142. l., VM. VI. 292., *Säke mit Anekdoten gefüllt* 1788. II. 359. — *Pesti kal.* 1823., Dvorzsák 5979.

71. A megvakult adós akkorra ígéri a fizetést, amikor hitelezőjét megint meglátja. — Schreger c. IX. 67., VM. VI. 298. — *Közhasznú erdélyi képes naptár* 1886. 64. l.

72. A házasságközvetítő predikátor. — VM. VI. 300.

73. A büszke úr a szegény ember számára elől nem akar kitérni. — *Der kurtzweilige Polyhistor*. 1719. 22., *Der Historienschreiber*. 24., VM. VI. 312. — Andrád I. 292., *Vátzi kal.* 1826., *Kétszáz adoma* 27. l.

74. A gyermekszáj elárulja az ajándék értelmét. — VM. VI. 319.

75. A böjtölni nem tudó barát az ördögre vádaskodik. — *Dictionnaire = Anekdoten* I. 268. l., VM. VII. 117. — Bod Péter: *Szent Hilárius*. 99. l. 355., Andrád I. 245.

76. Az obsitos katona a vendégfogadást megszalasztja (mennyibe kerül egy pof?). — Pauli 718. sz. Bolte kiad. II. k. 413. l. 718. sz., Taliz 145., VM. I. 181. — Andrád I. 284., *Győri kal.* 1795., *Pesti kal.* 1799., *Kolozsvári naptár* 1849. 70. l. 14. sz., Vajda János 92. l., Uram Bátyám XVIII. 1903. 51. sz. 607. l.

77. Mindentudó doktor. L. *Szöveg* 4.

78. Visszas felelet. L. *Szöveg* 24.

79. Visszas felelet. L. *Szöveg* 24.

80. Visszas felelet. L. *Szöveg* 24.

81. A baranyai parasztok azon tanakodnak, vajjon a herceg is a feleségével hál-e. — VM. VII. 128.

82. Egy baranyai paraszt levele deák fiához Körösre. — VM. VII. 34. — *Győri kal.* 1800., Garam: *Nem úgy van most* 124. l., Bányai Elemér 239. l., Gracza György I. 115. l., Dvorzsák 6422., Uram Bátyám VIII. 1893. 31. sz. 365. l.

83. Két perlekedő somogyi ember fenyegetőzése. — *VM.* VII. 41. — Andrád I. 337.

84. A predikátor könyörgése a terhes asszonyokért. — *VM.* VII. 43. — *Győri kal.* 1810.

86. A katona felelete arra a kérdésre, hogy hány az Isten. — *VM.* VII. 68. — *Esztergomi kal.* 1830., Nagy Ignác 624., *Közhasznú erdélyi képes naptár* 1886. 64. l.

86. Örök világot kíván a vendégeknek. — *VM.* VII. 73. — *Esztergomi kal.* 1830.

87. Ebéd öt fillérért (a konkurrens vendéglős bosszúja). — *VM.* I. 193., *Bienenkorb* VIII. 76. — *Susztér Liplinek élete* 1808. 53. l., Tréfaberkí Tivadar III. 62., Vajda János 101. l., Dvorzsák 1281., *A Szent István Társ. naptára* 1911., Nagy Imre: *Hagada* 33. l., Tali Ferenc Lajos, 84. l., Ludas Matyi I. 1867. 1. sz. 10. l., Uram Bátyám VI. 1891. 28. sz. 329. l., Herkó Páter II. 1894. 42. sz. 10. l.

88. Egy párisi tudós megjövendölte XI. Lajos egy kedves udvarhölgyének halálát. A király bosszút akar állani rajta. Ekkor azt mondta a tudós, hogy ő a király előtt három nappal hal meg, s így nem lett bántódása. — *Dictionnaire* I. 75. l. = *Anecdotes* II. 256. l., *VM.* II. 1. *Bienenkorb* IV. 156., Walter Scott: *Quentin Durward* c. regényéből is ismert ez a történet, l. Aug. Andrae: *Rom. Forsch.* XXXVII. 1915. 888. l.

— *Pesti kal.* 1804., Döbrentey Gábor 101. l., Regélő 1835. 455. l., *Esztergomi kal.* 1837., Kőmives János 112., Greguss Ágost: *Versei.* 1882. 196—198. l.: *A király és a csillagjós.*

89. Céltalan büntetés. *L. Szöveg* 23.

90. A magyar huszár kiméli az üldözött francia tiszt szép ruháját. — *VM.* II. 53. — *Pesti kal.* 1804., *Győri kal.* 1810., *Esztergomi kal.* 1837., Vas Gereben: *Neveünk* 200. l., U. ö.: *No még egyet neveünk* 37. l. = *ÖM.* IX. 455. l., X. 362. l., *Huszár-humor* 151. l.

91. A dévai mester s az asinus vocativusa. — *VM.* II. 160., *Bienenkorb* VIII. 40. — *Anekdoták* 1832. 44. l., Babik József: *Fráter Jukundán* 67. l.

92. A halottat kísérő falusi mester a gyermekeket párokba rendeli. — *Lyrum L. L.* 271., *VM.* II. 171., *Bienenkorb* VII. 95., C. Mühler: *Anekdotenlexikon.* 1784. II. 8. l. — Andrád I. 300., *Pesti kal.* 1823., *Komáromi kal.* 1853., Vas Gereben: *Neveünk* 179. l. = *ÖM.* IX. 440. l., Mikó Dezső 107., Babik József: *Noviczius Gaudenczius* 199. l., *Az Üstökös* XXIII. 1871. 36. sz. 429. l., Herkó Páter III. 1895. 18. sz. 6. l., Bolond Miska III. 1899. 108. sz.

93. A becsületsértésért panaszttevő városi polgárt azzal vigasztalja a prókátor, hogy őt sokszor legazemberezték s még sem ment a törvényszékhez. — *VM.* II. 175., *Bienenkorb* I. 237., Merkens, II. 188. — H. Mulatóságok 1821. I. 254. l., *S. Pataki kal.* 1831., 1854., *Nagyvárad kal.* 1837., Nagy Ignác 582., *Adomák és jellemvonások a magyar színészéletből* 65. l., Kőmives János 234., *Az Üstökös* XXIX. 1886. 25. sz. 5. l.

94. Kiaó generális meglátogat tisztjeivel egy fősvény falusi földesurat. — *VM.* II. 178., Friedr. Wilh. Freih. v. Kyau generálisra vonatko-

zólág I. György Lajos: *Andrád Sámuel*, 23. l. Az ott közölt adatokhoz I. még Aug. Wilhelmi: *Kyaus Leben u. lustige Einfälle*. 1797.

95. A vak ember éjtszaka lámpást visz a kezében, hogy az ép szeműek bele ne ütközzenek. — *VM.* III. 23., *Bienenkorb* I. 174., Joh. Hertel: *Zweiundneunzig Anekdoten u. Schwänke aus dem modernen Indien*. 1922. 44. — Andrád I. 111., *Pesti kal.* 1814., *Verses mesék*. Nicolai után szabadon készítette Benke József 1817. 22. l., Chimani Leopold: *Tarka jelenetek*. Ford. Pataky Pál. 1845. I. 106. l., Tatay István: *Grammatikai és polgári tanulók szavalmányai*. 1847. 105. l., Szvorényi József: *Olvasmányok*. 1855. IV. 43. l. *Közhasznú erdélyi képes naptár*. 1886. 63. l.

96. Két katona összebeszél, hogy a háborúban megosztottnak minden zsákmányon. A gyáva csak a pénzt szeretné, de a sebet nem. — Bromyard F. 3. 4., Gritsch: *Quadragesimale* 1484. 39., *Scala celi* 164a l., Pauli c. 169., *VM.* III. 125., *Bienenkorb* VI. 90. V. ö. Österley: Pauli 117 l., Bolte: Pauli II. 302. l. 169. sz.

97. A superintendens vizitációján a gyermek azt feleli, hogy négy Isten van (a titkot nem kell minden bolondra rábízni). — *VM.* VI. 166., *Säke mit Anekdoten gefüllt*. 1788. II. 222. — Dvorzsák 10215, Bolond Miska IV. 1900. 243. F.

98. Taubmann. L. *Szöveg* 41.

99. Egy londoni kalmár a Themse vizén arra bizza magát, aki nem tud úszni. — *VM.* VI. 181.

100. Egy leány válasza a szemtelen ajánlatra. — *VM.* VI. 187.

101. A pincetorkába eső ember megnyugtatósa (essék csak nyugodtan). — *VM.* VI. 188.

102. A kanász, ha király lenne, disznait lóháton őrizné. — *VM.* VI. 192., H. Heine, *Gedanken u. Einfälle: Der junge Schweinhirt will als Reichher seine Schweine zu Pferde hüten*. Rom. Forsch. XXXVII. 1915. 902. l. — H. Mulatságok 1822. II. 127. l., *Közhasznú erdélyi képes naptár* 1886. 63. l., Herkó Páter II. 1894. 50. sz. 8. l.

103. A francia gubernátor télen kesztyű nélkül sem fázhatik, mert keze mindig a parasztok zsebében van. — *Dictionnaire = Anekdoten* I. 292. l., *VM.* VI. 194. — H. Mulatságok 1820. I. 48. l., Vajda János 198. l., *Közhasznú erdélyi képes naptár* 1886. 64. l., Dvorzsák 4437., Charivari II. 1876. 10. sz. 80. l.

104. Egy herceg és gróf bajvívása. — *VM.* VI. 200.

105. Egy részeg katona Bécsben kardot ránt a várfal ellen, amely útját állja. — *Dictionnaire = Anekdoten* II. 293. l., *VM.* VI. 205. — Dugonics I. 103. l.

106. Legjobb, ha a borbély szó nélkül végzi a dolgát. — *Dictionnaire = Anekdoten* I. 201. l., *VM.* VI. 218. — Andrád I. 189., Vidorffy 16. l. (Archelaos), *Közhasznú honni vezér*. Pest 1839. 81. l., Vas Gereben: *No még egyet nevéssünk*, 240. l., Aszalay: *Szellemi omnibus*, II. 4. l., Pelkó Péter 1864.: *A szót nem veszik pénzen* (Euripides), Dvorzsák 842., Ilosvai Hugó 77. l. (Laudon generális), Ördög Pirula I. 1901. 2. sz. 2. l.

107. Gróf Alais párizsi hírei. — *VM.* VI. 222. — Andrád I. 397.

108. Az obsitos tiszt és a fősvény. — *VM.* VI. 225.
109. A kilenc királyi össel dicsekvő angol gróf. — *VM.* VI. 228.
110. Egy londoni asszony „éjszakai ráülő széket” vásárol. — *VM.* VI. 229. — Andrád II. 268., *Pesti kal.* 1827., *Trocsányi* III. 204. l.
111. A fiatal asszony férjének még nincs szarva, de majd lesz. — *VM.* VI. 232. — Andrád II. 257., *Pesti kal.* 1832., Mikó Dezső 182.
112. II. Julius pápa s a hadakozás. — G. Ph. Harsdörffer: *Ars Apophthegmatica.* 1662. 264., 333., *VM.* VI. 247.
113. A veres hajú feleség (Jason gyapja). — *VM.* VI. 252.
114. A strázsa dib-dáb embereket nem enged a vár falára. — *VM.* V. 252. — Andrád II. 292.
115. A bölcs azt vitatja, hogy nincs ördög. — *VM.* V. 259.
116. Ariost palotája a Rolandban és a valóságban. — *VM.* V. 264., *Bienenkorb* V. 91., IX. 34. — Dugonics I. 133. l., *Nemzeti Ujság* 1930. 157.
117. Ütközet előtt egy hadnagy szabadságot kér. — *Dictionnaire* = *Anecdotes* I. 290. l., *VM.* V. 266. — A Szent István Társ. naptára 1867. VI. 55. l.
118. A borsóleves. L. Szöveg 40.
119. Kiau tüzes tallérral fizeti ki a vendégfogadóst. — *VM.* V. 276., Fr. W. Ebeling: *Kyaw u. Brüll.* 1885. 95. l., *Kyauról* I. II. 94. — Andrád I. 98., *Komáromi kal.* 1837.
120. Gonosz asszony. L. Szöveg 7.
121. A pap áldása az ifjú párra. — *VM.* V. 282., *Bienenkorb* V. 37. — Andrád II. 110., Szekrényesy I. 32. sz., *Trattner-Károlyi nemz. kal.* 1837., *Nagyvárad kal.* 1846.
122. A klastromba lépő lányt Péter kocsis figyelmezteti, el ne felejtse, hogy ő hozta ide, s később ne mondja azt, hogy az ördög hozott ide. — *Neu ausgebutzter Kurtzweiliger Zeitvertreiber* 1678. 5. l., Rottmann XVII., *Der kurtzweilige Polyhistor.* 1719. II. 29., *Bienenkorb* VII. 151., *VM.* V. 284. — *Anekdóták* 26. l., *Kolozsvári naptár* 1849. 72. l. 24. sz., *Ludas Matyi* II. 1868. 2. sz. 13. l., *Uram Bátyám* V. 1890. 4. sz. 37. l.
123. A lovasz s a vagdalt hús (rágatlan húst kér). — *VM.* V. 287.
124. Keresztelés 6 garasért (amilyen a fizetés, olyan a keresztelés). — *VM.* VI. 3.
125. VIII. Henrik megtiltja a papok házasságát (az asszonyoknak azonban nem tiltatik meg, hogy papok ne legyen). — *VM.* VI. 4. — Andrád II. 31., Jókai Mór: *A magyar néphumorról.* ÖM. Jub. kiad. 96. k. 316. l.
126. Sildai motívum. L. Szöveg 25.
127. Az apának sokkal különb apja volt, mint a fiának. — *Das blaue Buch zum Todtlachen* 23., *VM.* VI. 8., Fr. S. Krauss 128. l., *Rom. Forsch.* XVI. 352. l. — *Pesti kal.* 1823., *Esztergomi kal.* 1830., *Nagyvárad kal.* 1834., *Anekdóták* 206. sz., *Vas Gereben: Nevessünk* 148. l. — ÖM. IX. 416. l., Aszalay József: *Szellemi omnibus* I. 186. l., *Kétszáz adoma* 25. l., Kőmives János 203., *Hétfejű Sárkány* I. 1866. 3. sz. 10. l.,

Az Üstökös XXIV. 1881. 1196. sz. 972. l., XXXIII. 1890. 1733. sz. 272. l., Uram Bátyám IV. 1889. 43. sz. 495. l.

128. Bibliamagyarázat. L. Szöveg 70.

129. Egy baranyai paraszt 8 garasért instanciát vásárol. — VM. VI. 24. — *Közhasznú erdélyi képes naptár* 1886. 63. l.

130. Egy francia hajóskapitány hidegvére. — VM. VIII. 17.

131. Egy spanyol penitenciája (ABC betűi). — VM. VIII. 40.

132. A parasztlány magát nem adja el, csak a tojásait. — *Der lustige Teutsche* 1729. 1. l., *Der Historienschreiber*. 42., VM. VIII. 87. — *Házi és uti kal.* 1788. 51., Nagy Ignác 846., Vajda János 132. l., Gracza György II. 246. l., Füstölő IV. 1885. 4. sz. 4. l.

133. A kocsis és az úr kölcsönös fenyegetőzése (agyonverlek; akkor itt hagyom az urat). — VM. VIII. 166. — Andrád I. 115., Tréfaberki Tivadar I. 26., Rajkó II. 144. l.

134. A kesztyűs kalmár olcsóságának titka (készen lopja a kesztyűt). — VM. VIII. 171., Fr. S. Krauss 86. l. — H. Mulatságok 1821. I. 296. l., *Pesti kal.* 1823., *Anekdoták* 67. l., *Kassai kal.* 1841. 16. sz., *Kolozsvári naptár* 1846., Dugonics II. 311. l., *Anekdották* 207. sz., *Adomátár* 95., Vajda János 113. l., Dvorzsák 6643., Trocsányi VI. 122. l., Paprika I. 1883. 2. sz., Mehett I. 1886. 12. sz., Garabonciás Diák VI. 1887. 48. sz. 383. l., Uram Bátyám XVII. 1902. 47. sz. 553. l.

135. Két gyalogló katona megosztozik a két mérföldön (mindenikre csak egy jut s így egy mérföldre vannak a céltól). — VM. VIII. 173. — Andrád I. 253., *Pesti kal.* 1799. (két paraszt elosztja a Budáig vivő utat), *Komáromi kal.* 1829., Beöthy László: *101 cholera-csepp* 8. (két Kolozsvár felé utazó székely átyafi), Füllentő IV. 1883. 12. sz. 5. l.

136. Az öreg paraszt nem tudja, hogy ki teremtette (rég volt, elfeledte). — VM. VIII. 189., Merkens I. 297. sz., Fr. S. Krauss 22. l. — *Komáromi kal.* 1810., Hegedüs Lajos 135. l., Rajkó I. 81. l., Vig Dezső 102. l., Vajda János 156. l., Györfy Iván 121. sz., Babik József: *Páter Hiláriusz* 247. l., *A Szent István Társ. naptára* 1894. 184. l., Dvorzsák 10145. sz., Dömötör Sándor Ethn. 1929. 103. l. 318., Garabonciás Diák V. 1886. 48. sz. 388. l., Uram Bátyám V. 1890. 11. sz. 128. l., Herkó Páter II. 1894. 39. sz. 10. l., Magyar Herkó Páter XVI. 1908. 7. sz. 11. l.

137. A paraszt haldokló gyermekének kölcsön adja a nevét. — VM. VIII. 193. — *Hazai kal.* 1817., Jókai Mór: *A nagy tükör*. 1856. 71. l., Hétfejű Sárkány I. 1866. 3. sz. 10. l., Herkó Páter III. 1895. 39. sz. 10. l.

138. Az ismeretlen nevű erdélyi nemes (olyan ismeretlen a neve, hogy bizonyosan erdélyi nemes). — VM. VIII. 224. (itt Angliában történik és skót nemesről van szó). — Jókai Mór: *A magyar néphumorról*. ÖM. Jub. kiad. 96. k. 324. l. (Kónyi után).

139. Mikor van vége az asszonyok szerelmi hajlandóságának (kérdezzen nálam öregebbet, — mondja egy hetvenesztendős asszony). — VM. VIII. 241. (Chesterfield gróf). — Andrád II. 41. (Chesterfield), *Szellemesség kincstára* 299. l. (Ninon de Lenclos), Dvorzsák 9503.

140. A ló vaksága nem hiba, hanem szerencsétlenség (cigány-adoma). — VM. VIII. 250. — Nagy Ignác 133., Dvorzsák 6535. sz., Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 96. l. 187.

141. A katona lehull az akasztófáról: se ő, se a hóhér még nem járt így életében. — *Das blaue Buch zum Todtlachen*. 116., VM. VIII. 256., *Bienenkorb* I. 175. — Andrád I. 244., *Házi és uti kal.* 1793. 19. sz., *Budai kal.* 1805., *Hazai kal.* 1816., *S. Pataki kal.* 1832., *Közhasznú honni vezér* 1837. 110. l. 20., *Szegedi kal.* 1845., *Komáromi kal.* 1866., Dvorzsák 147., *A Kátsa cigány adomái* 7.

142. Pénzt kölcsönző tiszt s a zsidó (rongy, papir). — VM. VIII. 263. — Andrád I. 307., *Pesti kal.* 1818., *Anekdóták* 6. l., *Esztergomi kal.* 1843., 1844., Nagy Ignác 7., *Komáromi kal.* 1853., Jókai Mór: *Milyen demokraták vagyunk mi?* ÖM. Jub. kiad. 96. k. 336. l., Dvorzsák 7893., *Putri alól* 13. l., *Az Üstökös* XXIII. 1880. 1165. sz. 598. l., *Füstölő* II. 1883. 18. sz. 5. l., *Gombostű* 1889. 5. sz.

143. A ravasz szabólegény zsebéhez varrja zsebkendőjét, hogy a tolvaj el ne lophassa. — VM. VIII. 296., *Bienenkorb* VIII. 41. — *Pesti kal.* 1812., Szikra Miklós 27., Kőmives János 61.

144. A francia király közkatonának öltözik.

145. Kártyaenciklopédia. L. *Szöveg* 26.

146. A mennyszámban nincs házasság, mert nincs pap. — VM. VII. 152.

147. A részeg ember üdvözl. — VM. VII. 172., Fr. S. Krauss 39. l.

148. A zabolátlan leányzót sokan megköstölják, de elvenni senki sem akarja. — VM. VII. 237.

149. V. Károly császár magyar követe a szultánnál köpenyegéből csinál székot magának. — Memel 1657. 269., Taliz 114., *Der Pickelhering* 1720. 155., *Dictionnaire = Anekdóten* I. 7. l., VM. VII. 262., C. Műchler: *Anekdótenlexikon*. 1781. I. 94. l. — Andrád I. 6., *Komáromi kal.* 1808., *Pesti kal.* 1824. (Andrád), Boross Vilmos 90. l. (Mátyás király követe a szultánnál).

150. Predikáció arról, hogy az ember sokszor lefekszik élve s másnap halva kel fel. — VM. VIII. 9. — Andrád I. 135., Garam: *Nem úgy van most* 135. l., Mikó Dezső 111. sz., Jókai Mór: *Jocus és Momus* 17. l.: „Ez bolond állapot, az ember lefekszik élve, s felkel meghalva: azt sem tudja, hogy jutott hozzá”, Babik József: *Fráter Jukundián* 271. l., Margalits Ede 766. l., Dvorzsák 2845., Frici I. 1876. 8. sz. 31. l.

151. Egy pap a templomban imádkozik a városi tanácsurakért (könyörülj Uram az eszeveszetteken, különösen a mi tanácsbeli urainkon). — VM. VIII. 188. — Mátyás Deák II. 1873. 25. sz. 99. l.: *Unitárius ima*.

152. Károly császár és a rablók. — VM. VI. 52., *Bienenkorb* VII. 180. — Andrád I. 339., Boross Vilmos 25–26. l., Dvorzsák 256., Ludas Matyi III. 1869. 48. sz. 382. l., Garabonczyás Diák V. 1886. 36. sz. 288. l., Magyar Bors I. 1901. 20. sz. 4. l., Uram Bátyám XVI. 1901. 45. sz. 535. l.

153. Egy kalmár visszautasítja barátja marasztalását (először nem

akar bemenni barátja házába, másodszor a barátja nem fogadja be). — Lod. Domenichi: *Deti e fatti*. 1562. 57. l. (Pietro Marzi és barátja), *Scelta di facette*. Venetia 1609. 70 a l., *Democritus ridens* 1649. 148. l., Rottmann II. 29., *Der kurtzweilige Polyhistor* 1719. II. 77., VM. VI. 53., A. Wesselski: *Italiänischer Volks- u. Herrenwitz*. 1912. 121. l. — Herkó Páter IV. 1896. 28. sz. 10. l.

154. Milyen magas volt a sinai hegy? (a lányok kedvesebbek a mesternek, mint a fiúk.) — VM. VI. 61. — Andrád II. 293., *Pesti kal.* 1827., *Anekdóták* 32. l., Babik József: *Fráter Jukundián* 67. l.

155. A pupos göromba válasza, amikor dudáját kéri. — VM. VI. 81. — Andrád I. 267.

156. Az urát nem szerető ifjú menyecske azon a véleményen van, hogy neki a gyászruha állana legjobban. — VM. VI. 89. — *Szegedi kal.* 1817.

157. Egy birkapásztor olyan pecsétnyomót rendel, amelyen mind maga, mind az egész nyája rajta legyen (ami nincs rajta, az a hegyen túl van). — *Fasciculus facietiarum*. 1670. II. 9., *Buch ohne Namen* 1026., G. C. Ruckard: *Die lachende Schule*. 1725. 94., *Geist von Jan Tambaur* 51., *Gepflückte Finken* I. 91., VM. VI. 106., Albr. Keller: *Die Schwaben in d. Gesch. des Volkshumors*. 1907. 119. l. — Bal-lagi Mór 2480., Vas Gereben: *No még egyet nevéssünk* 197. l., Az Üstökös 1860. VI. 16. sz. 124. l. (a pecsétnyomót készítő cigánytól azt kívánja a molnár, hogy legyen rajta a malom, nézzen ki az ablakon ő, felesége a majorságot etesse, két malomkerék forogjon, egy meg álljon. Erre mondja a cigány: hát még mit?), U. o. XXIII. 1871. 40. sz. 472. l., XXIX. 1886. 18. sz. 8. l., Garabonczyás Diák II. 1883. 6. sz. 46. l., Mátyás Diák II. 1889. 30. sz., Herkó Páter II. 1894. 6. sz. 4. l., Pelkó Péter 148. l., Sirisaka Andor 54. l., Margalits Ede 252. l.

158. A pettendi ember szerint a faluban kevesebb bolond van azóta, hogy a tiszteletes úr elköltözött. — VM. VI. 107., *Bienenkorb* VII. 1. — Andrád I. 220., Verseghy Ferenc: *Magyar Aglája* 1806. 109. l.: „Mint vagy Palócz? Cserháti tartományodban ritkule már az ostoba? Azóta, hogy Nagyságod önnan elszakadt, előbbi számok megfogóyott”, *Esztergomi kal.* 1839., *Komáromi kal.* 1842., *Közhasznu honni vezér*. 1844. 61. l., *Nagyváradi kal.* 1845., Nagy Ignác 1194., Kőmives János 251., Dvorzsák 732., Ludas Matyi VI. 1872. 51. sz. 403. l., Magyar Herkó Páter XIII. 1905. 48. sz. 6. l., XIV. 1906. 23. sz. 4. l.

159. A nagy és kicsi orrú ember (az előbbi az utóbbit ellopja). — VM. VI. 123. — Andrád I. 225., Dugonics II. 316. l., *Pesti kal.* 1818., 1823., 1825., *Anekdóták* 208. sz., Mátyás Diák II. 1889. 42. sz.

160. Az asszonynak gyermeke nincs: járt úton fű nem terem. — VM. VI. 127. — Erdélyi János 8116. (Mátyás királynak tulajdonítja e mondást).

161. Jobb volna, ha a festő a falat előbb befestené s azután lemeszelné. — VM. VI. 129. — H. Mulatságok 1821. II. 254. l., Nagy Ignác 896.

162. A gazdag kalmár annak ajándékozta kertjét, aki sorsával meg

van elégedve (ha meg van elégedve, miért kívánja a kertet). — *VM.* VI. 137. — *Pesti kal.* 1815., Vajda János 188. l., Tali Ferenc Lajos, 33. l.

163. A gróf s az újdonsült nemes (akinek apja csizmadia volt). — *VM.* VI. 138.

164. A részeges halálos ágyán kibékül a vízzel. — *Lyrum Larum Lyrissimum* 1701. 438., Taliz 140., *Lyrum L. L.* 267., Abbé Grécourt (1683—1743): *La Réconciliation*, Rom. Forsch. XXXVII. 1915. 895. l., *VM.* VI. 148., *Bienenkorb* I. 63., Flieg. Blätter 1855. 21. k., 1876. máj. 28. — Dugonics II. 272. l., H. Mulatságok 1823. I. 264. l., *Esztergomi kal.* 1831., *Nagyvárad kal.* 1836., *Anekdották*, 59. sz., Hegedüs Lajos 41. l., Vajda János 196. l., Gracza György II. 310. l., Dvorzsák 11204., Dömötör Sándor, *Ethn.* 1929. 106. l. 352., Ludas Matyi II. 1868. 38. sz. 299. l. és VII. 1873. I. sz. 7. l. (Lisznyay Kálmánról).

165. A svéd kereskedő és a papok vitája. Az apostolok közt is voltak gyenge emberek, nem lehet csudálni az istentelen papokat. De Judás addig nem lett gazemberré, míg a kereskedésbe nem ártotta magát. — *VM.* VI. 159. — Dugonics II. 205. l., H. Mulatságok 1820. I. 264. l., Vas Gereben: *Neveünk* 254. l.

166. A predikációját nem tudó pap tüzet érez s ott hagyja a szószéket. — Nic. Frischlini: *Facetiae*. 1662. 1. l., *VM.* VI. 160. A tanulatlan és tudatlan falusi papokkal a régi facetiagyűjtemények általában sokat gúnyolódnak, l. pl. Kirchhof I. 2. 69. és 425. l., *Lalebuch* c. 20., 85. l. K. Bahder kiad. 1914. — Czeglédi István: *Az Idős Noe becsületit oltalmazó Japhetke* (Kassa 1664). 27. §. V. ö. M. Nyelv VIII. 1912. 270. l. 1. sz., Nagy Ignác 357. sz., *Kétszáz adoma* 37. l., Dvorzsák 10364

167. Zeno véleménye a szerelemtől (illik-e a szerelem a bölcshez?). — *VM.* VI. 206. — András II. 194., Pucz Antal: *Tavaszi virágok* 1818. 184. l., Tréfaberki Tivadar III. 131., Lauka Gusztáv 223. l., Ihász Gilbert V. 202. l. (Aristoteles).

168. Vitéz Bajárd nagylelkűsége Brosse városában (B. Pierre du Terrail, a „chevalier sans peur et sans reproche“, félelem és gáncs nélküli lovag, 1473—1524, XII. Lajos és I. Ferenc híres hadvezére volt. L. *Encyclopedie* V. k., Marczali: *Világtört.* VII. 36. l.). — *VM.* V. 239., *Bienenkorb* V. 97. sz., Műchler: *Anekdotenlexicon* 1781. I. 119. l.

169. A hűtlen holland kalmár jó útra tér. — *VM.* V. 241.

170. A foglyul esett magyar katona véleménye övéinek erejéről (kettő közülök mindenkor elvisz egy hordó sert). — *VM.* V. 245., *Bienenkorb* IX. 95. — Vas Gereben: *Neveünk* 31. l. = ÖM. IX. 348. l., Vas Gereben: *Egy alispán*. 1899. ÖM. V. k. 174. l., *Adomák a magyar huszáreléte* 97. l., *Komáromi kal.* 1861., *Adomák a honvédeletről* 97. l., *Hopták* 47. l., Kossuth Lajos életrajz 54. l., Gracza György II. 20. l., *Huszár-humor* 81. l., Dvorzsák 768.

171. A magyar huszár az ellenséget üldözi, nem pedig számlálja. — *VM.* V. 251. — *Adomák a magyar huszáreléte* 84. l., *Huszár-humor* 163. l.

172. Anaxagoras jól tudta, hogy fia halandó. — *Aelianus Lib.* 3. *Var. Hist.* c. 1., *Laertius Lib.* 2. c. 6., *Cicero Lib. Tusc.* 3., *VM.*

V. 253., C. Müller: *Anekdotenlexikon*. 1781. I. 130. l. — Káldi György: *Predikációk* 1631. 149. l. B., *Esztergomi kal.* 1830., H. Mulatságok 1832. I. 274. l., Kiss Mihály: *Történelmi gyöngyök.* 1863. 58. l.

173. Bajvívásra alkalmasabb az, aki a játékban minden pénzét elvesztette. — *VM.* V. 258.

174. Isten mindent jól teremtett, még a pupost is. — *Dictionnaire* I. 116. l.: „Mon ami — lui répondit le Predicateur en le regardant — il ne vous manque rien; vous êtes bien fait pour un Bossu“. = *Anekdoten* I. 191. l., Weber IV. 62. l., Fliegende Bl. XXIII. 1856. 127. l., Rom. Forsch. 34. 879. l., Merckens I. 294. — Nagy Ignác 726., *Magyar házi barát*, 1849., Vas Gereben: *No még egyet nevéssünk* 243. l. A Szent István Társ. naptára 1867. VI. 54. l., Kömives János 97., *Kétszáz adoma* 36. l. *Pipafüist* 173. l., Dvorzsák 8280., Herkó Páter I. 1893. 1. sz. 13. l., Az Üstökös XL. 1897. 15. sz. 178. l., Magyar Herkó Páter IX. 1901. 24. sz. 7. l.

175. Az üldözött róka attól fél, hogy medvének nézik. — *Dictionnaire* = *Anekdoten* I. 51. l., *VM.* IV. 159. — Papp József: *Száz mese.* 1912. I. 31. l.

176. Csak a házasság megtörténte után derül ki, hogy Balázs feleségét már sokszor rászedték. — *Dictionnaire* = *Anekdoten* I. 85. l., *VM.* I. 184., Honoré Lacombe: *Anekdoten.* 1778. I. 85. l. — *Nagyváradra* 19. l., Pakots József 103. l.

177. A leánynak nincs ereje, ha nevet. — *Der lustige Teutsche* 1729. 127. l., *Das blaue Buch zum Todtlachen* 13., *Dictionnaire* II. 167. l. = *Anekdoten* I. 195. l., *Säke mit Anekdoten gefüllt.* 1788. I. 21., Weber I. 15. l., Rom. Forsch. XXXVII. 1915. 900. l. — Andrád II. 55., *Komáromi kal.* 1808., *Pesti kal.* 1824., Herkó Páter V. 1897. 12. sz. 12. l.

178. Egy füzfa deák rossz verse, — *VM.* III. 249.

179. Egy ifjú hálálkodik a királynak, aki kérését nem teljesíti (a miniszterek ígéretekkel áttatják). — Erasmus Rotterdamus: *Zwanzig Auserlesene Gespräch.* Erfurt 1534., H. Merckens: *Deutscher Humor alter Zeit.* 1879. 32. l., *VM.* I. 27. — Sándor István IV. 35. l. (Nagy Frigyes), *Győri kal.* 1800., Dugonics II. 102. l. (Mátyás király), Ballagi Mór II. 354. l. 6241. (Mátyás király), Vas Gereben: *No még egyet nevéssünk* 229. l. (Mátyás király), Tóth Béla I. 112. l. (Dugonics után).

180. Beszélgetés a hallal. L. *Szöveg* 43.

181. A paraszt megmutatja, hogy a nyereg öszvér. — *VM.* I. 41., *Bienenkorb* IV. 148. — Andrád I. 41., *Házi és uti kal.* 1818., H. Mulatságok 1821. II. 79. l., *Erdélyi házi segéd* 1839. 98. l., Uram Bátyám XVI. 1901. 19. sz. 221. l.

182. A gályarab oly bűnösnek érzi magát, hogy kegyelemre nem tart számot (el a bűnössel, mert még elrontja a többit, akik ártatlanoknak mondták magukat). — *Dictionnaire* = *Anekdoten* I. 425. l., *VM.* I. 56. — Taxonyi János II., II., VII., 268., l. (Forrása: *Ardia III. Poenitent. Instr.* 21. sz. 6. p. 316. L. Jablonkay Gábor: *Taxonyi János élete.* 1910. 299. l.), *Győri kal.* 1796., Kis János: *Ifjúság barátja.* I. 272. l. *Szegedi kal.* 1824., Tréfaberki Tivadar III. 22., Vas Gereben: *Neves-*

sünk 181. l. = ÖM. IX. 441. l., *Pipafüst* 6. l. (Mátyás király), D'Elte 53. l., Magyar Bors II. 1902. 6. sz. (Gelsei Biró Zoltán elbeszélése), Uram Bátyám XVII. 1902. 5. sz. 50—51. l. (u. az), Magyar Herkó Páter XV. 1907. 51. sz. 14. l., György Lajos, It. 1929. 98. l.

183. A tejes köcsög. L. *Szöveg* 1.

184. A paraszt az ördög hugát bírja feleségül. — *Bienenkorb* I. 222. — Andrád II. 154., Sándor István VII. 126. l., *Hazai kal.* 1816., 1817., Vas Gereben: *Neveünk* 219. l. = ÖM. X. 337. l., Kömives János 129., Az Üstökös XXII. 1879. 1113. sz. 476. l., Magyar Herkó Páter XIV. 1906. 46. sz. 12. l.

185. Az önféjű asszony. L. *Szöveg* 10.

186. A sváb katona ott hagyja az örséget, mert az ágyukat úgy sem lehet elvinni. — *VM.* IV. 17., Fr. S. Krauss 182. l. — A svábokkal való ingerkedésnek, mely az ógermán időkig vezethető vissza, kiterjedt irodalma van. A XVI. század mulattató irodalmában a sváb már minden bolondság bünbakja lett. A róla szóló anekdoták legnagyobb része visszanyúlik erre az időre. L. Albr. Keller: *Die Schwaben in der Geschichte des Volkshumors*, 1907. — Andrád I. 215., *Győri kal.* 1759., *Komáromi kal.* 1808., *Hazai kal.* 1816., *Újdonnanúj gazdaságbéli hazai kal.* 1819., Nagy Ignác 656. sz., Beöthy László: *101 cholera-csepp* 49., *Adomák a magyar huszáréletből* 16. l., *Kétszáz adoma* 10. l., *Szent István Társ. naptára* 1863. II. 45. l., Pelkó Péter 83. l., Zichy Antal 61. l., *Hopták* 61. l., Tóth Béla II. 213. l. (Széchenyi-anekdota), *Dvorszák* 112., *Baka-humor* 10., 89. l., Csillag Máté 120. l., Az Üstökös XXIV. 1872. 33. sz. 387. l., XXII. 1879. 1105. sz. 383. l., XLI. 1898. 23. sz. 272. l., Uram Bátyám VI. 1891. 42. sz. 500. l., Herkó Páter II. 1894. 1. sz. 13. l.

187. A londoni adósok börtönében ülő ember javaslata hitelezőinek (bocsássák szabadon s még fizessenek neki naponként egy forintot). — *VM.* IV. 31., *Bienenkorb* VII. 33. — *Győri kal.* 1795.

188. Két eszes meghal, két esztelen megházasodik. — *VM.* IV. 33., *Bienenkorb* VI. 179. — *Győri kal.* 1795.

189. Egy korhely ravaszul ellopja egy kereskedő ezüst gyertyatartóit. — *VM.* IV. 72.

190. Egy fiatal lány nem tudja, hogy mikor kell elpirulni. — *Dictionnaire = Anecdotes* I. 404. l. (Dufresny: *Amusements serieux et comiques* után), *VM.* IV. 163. — *Közhasznú honni vezér* 1839. 78. l., Nagy Ignác 24.

191. Kegyetlen szavazat. L. *Szöveg* 71.

192. Fenyegetőzés. L. *Szöveg* 45.

194. A megvesszőzött tolvaj (ő jókor ment, a kíváncsi paraszt el-késett róla). — *VM.* V. 201. — *Hazai kal.* 1816., *Szegedi kal.* 1817., *S. Pataki kal.* 1837.

195. Palistratus megokolja az újbóli házasságát a gyermekeinek. — *VM.* I. l., *Bienenkorb* IV. 103. — *Győri kal.* 1800., *Hazai kal.* 1816.

196. A kalmár jó barátaiból él, nem ellenségeiből. — *Curieuseur Zeitvertreib.* 1693. 181., *Das Buch der Weisen und Narren.* 1705. 106.,

VM. I. 3. — Győri kal. 1796., Hazai kal. 1816., Kolozsvári naptár 1853. 31. l., Komáromi kal. 1854.

197. A cigány megtiltja fiának, hogy ne beszéljen Krisztus megfeszítéséről, mert még baja lesz belőle. — Kassai kal. 1830., Hegedűs Lajos 84., Vig Dezső 43. l., Vajda János 164. l., Közhazsnú erdélyi képes naptár 1886. 64. l., Babik József: *Noviczius Gaudenczius* 258. l., Gracza György II. 307. l., Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 103. l. 316., Herkó Páter VI. 1898. 6. sz. 10. l., Magyar Herkó Páter XVII. 1909. 46. sz. 11. l.

198. A baranyai paraszt véleménye a pozsonyi nagy templomról. — Hazai kal. 1816.

199. A predikátor arra tanítja híveit, hogy aki egymásután három tüsszent, nem fattyúgyerek (mire ő kettőt tüsszent).

200. Nehéz az olyan kincset megtartani, amelyhez minden férfinak kulcsa van. — *Bienenkorb* V. 71. — Hazai kal. 1816.

201. Amit a deáktól akar megludni a nemes, kérdezze meg leányától.

202. A menyecske csak a száját nem engedi megcsókolni.

203. A rác lova azért vészett el, mert Istennek s nem valamelyik szentnek a védelmébe ajánlotta.

204. Az álmában megterhesedett lány.

205. A parasztok gyermekei azért frissek és elevenek, mert ők csinálják (nem mint az urak). — Poggio Fac. 146.: *Responsio rustici ad patronum sui fundi.*, Bebel I. 71.: *De mercatore et nobili.*, Schimpf u. Ernst 1545. c. 75. (Bolte: Pauli 759. sz.), Frey c. 41., Kirchhof I. 69. *Dictionnaire* = *Anecdotes* I. 81. l., VM. II. 294., V. ö. Österley: Kirchhof V. 36. l., Bolte: Frey 230. l. és Pauli kiad. II. 423. l. 759. sz., Wesselski: Bebel I. 149. l. 71. sz., A. Stiefel, Ztschr. f. vergl. Litt.-gesch. XII. 169. l. 41. sz. — Andrád II. 45., *Pesti kal.* 1826., Trocsányi III. 244.

206. „Bonum est omnia scire” elvéből a leány megkóstolja a szerelmet.

207. Obscén adoma arról, hogy a leánynak hátul miért oly domború a melle. L. ehhez a következő nevezetesebb helyeket: Bebel III. 150.: *Facetum rusticae puellae dictum.*, Clément Marot: *Épigramme* 253. sz. (*Oeuvres* III. 102. l. Közli Wesselski: Bebel II. 147. l.), Frey c. 128., Lindener: *Katzipori* 1558. ed. Lichtenstein, 106. sz. Feldolgozta Hans Sachs is (1554) és rímekbe szedte D. Mahrold: *Roldmarsch Kasten* 1608. 40. sz., Luc. Lossius: *Fabulae Aesopi.* 1580. 591. sz. („Pars, ait, haec maior nostra futura fuit, Si toties intro spiranes ore vaporem, Emissus quoties spiritus inde fuit”), Taliz 44. sz., L. a további adatokat Fr. Lichtenstein: *Katzipori* 106. sz., Bolte: Frey 262. l., Wesselski: Bebel II. 147. l. 150. sz.

208. Képletes szerelmi vallomás és világos visszautasítás. — S. Patoki kal. 1831.

209. Utólagos tanács, hogy kellett volna a leánynak szüzességét megőrizni. — Kónyi adomája a következő nevezetes helyekkel függ

össze: Pauli 15. sz., *Schimpf u. Ernst* 1538. kiad. 503. schwankja (I. Bolte: Pauli 721. sz.), Michael Lindeners *Rastbüchlein* 1557. 22. sz. ed. Fr. Lichtenstein, Tüb. 1883. 36. l., Memel 1656. 187. (= Kónyi), *Contes à rire* II. 98., *Dictionnaire* II. 16. l. = *Anecdotes* I. 412. l., *Bienenkorb* VIII. 59., Weber I. 15. l., Merkens I. 312. A Pauli-féle 15. sz. változat megvan Jacques de Vitrynél is, németül közli Wesselski: *Das lachende Buch* 1914. 17. sz., L. a további adatokat Bolte: Pauli II. k. 260. l. 15. sz. és 414. l. 721. sz. Ezt a tréfát Balzac is elbeszéli a *Contes drolatiques*ban. Magyarul olvasható: *Borsos történetek*. Bp. 1925. *Szerelmes Századok* IV. 348—349. l.

210. Az asszonyi állat várát egy ármádiával sem lehet megőrizni, ha vívatik.

211. Molnár és prókátor nincs a mennyországban. L. *Szöveg* 72.

212. A festő gyermekei. L. *Szöveg* 44.

213. Trágár adoma. A vár falai meg vannak törve, könnyen be lehet jutni.

214. Barát és ellenség. L. *Szöveg* 73.

215. Cseberből vederbe: obscén adoma a férj és feleség ifjúkori félrelépéseiről. — A régi olasz és francia novellairodalomnak igen népszerű motívuma. A hozzá fűzött mese különféle, de a cseberből vederbe zuhanás csattanója ugyanaz. Legnevezetesebb lelőhelyei: Poggio *Fac.* 157., *Cent nouv. nouvelles* 8. sz., Malespini 18. nov., Fortini I. 3. nov., Domenichi *Fac.* (1548), 1581. 37. l., Kirchhof III. 213. sz., D'Ouville: *Contes* 1644. III. 30., Lafontaine: *Contes: Les aveux indiscrets.*, *Lyrum L.* L. 77. sz. L. a további adatokat v. d. Hagen: *Gesamtabenteuer* 21. sz. j., Fr. S. Krauss: *Ges. südslavische Volksüberlieferungen* 97. l., Semerau: Poggio 225. l. 157. sz. j. — András II. 351., S. Pataki *kal.* 1830., *Legjobb pikáns adomák* 81. l.

216. Obscén adoma a fazekas mester különös igényéről, aki csak olyan feleséget vesz el, aki tojást tojik. — *Lyrum L.* L. 60.

217. A korán szülő asszony megnyugtatta férjét (ő is hordozta a gyermeket öt hónapig). — Bebel III. 136. sz.: *De eo qui puerum non suum accepit.*, *Lyrum L.* L. 277., *VM.* V. 199., *Bienenkorb* VII. 78., H. Merkens I. 171. sz. L. a további adatokat Wesselski: Bebel II. k. 144. l. 136. sz.

218. Focus. L. *Szöveg* 20.

219. A baráttal vitatkozik a szabó a szentírásról. A szabó, aki még azt sem tudja megmondani, hogy hány sing posztó kellett volna annak az angyalnak a nadrágjára, aki egyik lábával a tengeren, másikkal pedig a földön állott (Szent János Apoc.), ne feszegessen olyan dolgokat, amelyeket nem ő rá bízta. — Ugyanez a gondolat megvan Arlotto 59. facetiájában, Baccini kiad. 164—165. l. L. továbbá H. Estienne: *Apologie pour Hérodote* (1566). 1735. ch. 35., Memel 1657. 677. (zsidó és keresztény szereplővel, egyébként egyezik Kónyival). — A magyar adatok Kónyival függenek össze: *Vátzi kal.* 1784., *Házi és uti kal.* 1827.

10. sz., Az Üstökös 1860. VI. k. 1. sz. 7. l., Gyallay Domokos: *Torkos uram tudománya*. Magyar Nép 1930. 20. sz. 358. l.

220. A fát vágó cigány (fejszéje nyáron belefagy a fába). — Fr. S. Krauss 190. l. — *Vátzi kal.* 1784., 1827., *Házi és uti kal.* 1827., *S. Patoki kal.* 1837., Jókai Mór: *Országos nagy naptár* 1853. 69. l., Jókai Mór: *A magyar nép adomái* 201. l., Dömötör Sándor, *Ethn.* 1929. 102. l. 306.

221. Az obsitos katona a vendégfogadóban hús helyett csontot kap (beköti a kezét). — *VM.* I. 170., *Bienenkorb* IX. 66. — *Hazai kal.* 1816.

II.

A gyakran idézett nevezetesebb gyűjtemények.

1.

Külföldi gyűjtemények.

Anecdotes: Anecdotes oder Sammlung kleiner Begebenheiten und witziger Einfälle. Aus dem Französischen übersetzt. Leipzig 1767. I—II. (A Dictionnaire d'Anecdotes, 1767. fordítása.)

Arlotto: Le Facezie del Piovano Arlotto (Giuseppe Baccini). Firenze 1884. — Die Schwänke und Schnurren des Pfarrers Arlotto. Herausgegeben von A. Wesselski. Berlin 1910. I—II.

Bebel: Bebeliana opuscula noua. Argentoraci MDVIII. (Strassburg 1512). — H. Bebel's Schwänke. Übertragung von A. Wesselski. 1907. I—II.

Bienenkorb: Neuer Bienenkorb voller ernsthaften und lächerlichen Erzählungen. Cöln 1768—1772. 1—9. Sammlung.

Bolte-Polivka: Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm. Leipzig 1913—1930. I—IV.

Bourbon: Anecdotes historiques légendes et apologues tirés du recueil inédit d'Étienne Bourbon dominicain du XIIIe siècle. Publiés par A. Lecoy de la Marche. Paris 1877.

Bromyard: Johannes Bromyard, Summa praedicatorum. Nürnberg 1485.

Dictionnaire: Dictionnaire d'anecdotes... historiettes, bons mots, naïvetés... reparties. Paris 1767. I—II.

Disciplina clericalis: Die Disciplina Clericalis des Petrus Alfonsi. Herausgegeben von A. Hilka und W. Söderhjelm. Heidelberg 1911.

Domenichi: Detti, et fatti di diversi signori et persone privati, i quali comunemente si chiamano Facetie, motti et burle. Fiorenza 1562 (1. kiad. 1548).

Frey: Jakob Freys Gartengesellschaft (1556). Herausgegeben von J. Bolte. Tübingen 1896. (Bibl. des Lit. Vereins. 209.).

Gastius: Johannes Gastius, Convivialium sermonum. 1—3. Basileae 1542 (2. kiad. 1561.).

Gesta: Gesta Romanorum. Herausgegeben von H. Oesterley. Berlin 1872.

Herolt: Johannes Herolt, Promptuarium exemplorum. Argentine 1484. — Sermones de tempore et de sanctis. Argentine 1490.

Hulsbusch: Johannes Hulsbusch, Sylva sermonum. Basileae 1568.

Kirchhof: Wendunmuth (1563—1603). Herausgegeben von H. Oesterley. Tübingen 1869. I—V. (Bibl. des Lit. Vereins. 95—99.).

Köhler: Reinhold Köhler, Kleinere Schriften. Weimar 1898—1900. I—III.

Krauss: Dr. Friedrich S. Krauss, Zigeunerhumor. Leipzig 1907.

Lafontaine: Fables Oeuvres par H. Regnier, I—III. Paris 1883—1885.

Lindener: Michael Lindeners Rastbüchlein und Katzipori. Herausgegeben von Franz Lichtenstein. Tübingen 1883. (Bibl. des Lit. Vereins, 163.).

Luscinus: Ottmarus Luscinus, Joci ac sales mire festivi. Aug. Vind. 1524.

Lyrum L. L.: Lyrum Larum Löffelsthil. Von Allzeit Immer Frdlich. Im Jahr 1730.

Memel: Joh. Pet. de Memel, Lustige Gesellschaft. Zippelzerbst 1656. — Erneuerte L. G. 1657.

Mensa philosophica. Von Michael Scotus. Lipsiae 1603. (I. kiad. 1475.).

Merkens: Heinrich Merkens, Was sich das Volk erzählt. Berlin (1903). I—III.

Montanus: Martin Montanus, Schwankbücher (1557—1566). Herausgegeben von J. Bolte. Tübingen 1896. (Bibl. d. Lit. Vereins, 207.).

Nasreddin: Der Hodscha Nasreddin. Herausgegeben von A. Weselski. Weimar 1911. I—II.

Odo de Ceritona: Odonis de Ceritona Parabola. Paris 1896.

Ouville: Antoine le Metel Sieur d'Ouville, L'élite des contes (1641). G. Brunet kiad. Paris 1883.

Pauli: Schimpf und Ernst von Johannes Pauli. Herausgegeben von H. Österley. Stuttgart 1866. (Bibl. d. Lit. Ver. in Stuttg. 85.). — Johannes Pauli Schimpf und Ernst. Herausgegeben von J. Bolte. Berlin 1924.

Poggio: Facetiarum liber unicus. Ed. F. J. Noël. Londini 1798. I—II. — Die Schwänke und Schnurren des Florentiners Giau-Francesco Poggio Bracciolini. Übersetzung von A. Semerau. Leipzig 1905. — Die Facezien des Poggio Florentino. Übersetzt von H. Floerke. München 1906.

Rottmann: Lustiger Historienschreiber. Freystadt 1707.

Sachs, Hans: Sämtliche Fabeln und Schwänke. Herausgegeben von E. Goetze und Drescher. I—VI. 1893—1913. — Sämtliche Fastnachtspiele. Herausgegeben von E. Goetze. I—VII. Halle 1880—1887.

Scala celi: Johannes Gobii Junior, Scala celi. Ulm 1480.

Schreger: Studiosus Jovialis. A P. Odilone Schreger. Monachii et Pedeponti 1749.

Vade Mecum: VM.: Vade Mecum für lustige Leute. Berlin I. 1764, II. 1768, III. 1767, IV. 1768, V. 1770, VI. 1772, VII. 1771, VIII. 1781, IX. 1783, X. 1792.

Vitry: Jacques de Vitry, The Exempla or Illustrative stories from the Sermones vulgares, ed. by Th. F. Crane. London 1890. — G. Frenken, Die Exempla des Jakob von Vitry. München 1914. — J. Greven, Die Exempla aus den Sermones feriales et communes des Jakob von Vitry. Heidelberg 1914.

Waldis: Burkard Waldis, Esopus. Herausgegeben von H. Kurtz. Leipzig 1861—1862. I—II.

Weber: Carl Julius Weber, Demokritos oder hinterlassene Papiere eines lachenden Philosophen. Stuttgart 1832—1835. (u. o. 1868. 8. kiad.).

Wickram: Jörg Wickram's Rollwagenbüchlein (1555). Herausgegeben von H. Kurz. Leipzig 1865. — Werke. Herausgegeben von J. Bolte. Tübingen 1901—1906. I—VIII.

2.

Magyar anekdotagyűjtemények.

Abczug! A kabai asszony kulcsából kicsurgott adoma-csöppek. Tenyerével felfogta és lepingáltatta Gácsér Pista. Jankó János 130 rajzával. Budapest é. n.

Adomák a magyar nép életéből. Kiadta Vihogó Aladár. Budapest 1877.

Adomák és jellemvonások a magyar huszáreléből. Összegyűjté egy kiszolgált huszár. Pest 1858.

Adomák és jellemvonások a magyar színészeletből. Összegyűjté egy régi pályatárs. Pest 1858.

Adomák és jellemző vonások a forradalom és a honvédeletből. Pest 1868.

Adomatár. Pest 1871.

Ágai Adolf: Gyöpre Magyar! Kiadja és elejibe csördít Nömös Mokány Berczi. Budapest 1879.

Andrád: Elmés és mulatságos rövid Anekdoták. Bétsben 1789—1790. I—II.

Anekdoták. Mulattató. Szép Literatúrai Gyűjtemény. Szerkeszteti: Harsányi Pál. Pesten 1832—1833. VII. k. 1—76. l., XII. k. 1—72. l.

Anekdoták Gyűjteménye. Kéziratban. Erdélyi Múzeum, 3121. sz. A bihari Tokody Ágoston gyűjteményéből, 1840. körül. 8° 139. l. 216. db. (Részben a *Democritus* másolata).

Arnóthi: Az erki pap. Írta Arnóthi (=Szabó Ignác). Eger 1883.

Aszalay József: Szellemi Omnibusz. Pest 1855—1856. I—III. — Esmék az életnap fogyatkozásai- s leáldoztáról. Pest 1858. — Szellemi röppentyük. Pesten, 1859.

Babik József: Péter Hilárusz. Eger 1892. — Fráter Jukundián. Eger 1891. — Noviczus Gaudencius. Eger 1892.

Baczur Gazsi: Jogász Humor! Budapest 1878.

Baka-humor. Összegyűjté a Rokkant Huszár. Budapest 1878.

Ballagi Mór: Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye. Szarvas 1850.

Bányai Elemér: Örmény anekdoták és egyéb apróságok. Szamosújvár 1902.

Barcsay-adomák. Összegejtötte: Ortutay István. Szeged 1913.

Beöthy László: Puncs. Komárom 1853. — 101 Cholera-Csepp!! vagyis: Akár akarsz, akár nem, Megpukkadsz nevettedben!! Pest 1856.

Bernát Gáspár: Kaczagányok. Pest 1857.

Bod Péter: Szent Hilárius. H. n. 1768. (I. kiad. 1760).

Boross Vilmos: Mátyás király életéből adomák és történeti apróságok. Karczag 1895.

Bus Vitéz: Tréfák. Budapest 1882.

Csillag Máté: Zsidó anekdoták kincsesháza. Budapest 1925.

Czigányvilág. Esztergom 1888.

Darnay Kálmán: Kaszinózó táblabírák. Budapest (1929). I—II.

D'Elte összegejtött anekdoták. Szeged 1912.

Döbrentey Gábor: Karaktert-festő s elmés mulatságos Anekdoták. Pesten 1826. (2. kiad. u. o. 1839.)

Dömötör Sándor: Cigányadomáink. Ethn. XL. 1929. 82—106. I.

Dugonics: Magyar példa beszédek és jeles mondások. Szegeden 1820. I—II.

Dunay János: Vig órák. II. kiadás. Budapest 1913.

Dvorzsák: Adomák és veszemék. Budapest 1903. I—XXII. f.

Erdélyi János: Magyar közmondások könyve. Pesten 1851.

Forgó Bácsi: Gyermekehumor. Budapest 1877.

Garam: Élcek és adomák. Összegejté: Garam (Szokoly Viktor). Két kötetben. Pesten 1858. — Nem úgy van most, mint volt régen. Közli Garam. Pest 1860.

Gracza György: A nevető Magyarország. Második tetemesen bővített kiadás. Budapest (1902).

Györffy Iván: Garabonczás Diák. Bpest 1878.

Hajnik Károly: Visszaemlékezések. Pest 1856.

Hang Ferenc: Kalocsai szellemi omnibusz. Kalocsa 1897.

Hatvany Pál: Némelly fel-jegyzésre méltó Történetek. Kassán 1796.

Hegedüs Lajos: Eredeti tréfák, adomák s mondák, a cigány életből. Pest 1857. U. o. 1864. és 1870.

Hopták! Komendérozza Györffy Lajos. Esztergom 1891.

Horváth Zsigmond: Elmederítő, szívképző s characterfestő Történetek 's Adatok' Füzetére. Pesten 1840. I—II.

Huszár-humor. Összegejté a Rokkant Huszár. Budapest 1878.

Ihász Gilbert: Szellemi kincstár. Budapest (1896). I—V.

Ilosvai Hugó: Legjobb magyar adomatár. Budapest 1903.

Jókai Mór: A magyar nép adomái. Második 150 új adomával bővített kiadás. Pest 1857. (1. kiad. 1856.). — A magyar nép élcze szép hegedűszóban. Tizenegyedik kiadás. Budapest 1907. — Jocus és Momus. Budapest 1893.

Kalendáriumok (feldolgozott anyag): Budai K. 1805—1832., Debre-

ceni K. 1823—1847., Erdélyi Házi Segéd 1839—1842., Esztergomi K. 1824—1847., Fillér K. 1837—1854., Győri K. 1785—1813., Hazai K. 1817—1823., Házi és Uti K. 1782—1827., Jókai: A Nagy Tükör 1856., Jókai: Országos Nagy Naptár 1853—1854., Kármelhegyi Boldogasszony Képes Napt. 1895—1896., Kassai K. 1818—1841., Keresztény Napt. 1858., Kolozsvári Napt. 1845—1854., Komáromi K. 1799—1897., Közhasnú Erdélyi Képes Napt. 1886—1892., Közhasnú Honni Vezér 1832—1844., Magyar és Erdélyi Orsz. Nemz. K. 1798—1835., Magyar Hazai Vándor 1833—1841., Magyar Házi Barát 1834—1849., Mátyás Deák Hum. Napt. 1874., Mezei Napt. 1845., Nagyenyedi Napt. 1866., Nagyváradi K. 1833—1852., Nemzeti v. Hazai Vándor 1832., Pesti K. 1793—1832., S. Pataki K. 1830—1854., Szegedi K. 1808—1845., Szent István Társ. Napt. 1863—1913., Trattner-Károlyi Nemz. K. 1816—1855., Ujdonnanuj gazdasághéli Hazai K. 1819., Vátzi K. 1783—1828.

Kálmány: Hagyományok, mesék és rokonneműek. Vác 1914. I—II.

Kátsa cigány: Kátsa tzigány adomái. Budapest (1903).

Kétszáz adoma. Összeüjté Hahaha. Pest 1861.

Kis János: Ifjúság Barátja. Pesten 1816.

Kossuth Lajos életrajz, jellemvonások és adomák. Irta: egy 1848-as képviselő. Budapest é. n.

Kömvies János: Gondüző. Eger 1867.

Lauka Gusztáv: Szellemi szikrák. Pest 1862.

Legjobb pikáns adomák. Budapest 1903.

Margalits Ede: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Budapest (1896).

Mátyás Sándor: Székely humor. Temesvárott 1889.

Mészáros Mátyás: Érdeklő, elmés, oktató és mulatságos Történetek Tára. Pesten 1834.

Mikó Dezső: Adoma-émlék. Kolozsvár 1871.

Nagy Ignác: Bors és paprika. Pesten 1845. I—IV.

Nagy Imre: Hagada. Budapest 1924. — Nagy Imre mulatságos viccgyűjteménye. A bölcs Rabi tréfái. Budapest (1923).

Nagyváradra! Szemérmes anekdoták. Budapest 1903.

Nagyenyedi Demokritus: N. Enyedi siró Heráklitus, és — Hól mosolygó s hol kacagó Demokritus. 1759. Kézirat. Erdélyi Múzeum levéltára. A. 336.

Naszreddin Hodsa tréfái (Dr. Kunos Ignác). Budapest 1899.

Orbán József eredeti Meséji és Anekdótái. Nagy Enyeden 1831.

Panka Károly: A pataki diákvilág anekdotakincse. Budapest 1927—1930. I—II.

Pakots József: Mindenféle a folyosóról. Budapest 1905.

Pelkó Péter: Eredeti magyar közmondások és szójárások. Rosnyón 1864.

Pipafüst. Hatszáz válogatott adoma. Szegzárd 1898.

Putri alól száz válogatott czigányadoma. Budapest (1909).

Rajkó: A régi jó táblabíró. N.-Várad 1859.

Sándor István: Sokféle. Györött 1791—1808. I—XII.

- Simonyi Zsigmond*: Tréfás népmesék és adomák. Budapest 1902. Nyelvészeti Füzetek 4. sz.
- Sirisaka*: Magyar közmondások könyve. Pécs 1890.
- Szászy István*: Pestmegyei anekdoták. Óbecse 1908.
- Szekrényesy*: Democritusi Cseppek. Pesten 1833—1834. I—II.
- Szellemesség Kincstára*. Összeállították Többen. Budapest 1893.
- Szikra Miklós*: Mit nevetsz? Budán 1834.
- Szirmay Antal*: Hungaria in parabolis. Bvdæ 1804. Editio altera, Bvdæ 1897.
- Tali Ferenc Lajos*: A világ 1200 legjobb anekdotája. Budapest (1931).
- Taxonyi*: Az emberek erköltséinek és az Isten Igazságának Tükörei. Győrben 1740—1743. I—II.
- Tóth Béla*: A magyar anekdotakincs. Budapest (1898—1903). 3. kiad. 1906. I—VI.
- Történelmi adomák és jellemrajzok*. Pesten 1870.
- Tréfaberkai Tivadar*: A vidám Társalkodó. Pesten 1830. I—IV.
- Trocsányi Zoltán*: Magyar régiségek és furcsaságok. (Budapest 1924.). I—VI.
- Vajda János*: Magyar bors. Budapest 1876.
- Vas Gereben*: Nevessünk! Pest 1856. (1. kiad. u. o. 1855.). — No még egyet nevéssünk. Pesten 1856. — Vas Gereben összes munkái. 1888. IX—X. k.
- Vidorffy Heverdel napja*. Pesten 1833.
- Vig Dezső*: Czigány adomák. Közli (Fabó András). Második meg-bővített kiadás. Pest 1870. (1. kiad. 1858.).
- Zichy Antal*: Eszmék, adatok, adomák gróf Széchenyi István naplói-ból. Budapest 1880.
- Zolnay-Komarómi*: Magyar történelmi anekdoták. Budapest 1927.

III.

A Democritus nevezetesebb kapcsolatai.

(A vezető számok a Kónyi adomáinak sorrendi számát jelölik; a : után következők az illető vezérszó gyűjteményének sorszámaina vonatkoznak. Ez utóbbi általában csak azoknál van kitéve, amelyekből kritikai kiadás áll rendelkezésre.)

1.

- Abraham a S. Clara: I. 1. 27. 62.
82. 94. 107. 142., II. 77. 128.
180.
- Arlotto: I. 14: 5., I. 22: 48., I. 35:
122., I. 61: 27., I. 79: 34., I.
91: 84, II. 118: 105, II. 211:
33., II. 219: 59.
- Athenaios (III. sz.): II. 180.
- Bartholommeo de Pisa (XIV. sz.):
II. 211.
- Barlacchia, Dom.: II. 180.
- Bebel: I. 1: I. 32., I. 10: I. 50.,
I. 11: III. 30., I. 12: II. 37.,
I. 39: III. 139., I. 42: II. 46., I.
54: III. 2., I. 57: II. 90., I.
84: II. 120., I. 87: III. 84.,
I. 107: II. 41., I. 115: III. 167.,
I. 149: III. 35., I. 173: II. 65.,
I. 177: II. 55., II. 52: III. 143.,
II. 66: II. 34., II. 67: I. 81.,
II. 69: I. 78., II. 77: II. 112.,
II. 128: III. 56., II. 180: II.
21., II. 191: III. 75., II. 207:
III. 150., II. 211: II. 44., II.
214: II. 6., II. 217: III. 136.,
II. 205: I. 71.
- Bienenkorb: I. 22. 26. 30. 36. 37.
52. 56. 73. 74. 79. 83. 84. 90.
96. 101. 105. 114. 118. 121.
137. 142. 145. 153. 157. 159.
170. 174. 175. 179. — II. 1.
8. 12. 14. 24. 28. 31. 33. 38.
41. 52. 55. 56. 60. 61. 62. 87.
88. 89. 91. 92. 93. 95. 116.
120. 121. 122. 141. 143. 152.
158. 164. 168. 170. 180. 181.
183. 184. 187. 188. 195. 200.
209. 211. 214. 217. 221.
- Boccaccio: II. 31: VIII. 4.
- Bourbon: I. 107: 10., I. 148: 242.,
II. 77: 358., II. 183: 271., II.
185: 244. 299.
- Bromyard: I. 22. 61. 107. 121. 126.
— II. 96. 212.
- Conde Lucanor: I. 14., II. 183.
- Cent nouvelles nouvelles: II. 31: 9.
- Dictionnaire d'anecdotes: I. 1. 20.
22. 27. 35. 36. 37. 38. 41. 43.
49. 50. 64. 65. 66. 67. 72. 75.
76. 79. 80. 81. 82. 87. 89. 90.
91. 92. 93. 94. 96. 105. 106.
107. 114. 115. 116. 118. 119.
149. 156. 157. 159. 160. — II.
11. 15. 45. 68. 75. 88. 103.
105. 106. 117. 149. 174. 175.
176. 177. 182. 190. 205. 209.
- Disciplina clericalis: I. 62: 5. 23.,
I. 145: 9. 10.
- Domenichii: I. 1. 2. 7. 14. 26. 36.
43. 91. — II. 12. 153. 180.
214. 215.
- Erasmus Rotterdamus: I. 107. —
II. 179. 180.
- Eulenspiegel: I. 33: 10., I. 42: 35.,
I. 51: 17., I. 63: 9., I. 70: 85.,
I. 122: 50., II. 2: 73.
- Francia fabliauk: I. 42. 51. 52. 54.
145. 148.
- Frey: I. 10: 61., I. 12: 56., I. 61:
77., I. 173: 66., I. 129—132.
I. 45., II. 66: 55., II. 69: 43.,
II. 128: 104., II. 205: 41., II.
207: 128., II. 214: 50.

- Gastius: I. 1. 7. 11. 24. 26. 36. 54.
118. 145. — II. 67. 183. 214.
- Gesta Romanorum*: I. 62: 174., I.
121: 53., I. 145: 122., II. 218:
57.
- Heptameron*: I. 145: 6., II. 31: 8.
- Kaufringer, Heinrich (XIV. sz.): I.
22. 145., 129—132. I.
- Keleti mesegyűjtemények: 1. *Ezer-
egyzsaka*: I. 129—131. I., II.
183., II. 185.; 2. *Hitopadesa*:
I. 145: 6.; 3. *Katharatnakara*:
II. 58.; 4. *Pancsatantra*: I. 54.
62. 137. 152., 129—131. I., II.
183.; 5. *Somadeva*: II. 77.
- Kirchhof: I. 10: I. 138., I. 12: I.
192., I. 21: I. 64., I. 23: V.
29., I. 48: II. 127., I. 54: I.
323., I. 56: III. 208., I. 62: I.
588., I. 107: VII. 127., I. 140:
I. 233., I. 145: III. 242., I. 149:
I. 409., I. 173: I. 196., I. 177:
I. 263., II. 2: I. 413., II. 31:
I. 331., II. 67: I. 47., II. 69:
II. 80., II. 77: I. 130., II. 183:
I. 171., II. 185: IV. 186., II.
205: I. 69., II. 214: I. 340.,
II. 215: III. 213.
- Lalebuch*: II. 126: c. 15—17.
- Lindener: II. 207: 106., II. 209: 22.
- Luscinus: I. 7. 11. 26. 29. 36. 54.
56. 118. 145. — II. 67. 183.
- Luther: I. 1. 23. 83. 121.
- Lyrum L. L.*: I. 4. 8. 9. 10. 11. 13.
14. 15. 16. 22. 23. 28. 34. 39.
40. 43. 46. 47. 52. 56. 57. 68.
69. 70. 71. 72. 73. 74. 76. 86.
94. 97. 99. 100. 101. 102. 103.
104. 113. 118. 149. 150. 151.
164. 169. 170. 173. — II. 14.
42. 48. 50. 52. 62. 89. 92. 164.
180. 212. 215. 216. 217.
- Lafontaine: I. 43. 62. 129—130. I.
— II. 31. 180. 183. 185. 215.
- Machiavelli: I. 129—132. I.
- Macrobius (V. sz.): II. 212.
- Marie de France: I. 148., II. 185.
- Memel: I. 7. 8. 9. 17. 19. 21. 22.
23. 25. 29. 31. 36. 37. 52. 56.
70. 73. 76. 78. 83. 86. 88. 101.
102. 104. 117. 118. 140. 163.
170. — II. 62. 65. 89. 128.
149. 192. 209. 219.
- Mensa philosophica*: I. 1. 21. 22.
36. 51. 145. — II. 12. 212.
- Montanus: I. 21: 81., I. 22: 63., I.
58: 23., I. 63: 5., I. 148: 89.,
I. 152: 104., II. 50: 28., II.
185: 89.
- Morlini: I. 7. — II. 31. 77.
- Morus T.: I. 29.
- Nasreddin: I. 1: 83., I. 10: 305.,
I. 19: 253., I. 36: 473., I. 43:
454., I. 82: 425., I. 115: 23.,
I. 119: 204., I. 137: 280., 428.,
I. 175: 133., II. 25: 436., II.
180: 158., II. 183: 375., II.
192: 450.
- Odo de Ceritona: I. 107. 121.
- Ouville: I. 1. 14. 52. 83. 145. 148.
— II. 58. 69. 77. 215. 218.
- Pauli: I. 9: 49., I. 10: 463., I. 11:
374., I. 21: 582., I. 22: 125.
128. 853., I. 23: 346., I. 39:
796., I. 51: 190., I. 52: 364., I.
61: 94. 846., I. 62: 745., I. 70:
653., I. 94: 264., I. 107: 304.,
I. 126: 45., I. 137: 673. 712.,
I. 148: 595., I. 149: 765., II.
58: 32., II. 66: 156., II. 67:
497., II. 69: 782., II. 76: 718.,
II. 96: 169., II. 180: 700., II.
185: 142., II. 205: 759., II.
209: 15. 721., II. 211: 785., II.
212: 412.
- Petrarca: I. 94. — II. 212.
- Plutarchos: I. 56. 165.
- Poggio: I. 22: 256., I. 42: 166., I.
91: 38., I. 107: 207., I. 148: 59.,
I. 175: 192., II. 31: 238., II.
89: 54., II. 185: 60., II. 205:
146., II. 215: 157.
- Rabelais: II. 58: *Gargantua* II. c.
18—19.
- Sachs, Hans: I. 9. 10. 11. 21. 22.
35. 39. 42. 52. 54. 58. 61. 62.
63. 70. 83. 94. 107. 126. 137.
152. 173. 129—132. I. — II.
58. 67. 180. 207. 212. 218.
- Scala celi*: I. 22. 46. 145. — II.
58. 96. 185.
- Stricker: I. 51.
- Taubmann: I. 22. 70.
- Temesvári Pelbárt: II. 183: Qu. II.
6. L., II. 218: Qu. II. 49. D.
- Theodulphus (IX. sz.): II. 192.
- Vade Mecum*: I. 1. 2. 7. 11. 15.
16. 21. 22. 24. 25. 26. 28. 30.
31. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40.
43. 46. 47. 49. 52. 53. 54. 56.
61. 64. 65. 66. 67. 73. 79. 81.
82. 83. 84. 87. 90. 91. 92. 93.
94. 96. 99. 100. 101. 104. 105.
109. 114. 115. 117. 118. 119.
120. 125. 131. 137. 149. 153.
156. 157. 159. 160. 161. 164.
167. 172. 173. 174. 175. 176.
178. 179. 180. 181. — II. 1.

2. 3. 4. 5. 7. 8. 9. 12. 13. 14.
 15. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30.
 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38.
 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 48.
 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62.
 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70.
 71. 72. 73. 74. 75. 76. 78. 79.
 80. 81. 82. 83. 84. 86. 86. 87.
 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95.
 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103.
 104. 105. 106. 107. 108. 109.
 110. 111. 112. 113. 114. 115.
 116. 117. 118. 119. 120. 121.
 122. 123. 124. 125. 126. 127.
 128. 129. 130. 131. 132. 133.
 134. 135. 136. 137. 138. 139.
 140. 141. 142. 143. 145. 146.
 147. 148. 149. 150. 151. 152.
 153. 154. 155. 156. 157. 158.

159. 160. 161. 162. 163. 164.
 165. 166. 167. 168. 169. 170.
 171. 173. 175. 176. 178. 179.
 180. 181. 182. 183. 185. 186.
 187. 188. 189. 190. 191. 192.
 194. 195. 196. 205. 212. 214.
 217. 218. 221.

Valerius Maximus: I. 121.

Vincentius Bellovacensis: I. 22. 107. 121.

Vitry: I. 107: 102., I. 148: 242., I. 183: 51., I. 185: 227., II. 209.

Waldis: I. 83: IV. 98., I. 107: III. 51., I. 121: IV. 52., II. 66: IV. 84.

Wickram: I. 10. 61. 82. 83. 107. 142.

2.

Andrád: I. 7. 14. 21. 25. 27. 28.
 30. 35. 37. 38. 41. 43. 53. 56.
 67. 75. 76. 79. 81. 83. 84. 116.
 118. 137. 145. 163. 164. 165.
 174. — II. 2. 4. 5. 8. 9. 10.
 11. 14. 15. 25. 27. 29. 52. 55.
 67. 73. 75. 76. 77. 78. 83. 89.
 92. 95. 106. 107. 110. 111. 114.
 118. 119. 120. 121. 125. 128.
 133. 135. 139. 141. 142. 149.
 150. 152. 154. 155. 158. 159.
 167. 177. 180. 181. 184. 185.
 186. 205. 214. 215.

Arany János: I. 129—132. I., I. 59.

Aszalay József: I. 14. 24. 66. 81.
 82. 145. — II. 106. 127. 192.

Az Üstökös: I. 1. 5. 7. 14. 18.
 19. 22. 28. 34. 36. 39. 41. 43.
 47. 54. 56. 66. 67. 70. 75. 76.
 79. 82. 91. 99. 102. 106. 107.
 114. 117. 121. 137. 138. 139.
 140. 142. 158. 160. 175. 177.
 179. — II. 5. 8. 25. 28. 37.
 69. 80. 92. 93. 118. 127. 142.
 157. 174. 184. 185. 186. 219.

Babik József: PH. I. 30. 58. 65.
 83. 90. — II. 136.; FJ. I. 36.
 38. 70. 75. 83. 87. — II. 51.
 67. 91. 150. 154. 180.; NG. I.
 30. 125. — II. 92. 128. 197.

Baksay Sándor: II. 67.

Beöthy László: I. 46. 67. — II.
 128. 135. 186. 192.

Bod Péter: I. 22. — II. 75.

Czeglédi István: I. 91. — II. 166.

Döbrentey: I. 41. 67. 70. — II.
 56. 88.

Dömötör Sándor: I. 19. 25. 36. 64.
 65. 92. 98. 105. 107. 136. 153.
 154. 155. 168. 177. — II. 6.
 49. 54. 136. 140. 164. 180. 192.
 197. 220.

Dugonics: I. 3. 14. 22. 24. 30. 48.
 61. 99. 100. 105. 107. 112. 121.
 154. 155. 156. 158. 160. 163.
 164. 165. 167. 174. 175. — II.
 2. 5. 8. 9. 12. 24. 34. 42. 60.
 77. 105. 116. 126. 134. 159. 164.
 165. 179. 180.

Dvorzsák: I. 1. 16. 17. 19. 20. 21.
 27. 28. 30. 34. 36. 38. 43. 46.
 52. 56. 59. 61. 67. 74. 75. 79.
 83. 87. 102. 104. 105. 121. 138.
 157. 164. 169. 172. 173. 179.
 — II. 8. 11. 25. 37. 38. 56.
 60. 62. 69. 70. 82. 87. 97. 103.
 106. 134. 136. 139. 140. 141.
 142. 150. 152. 158. 164. 166.
 170. 174. 185. 186. 192.

Gracza György: I. 31. 70. 91. 116.
 168. 170. — II. 82. 132. 164.
 170. 180. 197. 218.

Greguss Agost: II. 88. 183.

Haller János: I. 134.

Herkó Péter: I. 1. 10. 14. 21. 26.
 36. 42. 54. 56. 61. 67. 70. 75.
 79. 82. 104. 107. 138. 148. 153.
 155. 157. 160. 164. 169. 174.
 — II. 25. 36. 38. 56. 58. 62.
 80. 87. 92. 102. 126. 136. 137.
 153. 157. 158. 174. 177. 182.
 183. 184. 186. 197.

- Jókai Mór: I. 19. 63. 65. 70. 83.
90. 92. 107. 133. — II. 9. 25.
54. 125. 137. 138. 142. 150. 183.
191. 218. 220.
- Jósika Miklós: II. 31.
- Káldi György: I. 55. 56. — II.
172.
- Kemény Zsigmond: II. 31.
- Kisfaludy Károly: I. 70.
- Körmives János: I. 16. 72. 74. 87.
106. 140. 149. 168. 170. 176.
— II. 2. 37. 40. 88. 93. 127.
143. 158. 174. 184.
- Ludas Matyi: I. 21. 37. 38. 67.
100. 107. 116. 148. 153. 169.
— II. 8. 80. 87. 122. 152. 158.
164. 183.
- Magyar népköltési gy.*: I. 10. 19.
43—47. 58. 62. 63. 67. 137.
145. — II. 9. 77. 218.
- Marosvásárhelyi Gergely: I. 159.
— II. 140—181. I.
- Mikes Kelemen: II. 31.
- Mikó Dezső: I. 16. 30. 38. 41. 76.
80. 91. 95. 105. 106. 117. 157.
160. 164. 178. — II. 14. 33.
62. 69. 92. 111. 150.
- Mikszáth Kálmán: I. 21. 61. 94.
145. 164. — II. 31. 58. 126.
185.
- Nagyenyedí Democritus*: I. 43—47.
149. — II. 31.
- Nagy Ignác: I. 9. 15. 26. 30. 34.
38. 57. 79. 81. 87. 95. 102.
112. 122. 149. 157. — II. 30.
33. 38. 60. 86. 89. 93. 132.
140. 142. 158. 161. 166. 174.
180. 186.. 190.
- Pázmány Péter: I. 7.
- Péczeli József: II. 183. 218.
- Taxonyi János: II. 182. 185.
- Tóth Béla: I. 14. 61. 70. 83. 164.
165. — II. 2. 69. 80. 179. 186.
218.
- Trocsányi: I. 4. 16. 18. 34. 38. 39.
41. 56. 74. 81. 82. 109. 115.
137. 144. 148. 169. 174. — II.
52. 110. 134. 205.
- Uram Bátyám: I. 9. 14. 18. 21.
36. 43. 67. 70. 73. 74. 76. 79.
82. 83. 102. 125. 138. 139. 140.
168. 173. — II. 6. 9. 11. 58.
76. 80. 82. 87. 122. 127. 128.
134. 136. 152. 181. 182. 185.
186. 192.
- Vajda János: I. 1. 9. 17. 19. 20.
25. 31. 36. 38. 56. 65. 83. 90.
105. 125. 160. 168. — II. 25.
76. 87. 90. 103. 132. 134. 136.
162. 164. 180. 192. 197. 218.
- Vas Gereben: I. 17. 22. 24. 30.
48. 61. 70. 81. 83. 104. 105.
106. 112. 113. 125. 151. 158.
160. 161. 164. 169. 175. — II.
2. 12. 33. 36. 37. 38. 42. 55.
62. 68. 90. 92. 106. 126. 127.
157. 165. 170. 174. 179. 180.
182. 184.
- Verseggy Ferenc: I. 28. — II. 31.
158. 183.

**SÁRKÁNY-NYOMDAR.-T.
MŰINTÉZET
BUDAPEST,
VI., HORN EDE-UTCA 9.**

